

Honoré de Balzac

A vidéki orvos

Fordította: Nagy Géza

TARTALOM

1

A vidék és az ember

2

Keresztül-kasul a földeken

3

Napóleon a nép szívében

4

A vidéki orvos vallomása

5

Elégiák

A vidék és az ember

Egy szép tavaszi reggelen, 1829-ben, ötven év körüli férfi lovagolt azon a hegyi úton, amely a Grande-Chartreuse közelében fekvő egyik nagy falu felé vezetett. E falu egy hosszú völgy övezte, sűrűn lakott járás székhelye. Gyakorta kiszáradó, köves medrű, most a hóolvadáستól megduzzadt patak öntözi ezt a két párhuzamos hegyhát közé zárt völgyet, amely fölé Savoie és Dauphiné csúcsai magasodnak mindenfelől. A két Maurienne hegylánc közt elterülő táj ismerősnek tűnik, mégis a járás, amelyen át az idegen útja vezetett, olyan változatos terep-alakulatokban és fényhatásokban bővelkedik, melyeket másutt hiába keresnénk.

Néhol a hirtelen kiszélesülő völgyet szabálytalan zöld növényzet borítja, melyet a hegyeknek köszönhető állandó csapadék minden évszakban oly frissen és a szemnek oly kellemesen tart. Egy helyütt fűrészmalom festői környezetű, szerény épülete bukkan elő, a feldolgozásra váró hosszú, lehántott fenyőrönkökkel meg vízáramával, amelyet négyszögben kivájt nagy facsövek vezetnek oda a patakhoz; a cső résein párafelhő lövell ki. Itt is, ott is gyümölcsfákkal teli, virágos kertektől övezett zsúpfedelű viskók a dolgos nyomorúság érzetét keltik. Távolabb pedig piros tetős házak, halpikkelyhez hasonló lapos, kerek cserepekkel, hosszú munka árán szerzett jólétről tanúskodnak. Minden kapu fölött kosár lóg, benne sajt szikkad. A kerítéseket, a telkeket derűssé tevő szőlőtőkék - miként Itáliában - a lombjukkal állatokat tápláló, apró szilfákra futnak fel. Néhol a természet szeszélyéből a két hegyoldal annyira összeszorul, hogy se malom, se mező, se ház nem fér el köztük. Csak a zuhatagos, sustorgó patak választja el egymástól a magasba emelkedő gránitfalakat, amelyeket fekete tülevelű fenyők meg százlányi bükkfák borítanak. Mindegyik sudár, mindegyiket szokatlan mohafoltok színezik, mindegyiknek más-más a lombozata; e nagyszerű fa-oszlopsort az út fölött és alatt formátlan számóca-, iszalag-, puszpáng-, csipkerózsasövény kíséri nyomon.

A cserjék friss illata elvegyül a hegyvidéki természet, a fiatal vörösfenyőhajtások, a nyírfák, a gyanta vad, átható illatával. Felhők úsznak a sziklák között, hol eltakarva, hol megmutatva a szürkés, gyakran éppoly párásnak tűnő csúcsokat, mint amilyenek a felhők, amelyek beléjük ütközve puha foszlányokra szakadoztak.

Percenként más és más volt a vidék képe, az ég megvilágítása; a hegyek megváltoztatták színüket, a lejtők árnyalataikat, a parányi völgyek formájukat: megannyi egymást kergető tünemény, melyeket egy-egy váratlan ellentét - fatörzsek között átszűrődő napsugár, természetes tisztaság, kőomladék - csak igézetesebbé varázsol a csend közepette abban az évszakban, amikor minden fiatal, s amikor a nap szinte lángra gyújtja a felhőtlen eget. Igen, szép ez a vidék - szép ez a Franciaország!

A magas termetű utas kék, éppoly gondosan lekefélt posztóruhát viselt, mint amilyen gondosan lecsutakolta reggelente selymesszőrű lovát, amelyhez, öreg lovastiszt módjára, szinte hozzánőtt, egyenes tartással ülve a nyeregben. Ha már fekete nyakkendője, szarvasbőr-kesztyűje, a nyeregkapán duzzadó két pisztolytáskája, az állat farához akkurátusan odaerősített málha nem árulkodnék is a katonáról, akkor barna, himlőhelyes, de szabályos és látszólag gondtalan arca, határozott viselkedése, tekintetének magabiztossága, fejtartása tanúskodnék azokról a hadiéletben szerzett szokásokról, amelyeket a katona sohasem tud levetkezni, még ha visszatér is a polgári életbe.

Bárki mást ámulat fogott volna el az alpesi természet szépségei láttán, amely oly derűsen olvad bele Franciaország nagy medencéibe, de a tiszt, aki nyilván bejárta mindazokat az országokat, ahol a császári háborúk során a francia seregek megfordultak, látszólag csodálkozás nélkül élvezte a táj sok-sok gyönyörűségét. Úgy látszik, a meglepődés érzését Napóleon kiölte katonái lelkéből. Az arc nyugalmáról, erről a biztos jelről, a megfigyelő felismerheti azokat, akik annak idején a nagy Császár mulandó és mégis örökéletű sasainak szolgálatában álltak.

E férfi valóban azok közé a ma már eléggé ritka katonák közé tartozott, akiket elkerült a golyó, bár ott voltak minden csatatéren, ahol Napóleon parancsnokolt. Életében nem volt semmi rendkívüli. Egyszerű és hűséges katonaként derekasan harcolt, éjjel éppúgy teljesítette kötelességét, mint nappal, akár közel, akár távol tudta a vezért, egyetlen kardcsapást sem mért hiába, de eggyel többet sem adott soha.

Gomblyukában a becsületrend tisztjeit megillető rozettát viselte; a moszkvai csata után ezrede egyhangúlag őt tartotta rá legméltóbbnak azon a nagy napon. Mint egyike ama keveseknek, akik látszólag hűvösek és tartózkodók, akiknek mindig rendben van a szénájuk, s akiknek önértékét megalázza az, ha kérniük kell bármit is - rangfokozatait a lassan múló szolgálati évek jogán szerezte.

1802-ben lett hadnagy, s 1829-ben, szürke bajusza ellenére, csak őrnagyságig vitte; de élete olyan tiszta volt, hogy a hadsereg egyetlen tagja - lett légyen az tábornok - sem közeledett hozzá az önkéntelen tisztelet érzése nélkül. Ezt a vitathatatlan előjogát felettesei talán nem is bocsátották meg neki. Kárpótlásul az egyszerű katonák mind egy kicsit úgy néztek fel rá, mint a gyermekek szerető anyjukra; mert tudott bánni velük, ha kellett, elnézően, ha kellett, szigorúan. Volt ő is közkatona, mint ők, ismerte nyomorúságos örömeiket és vidám nyomorúságaikat, megbocsátható és büntetendő kisiklásaikat; mindig *fiainak* szólította őket, s szívesen megengedte, hogy hadjárat során élelmet vagy takarmányt szerezzenek a polgároktól.

Magánéletét a legmélyebb csönd vette körül. Mint a legtöbb katona akkoriban, csak az ágyúk füstjén át látta a világot, vagy a Császár állandó, Európa-szerte vívott háborúi közben adódó béke ritka időszakaiban. Megfordult-e fejében valaha is a házasság gondolata? - a kérdés eldöntetlen maradt. Bár senki sem kételkedett benne, hogy városról városra, országról országra járva, az ezredek által vagy a tiszteletükre rendezett ünnepségeken akadtak sikerei a nők körül, senki sem tudott semmi bizonyosat. Nem volt álszemérmes, nem utasította el az élvezeteket, nem sértette meg a katonaerkölcsöt, de hallgatott vagy nevetve elütötte a kérdést, valahányszor szerelmeiről faggatták. Ha egy tiszt, poharát kiürítve, e szavakkal fordult hozzá: „És ön, őrnagy úr?”, így válaszolt:

- Igyunk, uraim!

Pierre-Joseph Genestas, ez az egyszerű Bayard-lovag, nem dicsekedhetett semmilyen költői, romantikus tulajdonsággal, olyan hétköznapiaként látszott. Ruházata jómódú emberre vallott. Bár minden vagyona a zsoldja volt, s minden kilátása a nyugdíj, az őrnagy - hasonlatosan a kereskedelem vén rókáihoz, akiket a balsikerek tapasztalatai csökönyösséggel határos takarékosagra készítenek - mindig félretette kétévi járandóságát, s fizetését sohasem költötte el. Olyannyira nem volt kártyás, hogy ha társaságban beugrót kerestek, vagy tétet kértek az écartéhez,¹ rendszerint merőn nézte a csizmáját. Nem engedett meg magának, semmi fényűzést, de nem is hiányzott soha semmije. Egyenruhája tovább tartott, mint bármelyik tiszté az ezredben, mert a gondosság, amelyre szerény anyagi körülményei ösztönözték, gépies

¹ Kártyajáték (franciául)

szokásává vált. Még talán fősvenységgel is megvádolták volna, ha csodálatra méltó önzetlenséggel, magától értetődő testvéri szívességgel meg nem nyitja erszényét egy-egy fiatal szeleburdi érdekében, akit a kártya vagy egyéb bolondság tönkretett. Alighanem maga is nagy pénzeket veszíthetett valaha, különben nem segített volna oly lekötelező tapintattal: sohasem firtatta adósa cselekedeteit, s sohasem említette neki a kölcsönt. Senkije sem lévén a világon, az ezred gyermeke volt; a hadsereget tekintette szülőhazájának, s ezredét családjának. Tiszteletre méltó takarékoságát - ha nagyritkán gondolkodtak felőle - szívesen magyarázták azzal a természetes óhajjal, hogy minél többet akar félretenni öreg napjainak megkönnyítésére. Lovassági alezredessé való előléptetése előtt állt, és gyanították, hogy ha nyugdíjazták, ezredesi rangban vissza akar majd vonulni valahová vidékre.

A fiatal tisztek, valahányszor a hadgyakorlat után Genestasról beszélgettek, azok közé sorolták, akiket az iskolában mindig kitüntetnek, akik világeletükben pontosak, becsületesek, szenvtelenek, hasznosak és ízetlenek, mint a fehér kenyér; de a komolyan gondolkodók másképp vélekedtek. E férfi egy-egy véletlen pillantása, egy-egy mélyértelmű megjegyzése, mint amilyen a vadember szájából hangzik el, a lélek viharairól tanúskodott. Ha jól szemügyre vesszük, nyugodt homlokáról az az erő sugárzik, amely csendet parancsol a szenvedélyeknek és visszaüzi őket szíve mélyére; ezt az erőt azonban drágán szerezte meg a háború veszélyei és váratlan szerencsétlenségei közepette.

Egy főrend fia, újonc az ezredben, Genestasról szólva egyszer azt mondta, hogy a leglelkiismeretesebb pap és a legbecsületesebb fűszeres vált volna belőle.

- S tegye hozzá, hogy a legkevésbé talpnyaló márkí! - vágott vissza Genestas, végigmérve az öntelt fiatalembert, aki azt hitte, parancsnoka nem hallja szavait.

A jelenlevők nevetésben törtek ki: a hadnagy apja minden hatalom kiszolgálója, hajlékony gerincű férfiú volt, aki szemrebbenés nélkül túltette magát a forradalmakon, s a fiú az apja nyomdokain járt. A francia hadseregben akadtak ilyen jellemek, akik a szükség idején minden ceremónia nélkül cselekedtek, a tettek után pedig visszahúzódtak a szürkeségbe, akik nem törődtek a dicsőséggel, és megvetették a veszélyt; talán még többen is, mint amennyit természetünk hibái feltételezni engednek. Alaposan tévednénk persze, ha Genestast tökéletesnek hinnők. Tele volt a franciák előítéleteivel, ráadásul bizalmatlan, hajlamos a harag vad kitöréseire, kötekedő a vitákban, s főleg akkor bizonygatta igazát, amikor tévedett. Katonaéletéből megőrizte szeretetét a jó bor iránt. Ha egy-egy étkezés után rangja díszeivel ékesen távozott a helyiségből, komolynak, elmélkedőnek látszott, s ilyenkor senkit sem óhajtott beavatni gondolatai titkába. Végül, bár eléggé jól ismerte a világ erkölceit és az udvariasság szabályait, e béklyókat, melyeket katonás merevséggel tartott be, s bár jó adag természetes esze volt és sokat is tapasztalt, ismerte a taktikát, a hadvezetést, a lóhátról való vívást és az állatorvosi ismeretek csínját-bínját, mégis, tanulmányait alaposan elhanyagolta. Tudta - de vajmi bizonytalanul -, hogy Caesar valami római konzul vagy császár volt, Nagy Sándor görög vagy makedón, és vita nélkül elfogadta volna akármelyik feltételezést. Tudományos vagy történelmi témákról folyó beszélgetések során gondterheltté vált, s a társalgásban való részvételét apró, helyeslő fejbólintásokra korlátozta, mint aki a kétkedés álláspontjára helyezkedik.

Amikor Napóleon Schönbrunnban, 1809. május 13-án azt írta a Bécszet elfoglaló Nagy Hadsereghez intézett kiáltványában, hogy *az osztrák hercegek, miként Médea, önkezüikkel fojtották meg saját gyermekeiket*, Genestas, az újsütetű kapitány, nem akarván lejártni rangjával járó tekintélyét azzal, hogy megkérdezi, ki is az a Médea, teljesen Napóleon zsenijére hagyatkozott, biztos lévén benne, hogy a Császár csak hivatalos dolgokat mondhat a Nagy Hadseregnek és az osztrák uralkodóháznak; úgy vélte tehát, Médea valami laza erkölcsű főhercegnő. De minthogy a dolognak köze lehetett a hadviseléshez, mindaddig nyugtalan-

kodott a kiáltvány Médeája miatt, míg egy szép napon Raucourt kisasszony fel nem újította a *Médeát*. Miután a kapitány elolvasta a plakátot, még aznap este elment a Théâtre-Français-be, hogy megnézze a híres színésznőt e mitológiai szerepben, amelyről előadás közben szomszédait is faggatta. Egy olyan embernek, aki egyszerű katona léte meg tudott tanulni írni, olvasni és számolni, be kellett látnia, hogy - miután kapitány lett - nem hanyagolhatja el a művelődést. Ettől fogva falta a regényeket és az újonnan megjelent könyveket: félműveltséget szerzett belőlük, s elég jó hasznukat is vette. Tanítómestereinek túlzottan hálás volt: még Pigault-Lebrun is megvédte, mondván, hogy tanulságosnak és gyakran mélynek találta.

Ez a tiszt, aki tapasztalatain okulva egyetlen lépést sem tett hiába, Grenoble-ból jövet a Grande-Chartreuse felé tartott, miután előző este nyolc nap szabadságot kért ezredesétől. Úgy számított, hogy nem lesz hosszú az út; de aztán mégis jobbnak látta, ha csillapítja éhségét, mielőtt tovább megy, mert kérdezősködésére a parasztok több helyütt félrevezették. Bár nem sok reménye volt rá, hogy akár csak egy gazdasszonyt is otthon talál olyan időben, amikor mindenki a mezőn dolgozik, megállt néhány viskó előtt, amelyek egy eléggé szabálytalan négyszögletes, minden arra járó számára szabadon megközelíthető közös térségre nyíltak. E keményre taposott, nyitott udvar tisztára volt seperve, helyenként azonban trágyásgödör éktelenkedett rajta. A repedezett fal mentén vadrózsa, repkény és mindenféle gaz burjánzott. A térség bejáratánál egy tüskés pöszmétebokron rongyok száradtak. Genestas elsőnek egy disznót pillantott meg; a szalmában hempergő állat a lódobogás zajára felkapta a fejét, s egy nagy fekete macska ijedten menekült. Hirtelen fiatal parasztlány bukkant elő, fején nagy csomó füvet egyensúlyozva, mögötte tisztos távolban négy eleven, z sivajgó, szemtelen tekintetű, csokoládébarna, toprongyos gyerkőc óvakodott - valóságos kisördögök, akik angyalra emlékeztetnek. A ragyogó napfény sajátosan tisztává tette a levegőt, a kunyhókat, a meg-hökkenten nézelődő csoportot, még a trágyásgödöröket is.

A katona megkérdezte, kaphatna-e egy pohár tejet. Válaszképpen a lány rekedtes kiáltást hallatott. Az egyik viskó küszöbén csakhamar egy öregasszony jelent meg, a lány pedig feléje intve, bement az istállóba. Genestas közelebb lépett az asszonyhoz, gondosan féken tartva a lovát, nehogy kárt tegyen a gyerekekben, akik máris a lába alatt nyüzsögtek. Megismételte a kérését, de a jóasszony kereken megtagadta. Nem fölözi le a tejet, mondta, mert vaját akar köpülni belőle. A tiszt erősködött, hogy megtéríti a kárát, majd lovát hozzákötve az ajtófélfához, belépett a kunyhóba. Az asszony négy gyereke mind egykorúnak látszott, s ezen az őrnagy ugyancsak meglepődött. Volt még egy ötödik is, gyengécske, sápadt, beteges, aki szinte ráakaszkodott az öregasszony szoknyájára: ő szorult rá leginkább a gondozásra, következésképp ő volt a kedvenc, a Benjamin.

Genestas leült a magas, nyitott, hideg tűzhely elé; tetejéről festett gipsz-Mária tekintett alá, karján a gyermek Jézussal. Fenséges jelkép! A háznak nem volt padlója. A kezdetlegesen ledöngölt - de azért tiszta - föld idővel gidres-gödrössé vált; a narancs héjának göcsörtösségére emlékeztetett. A tűzhely fölött sóval teli faedény, serpenyő meg üst függött. A helyiség belsejét oszlopos ágy foglalta el, levágott függönye csonkán lengedezett. Itt-ott néhány háromlábú szék tűnt az idegen szemébe - egyszerű bükkfadeszkába illesztett botokból állt az egész ülő-alkalmatosság -, egy dagasztóteknő, fából való, nagy vízmerítőkanál, vödör, tejesbögrék, a teknőn rokka, sajtzárító sziták, fekete falak, szúette ajtó felső részén kinyitható farúccsal; ez volt a szegényes lakás minden dísz, bútora. S most lássuk a jelenetet, amelynek tanúja lett tisztünk, aki mit sem sejtve ütögette a földet lovaglóstorával. Az öregasszony, sarkában ótvaros Benjámínjával, eltűnt a tejeskamrába vezető ajtóban, a négy gyerek pedig - miután alaposan megbámulta a katonát - kergetni kezdte a disznót. Az állat ugyanis - állandó játszótársuk - egészen a küszöbig merészkedett; a kölykök rárontottak, s olyan erősen kezdték ütlegetni, hogy sebesen elkotródott. Mihelyt kívül tudták az ellenséget, nekizúdultak egy

másik ajtónak; addig rángatták kilincsét, míg az ócska retesz engedett, s a gyerekfalka betódult az éléskamrába. Az őrnagy, akit mulattatott a jelenet, hamarosan újra megpillantotta őket, amint teleszájjal falták az aszaltszilvát. A pergamenarcú, szutykos-rongyos vénség ebben a pillanatban lépett be, kezében a vendégnek szánt kancsó tejjel.

- Ó, a semmirekellők! - kiáltotta.

Odament, karonragadta a gyerekeket, egyenként visszapenderítette őket a szobába, de nem szedte el tőlük a szilvát, majd gondosan becsukta a bőség tárházának ajtaját.

- Ej, ej, gyerekek, ne rosszkodjatok! Ha az ember nem ügyelne - csóválta a fejét, Genestasra pillantva -, felfalnák az egész halom szilvát, a telhetetlenek!

Azután leült az egyik kisszékre, térde közé fogta az ótvaros gyereket, s igazi női ügyességgel, anyai gondossággal elkezdte mosni, fésülni a fejét. A kis tolvajok is ott maradtak, s állva, vagy az ágynak meg a dagasztóteknőnek támaszkodva, mind a négyen taknyosan és szurtosan, de makkegészségesen, csöndben majszolták a szilvát, s közben alattomos-gúnyos pillantásokkal méregették az idegent.

- Ezek a maga gyermekei? - kérdezte a katona az öregasszonyt.

- Engedelmével, uram, menhelyi gyerekek. Mindegyikükért havonta három frankot meg egy font szappant kapok.

- De hiszen magának kétszer annyiba kerülnek, jóasszony.

- Igen, uram, ezt mondja Benassis úr is; de hát, ha mások is ennyiért vállalták, bele kell törődnöm. Nem is nagyon akarnak gyereket elfogadni! S ráadásul az embernek térdig kell koptatni a lábát, míg hozzájutni egy ilyen lelenchez! Ha ingyen kellene adni nekik a tejet, akkor sem kerülnének sokba. Három franknak pedig, uram, van foga. Talált pénz ez a tizenöt frank, az öt font szappanról nem is beszélve. A mi vidékünkön ugyancsak meg kell gürcölni azért a napi tíz sou keresetért!

- Bizonyára van saját földje is? - jegyezte meg az őrnagy.

- Nincs. Volt, míg megboldogult uram élt, de halála óta sok baj ért, s el kellett adnom.

- De hát - folytatta Genestas -, hogyan húzza ki az év végéig adósság nélkül, ha napi két sou-ért eteti, neveli a gyerekeket és mos rájuk?

- Nem is érjük meg adósság nélkül a Szilvesztert - legyintett az asszony, egyre fésülgetve az ótvaros kisgyereket. - Hogy képzeli? De csak megsegít a Jóisten. Van két tehenem. Meg aztán, a lányommal böngészgetünk aratás után, télen az erdőre járunk, este fonunk. Azért nem szeretnék még egy olyan telet megélni, mint a legutóbbi. Hetvenöt frank ára liszttel tartozom a molnárnak. Szerencsére Benassis úr molnára. Benassis úr igazi barátja a szegényeknek. Soha senkitől nem kérte még a pénzét; nem fogja hát rajtunk kezdeni. A tehenünk megellett, s ez is segít rajtunk valamiképpen.

A négy árva, akinek minden emberi gondoskodás ennek az öreg parasztasszony szeretetében összpontosult, végére ért a szilvának. Anyjuk beszélgetés közben a tisztre figyelt, s ezt az alkalmat kihasználva, összedugták a fejüket, hogy még egyszer kinyissák az ajtót, amely elzárta előlük a nagy halom szilvát. Nem úgy mentek neki az ajtónak, ahogyan a franciák rohamoznak, hanem bamba és durva mohósággal, némán, mint a németek.

- Nézze meg az ember a kis gazfickókat! Nem hagyjátok abba rögtön?

Az öregasszony felkelt, megfogta a négy közül a legerősebbet, könnyedén a fenekére legyintett, s kilökte az udvarra. A gyerek nem sírt, a többiek megrökönyödve nézték.

- Sok baj van velük.

- Nem mondhatnám, uram. De most érzik a szilva szagát, a kis lurkók. Ha egy percre egyedül hagynám őket, megpukkadnának tőle.

- Szereti őket?

A kérdésre az öregasszony felkapta a fejét, s enyhén gúnyoros pillantást vetve a katonára, így válaszolt:

- Hogy szeretem-e? Hármát már visszavittem a menhelynek - fűzte hozzá sóhajtva -, csak hatéves korukig tartom őket.

- S hol a maga fia?

- Meghalt.

- Hány éves maga tulajdonképpen? - kérdezte Genestas, hogy másra terelje a szót.

- Harmincnyolc, uram. Szent János napkor lesz két éve, hogy meghalt az uram.

Felöltöztette a kis csenevész porontyot, s az bágyadt, gyöngéd pillantással mondott köszönetet.

„Mily lemondó és dolgos élet!” - gondolta a tiszt.

E házban, amely méltó volt az istállóhoz, hol Jézus Krisztus született, vidáman és feltűnés nélkül beteljesedett az anyaság mindennél nehezebb hivatása. Milyen szívek, elmerülve a legmélyebb feledésbe! Mily gazdagság és mily szegénység! A katonák mindenki másnál jobban tudják értékelni a facipőkbe öltözött magasztosság, a rongyokba burkolt Evangélium nagyszerűségét. Másutt ott lehet maga a Könyv, a díszes, hímzett, körülvágott, selyembe, bársonyba, atlaszba kötött szöveg; de ezen a helyen a Szentírás szelleme élt. Lehetetlen volt nem hinni az ég szándékában ez asszony láttán, aki anya lett, aki tallózott, szenvedett, adósságba verte magát az elhagyott gyermekekért, akinek számításai mindig balul ütöttek ki, s mégsem akarta belátni, hogy tönkremegy az anyai gondok közepette. Ez asszony láttán nem lehetett kétség afelől, hogy valamiféle kapcsolat van az evilági jótét lelkek és az égiek között; Genestas fejét felkapva, merőn nézett rá.

- Benassis úr ugyebár jó orvos? - kérdezte végül.

- Nem tudom, kedves uram, de annyi bizonyos, hogy ingyen gyógyítja a szegényeket.

- Úgy látszik - mormogta magában a tiszt -, hogy ez az ember igazi férfi.

- Igaza van uram, nagyon derék ember! Kevesen akadnak errefelé, akik ne foglalnék imáikba a nevét, reggel és este!

- Ez a magáé - nyújtott a katona néhány pénzdarabot az asszony felé. - Ezt meg a gyerekeknek adom - toldotta meg egy arannyal az adományt. - Messze lakik még Benassis úr? - kérdezte végül, már lóháton ülve.

- Ó, nem, kedves uram, egy rövidke mérföldnyi.

Genestas elindult, abban a hitben, hogy még legalább két mérföldnyi utat kell megtennie. De hamarosan, néhány fa mögött házcsoportot pillantott meg, majd hátrább észrevette a falu tetőit, egy kúp alakú harangtorony körül, amelynek palateteje az ácsolat sarkain a napfényben ragyogó bádoglemezekben végződött. Ez az eredeti tetőszerkezet Savoie közelségére vall: ott építenek ilyeneket. A völgy ezen a helyen kiszélesedik. A kis sík részen és a hegyipatak mentén épült kies fekvésű házak élénkítik ezt a jól művelt, mindenfelől hegyekkel körülvett

völgyet, amelynek mintha semerre sem volna kijárata. A hegyoldalban épült, déli fekvésű falu első házaitól néhány lépésnyire, az utat szegélyező szilfák alatt Genestas megállította a lovát, s megkérdezte a játszadozó gyerekektől, merre van Benassis úr háza. A gyerekek előbb összenéztek, majd szemügyre vették az idegent, ahogyan mindent, amivel először találkoznak, megbámulnak: ahány arc, annyiféle megnyilvánulása a kíváncsiságnak, annyi egyéni gondolat. Végül a banda legbátrabb, legmosolygósabb tagja, egy ragyogó szemű, mezítlábas, maszatos ördögfióka, gyerek szokás szerint megismételte:

- Benassis úr háza? - aztán hozzátette: - Majd én odavezetem.

A ló előtt haladt, részint hogy egy idegen kalauzolása révén tekintélyt szerezzen magának, részint gyermeki előzékenységből, vagy talán azért, mert parancsoló szükségét érezte a mozgásnak, amely ebben a korban testet-lelket hatalmában tart. Az őrnagy végiglovagolt a falu köves, kanyargós főutcáján, melyet kétoldalt a tulajdonosaik kénye-kedve szerint épített házak szegélyeztek. Itt egy kemence foglalta el fele szélességében az utat, amott féloldalt egy ház ormfala akadályozta a járást, odább a hegyekből jövő patak csörgedezett át az úton személyesen. Genestas megfigyelte, hogy a házakat általában megfeketedett zsindegy meg szalma fedi, csak néhánynak van cserép-, hét-nyolcnak pedig palateteje. Az utóbbiakban nyilván a plébános, a bíró meg a jobbmódú polgárok laktak. Egy olyan község nemtörődömsége érződött ki az összképből, amelyen túl mintha nem is léteznék más földrész, s amely mintha nem törekednék semmire és nem lelné kedvét semmiben; lakosai látszólag egyetlen családot alkottak, kívül a társadalom zajló életén, amellyel csak az adószedő tevékenysége meg egyéb észrevehetetlen hajszálerek révén kerülnek kapcsolatba. Néhány lépés után, feljebb a hegy oldalában, Genestas széles utat pillantott meg, amely az egész falun eluralkodott. Kétségkívül volt a községnek egy régi és egy új része. Valóban, lova lépését lelassítva, az őrnagy - egy szabad kilátást nyújtó helyről - könnyen szemügyre vehette a szabályosan épített házakat, melyeknek új tetői felvidították a régi falut. A fiatal fák övezte új házakból kihallatszott a szorgoskodó munkások jellegzetes éneke, a műhelyek zakatolása, ráspolyok sívítása, kalapácsok zuhogása, s mindenféle tevékenység zaja. A lakóházak konyháiból vékonyan, a bognár, a lakatos, a kovács műhelyének kéményéből vastagon szállt a füst. Végül, a falu szélén, amerre vezetője irányította lépteit, Genestas elszórt gazdaságokat, szépen művelt földeket, tökéletes rendben tartott vetéseket pillantott meg; mintha Brie egy kis csücske varázsolódott volna ide, e jókora földhajlatba, amelyről nem is sejtette az ember, hogy ott terül el a falu és a völgyet elrekesztő hegyek között.

A gyerek nemsokára megállt.

- Itt a háza - mondta.

A tiszt leszállt a lóról, a kantárt a karjára fűzte; majd - úgy vélvén, hogy minden fáradság fizetséget érdemel - néhány sou-t kotort elő mellényzsebéből. A gyerek meglepődött, nagy szemeket meresztve vette el a feléje nyújtott pénzt, meg sem köszönte, s ott maradt, hogy lássa a fejleményeket.

„Errefelé nem sokat haladt a civilizáció - okoskodott magában Genestas -, a munka vallása virágzik, és a koldulást még nem ismerik.”

A katonatiszt ifjú vezetője, inkább kíváncsiságból, mint érdekből, rácsimpaszkodott a ház kertjét lezáró mellmagasságú falra, amelybe a kapuszlopok két oldalán megfeketedett farács illeszkedett.

Ez az alul tömör, valaha szürkére festett kapu fönt lándzsahegyszerűen faragott sárga lécekben végződött. A színehagyott díszek mindegyik kapuszárny tetején félkörben helyezkedtek el, s ha a kapu csukva volt, a két függőleges ajtólécz fenyőtoboz-formává egyesült. Ez a főregráta,

moha lepte kapu a nap és az eső váltakozó hatására már szinte romjaiban állott csak. A félfák, melyeket vadon nőtt aloé és falgyom borít, két akácfa törzsét takarják el, zöld lombjuk úgy magasodik fel, mint valami púderpamacs. A kapu állapota a tulajdonos nemtörődomségéről árulkodott, s ez nem nagyon tetszett a tisztnek; szemöldökét összeráncolta, mint akit csalódás ért. Megszoktuk, hogy másokat önmagunkból kiindulva ítéljünk meg: szívesen megbocsátjuk nekik hibáinkat, de szigorúak vagyunk, ha nem rendelkeznek jótulajdonságainkkal. Az őrnagy gondos, rendszerető embernek képzelte el Benassis urat, a ház kapuja azonban mélységes közömbösségről tanúskodott a tulajdon dolgait illetően. Egy katona, aki - Genestashoz hasonlóan - a takarékoság megszállottja volt, a kapu állapotából könnyen következtethetett az ismeretlen életmódjára és jellemére; s tisztünk ezt a következtetést óvatossága ellenére le is vont. A kapu félig nyitva állt; újabb gondatlanság! Kihasználva ezt a falusi bizalmat, az őrnagy habozás nélkül belépett az udvarba, s lovát hozzákötötte a kerítés rácsához. Miközben a kantárt csomózta, nyerítés hangzott az istállóból. Ló és lovas önkéntelenül a hang irányába pillantott: öreg szolga nyitotta ki az istálló ajtaját, s kidugta rajta piros vászonsapkás fejét. Ez a - vidéken használatos - fejfedő megtévesztésig hasonlított a frigiai sapkához, amelyet ráakasztottak a Szabadságra. Az istállóban még bőven volt hely; a jóember - miután meggyőződött róla, hogy Genestas Benassis urat keresi - felajánlotta az istállót a ló számára, gyöngéd és csodáló tekintettel méregetve a gyönyörű állatot. Az őrnagy a ló mögött lépkedett, hogy megnézzé, milyen helye lesz. A tiszta istállóban bőven volt alom, s Benassis két ló oly békés nyugalomban álldogált, amelyről ezer közül is megismerszik a plébános hátasa. A házból szolgáló lépett ki a lépcsőre, s szinte hivatalos minőségben látszott várni az idegen kérdéseit, aki időközben megtudta a lovásztól, hogy Benassis úr nincs idehaza.

- Gazdánk a malomba ment - mondotta. - Ha meg akarja keresni, csak ezen az ösvényen kell mennie a réteken keresztül, a végén ott van a malom.

Genestas nekivágott a malom felé vezető útnak: úgy gondolta, inkább megnézi a tájat, semmint vég nélkül várja Benassis visszatérését. Amint túlhaladt azon a szeszélyes vonalon, amelyet a falu széle húz a hegyoldalban, szeme elé tárult a völgy, a malom - a legszebb tájak egyike, mit valaha is látott.

A patak, a hegyek lábába ütközve, kicsiny tavat alkot, fölötte lépcsőzetesen hegycsúcsok emelkednek a magasba: a köztük húzódó völgyeket csak a különböző színárnyalatok és a feketefenyőkkal borított, többé-kevésbé tisztán látszó hegyhátak sejtetik. A malom, mely nemrég épült a tóba ömlő hegyipatak mentén, oly bájos volt, mint egy fák lombjai mögé rejtőző vízi lak. A folyócska túlsó partján, a hegy tövében, melynek csúcsát gyengén megvilágították a lenyugvó nap vörös sugarai, Genestas tucatnyi elhagyott, ajtó és ablak nélküli viskót pillantott meg; nyomorúságos tetőiken nagy lyukak éktelenkedtek; körös-körül gyönyörűen művelt és bevetett földek terültek el; a házak régi, de most már mezővé változtatott kertjeit olyan művészién ázott csatornák öntözték, mint amilyenek Limousinben vannak. Az őrnagy gépiesen megállott, hogy szemügyre vegye e falu romjait.

Miért van az, hogy az emberek nem nézhetik mélységes meghatódottság nélkül még a legerényebb romokat sem? Nyilván azért, mert azt a szerencsétlenséget juttatják eszükbe, amelynek súlyát oly különbözőképpen érzik. A temetők a halált idézik fel, elhagyott faluk az élet kínjait; a halál előre látott szerencsétlenség, az élet kínjai végtelenek. Vajon a nagy szomorúságok mélyén nem a végtelenség érzése rejtezik? A tiszt már odaért a malom kavicsos töltéséhez, de még mindig fogalma sem volt, miért oly elhagyatott ez a falu. A ház előtt, egy búzászákon üldögélő molnárlegénytől az őrnagy Benassis felől érdeklődött.

- Benassis úr oda ment - mutatott a legény a rombadőlt viskók egyikére.

- Hát leégett ez a falu? - kérdezte az őrnagy.

- Nem, uram.

- Akkor hát miért van ilyen állapotban? - erősködött tovább Genestas.

- Miért? - a molnárlegény megvonta a vállát és befordult a házba. - Majd Benassis úr megmondja.

A tiszt átment egy hídféleségen; ez nem állt egyébből, mint jókora kövekből, amelyek között folyt a patak, és hamarosan odaért a jelzett házhoz. Mohával borított szalmafedelén nem tátongtak lyukak, s a záruk is jó állapotban voltak. Genestas belépett: a nyitott tűzhelyen lobogott a láng, mellette öregasszony térdelt egy széken ülő beteg előtt, s feléjük fordulva egy férfi állott. A házban egyetlen helyiség volt, a világosság vaksi, elfüggönyözött ablakon át szűrődött be. A padló döngölt föld volt. Az egész berendezés egy székből, asztalból és egy ócska ágyból állt. Az őrnagy ennél egyszerűbb és sivárabb szobát még Oroszországban sem látott, ahol pedig a muzsikok kunyhói vadállatok vackára emlékeztettek. Az égvilágon semmi sem mutatta az élet jelét, nem volt nyoma még a legegyszerűbb ételek elkészítéséhez szükséges eszközöknek sem. Kutyaólra hasonlított a szoba, kutyatányér nélkül. Ha nincs benne ágy, szögre akasztott rongyos ruha, meg egy pár szalmával bélelt fapapucs - a beteg minden öltözéke -, akkor ez a kunyhó is ugyanolyan üres volna, mint a többi. A vénséges vén, térdelő parasztasszony nagy ügyel-bajjal próbálta áztatni a beteg lábát egy barnás vízzel teli dézsában. Meghallván a lépteket - a parasztok egyhangú járását ismerő fülnek szokatlan volt a sarkantyú pengése - a férfi meglepetten fordult Genestas felé, a vénasszonnyal együtt.

- Nem is kell megkérdezni - kezdte a katona -, hogy ön-e Benassis úr. Bizonyára meg fog bocsátani, ha látására vágyó idegenként itt kerestem fel, az ön harcmezején, ahelyett, hogy otthon vártam volna meg. Ne zavartassa magát, végezze a dolgát. Ha befejezte, majd elmondom látogatásom célját.

Genestas félig ráült az asztal sarkára, és csöndben figyelt. A tűz nagyobb világosságot árasztott, mint a nap, melynek sugarai, beleütközve a hegycsúcsokba, sohasem jutnak el a völgynek ebbe a részébe. A gyantás fenyőágakból rakott tűz fényes lángjánál a tiszt megpillantotta a férfi arcát, s titkos érdeklődéstől hajtva, önkéntelenül is kutatni, vizsgálni kezdte vonásait, hogy tökéletesen megismerje. Benassis úr, a járás orvosa, összefont karral, hidegen hallgatta végig Genestast, viszonzta köszöntését, majd újra a beteg felé fordult, nem is sejtve, milyen szigorúan vizsgálhatja az őrnagy.

Benassis középtermű, széles vállú, erős mellkasú férfi volt. Nyakig begombolt bő, zöld császárkabátja megakadályozta a tisztet abban, hogy megfigyelje az orvost és az orvos testtartására oly jellemző részleteket; a félhomály és az alak mozdulatlansága azonban csak még jobban kiemelte a fejet, melyet erősen megvilágítottak a táncoló lángok. A férfi arca egy szatíréhoz hasonlított: ugyanaz a tömpe orr, hegyén szellemességre valló bevágással; ugyanaz az enyhén domború, kisebb-nagyobb dudorokkal teli homlok; ugyanazok a kiugró arccsontok. Szája, ívelt ajka duzzadt és vörös. Álla erőszakosan előreugró. Élénk tekintetű barna szeme, melyet a szemfehér gyöngyházzsír ragyogóvá tett, csillapult szenvedélyekről vallott. Valaha fekete, de immár deres haja, arcának mély redői, bozontos őszülő szemöldöke, gumós és eres orra, vörös foltokkal színezett sárga bőre - mind-mind az ötven év súlyáról és a hivatásával járó nehéz munkáról tanúskodott. A katonatiszt csak sejthette a boltozatos koponyát a sapka alatt; s bár nem láthatta formáját, úgy vélte, azok közé tartozik, amelyet általában *kockafejnek* neveznek. Minthogy gyakran akadt dolga olyan erélyes férfiakkal, amilyenek után Napóleon kutatott, megszokta hát, hogy vonásaikról felismerje a nagyra hivatott embereket. Genestas

ezúttal is kitalálta, hogy e színtelen élet valamilyen titkot rejteget, s a rendkívüli arc láttán elgondolkodott: „Vajon miféle véletlen miatt maradt ez az ember falusi orvos?”

Miután alaposan megvizsgálta ezt az arcot, mely a más emberi ábrázatokkal való hasonlóságai ellenére is az élet szembeötlő durvaságaival elégedetlen belső életről árulkodott, ösztönszerűen osztozott az orvos gondolkodásában, s a beteg látványa teljesen megváltoztatta gondolatai irányát.

A hadiélet során sok mindent látott az öreg katona, de ezúttal mégsem tudta elfojtani a meglepődéssel elegy borzadás mozdulatát, amikor megpillantotta ezt az emberi arcot, amelyen sohasem ragyogott a gondolat fénye, ezt az ólomszürke ábrázatot, melyen úgy ült az együgyű és szótlan szenvedés, mint a gyerek arcocskáján, aki még nem tud beszélni és akinek már a sírásra sincs ereje - ezt a teljesen elállatiasult arcot, mely egy haldokló idióta sajátja. A hülye volt az emberi nemnek az a válfaja, amelyikkel az őrnagy még nem találkozott. Látván e homlokot, melyen a bőr egyetlen nagy, kerek redővé gyűrődött, e két, haléra emlékeztető bamba szemet, e lélektelen fejet, melyet rövid szálú, táplálék híján elsatnyult haj borított, s melyen nem voltak igazi érzékszervek - ugyan kin nem vett volna erőt, miként Genestason, az önkéntelen undor érzése e nyomorult iránt, akiben nem volt meg sem az állat kecsessége, sem az ember felsőbbrendűsége, aki sohasem érzett és sohasem gondolkodott, s aki semmilyen nyelvre sem hallgatott soha? Midőn e szerencsétlen - életnek egyáltalán nem nevezhető - létezése végéhez közeledett, nehéz volt szólni; az öregasszony azonban megindító nyugtalansággal figyelte, s olyan szeretettel simogatta lábának azt a részét, amelyet nem ért a forró víz, mintha a férje volna. Benassis, miután alaposan szemügyre vette ezt az élettelen arcot és e fénytelen szemeket, gyöngéden megfogta az idióta kezét és megtapogatta az érverését.

- A fürdő nem hat - jelentette ki, fejét felszegve. - Fektesük vissza.

Felnyalábolta a hústömeget, s a rozoga ágyra tette, ahonnan nyilván ő emelte fel az előbb, gondosan lefektette, kinyújtotta hidegülő lábait, s a fejét meg a karját olyan figyelmesen helyezte el, mint az anya a gyermekéét.

- Nincs segítség, meg fog halni - fűzte hozzá Benassis, s állva maradt az ágy szélénél.

Az öregasszony, kezét csípőjére támasztva, merőn nézte a haldoklót, s néhány könnyet ejtett. Genestas is szótlánul figyelt, s nem tudta megmagyarázni magának, hogyan gyakorolhatott máris ekkora hatást rá egy ilyen érdektelen lény halála. Ösztönösen átérezte, milyen határtalan sajnálatot ébresztenek ezek a napsütést sohasem látott völgyekben élő szerencsétlenek. Vajon ez az érzés, mely az idióták családjában vallásos babonává torzult, nem a keresztény erények legékeesebbjéből, az irgalmasságból ered-e, és a társadalmi rend számára leghasznosabb hitből, a jövőbeli jutalom gondolatából, mely egyedül képes elfogadtatni velünk nyomorúságunkat? Az örök boldogság kiérdemlésének reménye ad erőt e szegény szerencsétlenek szüleinek és gondozóinak, hogy szüntelen anyai gondoskodással vegyék körül, nemes támogatásban részesítsék e tehetetlen lényt, aki eleinte fel sem fogja, majd elfelejti a kapott jótéteményeket. Csodálatra méltó vallás, amely a vak jótékonyság segítségével részesíti a vak szerencsétlenséget. Ahol ilyen idióták vannak, ott a lakosság azt hiszi, hogy létezésük szerencsét hoz családjuknak. Ez a hiedelem megédesíti e szerencsétlenek életét, akik a városokban ki lennének szolgáltatva a hamis emberbarátok kegyetlenségének s a zárt intézetek fegyelmének. Az Isère felső folyásának völgyében sok ilyen idióta van: ezek mind a szabadban élnek a nyájakkal együtt, melyek őrzésére megtanították őket. Legalább szabadok, és abban a tiszteletben tartják őket, amelyet a szerencsétlenség megkövetel.

Kis idő óta egyenlő időközökben felcsendült távolról a falu harangja, hírül adva a híveknek, hogy valaki távozni készül közülük. E vallásos gondolat, a messzeségből jöve, meggyengülten érkezett a viskóba, s kétszeres búskomorságot árasztott. Léptek hangzottak fel az úton: hallgatag tömeg közeledett. Majd hirtelen egyházi ének zendült meg, homályos gondolatokat ébresztve, melyek hatalmukba kerítik még a leghitetlenebb lelket is, s az rákényszerül, hogy megnyissa fülét az emberi hang megindító harmóniáinak. Az egyház jött segítségére e teremtménynek, amely nem is ismerte őt. Megjelent a plébános, előtte ministránsgyerek a kereszttel, utána a sekrestyés a szenteltvíztartóval a kezében, majd asszonyok, öregek és gyermekek lépkedtek vagy ötvenen, hogy imáikat egybekapcsolják az egyház könyörgésével. Az orvos és a katona némán összenézett, s az egyik sarokba húzódott, hogy helyet adjon a tömegnek. Az emberek letérdeltek, bent és a kunyhó körül is. A vigasztaló szertartás során, míg a pap kiszolgáltatta az oltáriszentséget annak, aki sohasem vétkezett, s akitől most elbúcsúzott a keresztény világ, a durva vonások legtöbbször öszinte megindultságot tükrözött. Könnyek gördültek végig a naptól cserzett, mezei munkától megbarnult arcokon. A rokonságnak ez a tudatos érzése igen egyszerű volt. A községben senki sem akadt, aki ne sajnálta volna e szegény szerencsétlent, aki meg ne osztotta volna vele mindennapi kenyerét; s vajon nem talált volna-e apára minden gyermekben, s anyára a legmosolygósabb kisleányban?

- Meghalt - szólt a plébános.

E szó öszinte megdöbbenést keltett. A gyertyákat meggyújtották. Többen a holttest mellett akarták tölteni az éjszakát. Benassis és a katona kilépett a kunyhóból. Az ajtóban néhány paraszt megszólította a doktort:

- Ha ön nem tudta megmenteni, előljáró úr, akkor Isten bizonyára magához akarta venni.

- Megtettem mindent, ami tellett tőlem, gyermekeim - válaszolta az orvos. - Nem is hinné, uram - fordult Genestas felé, amikor néhány lépésnyire eltávolodtak az elhagyott falutól, melynek utolsó lakója most halt meg -, milyen igaz vigasztalásomra szolgál e parasztok beszéde. Tíz esztendővel ezelőtt csaknem halálra köveztek ebben a ma kihalt faluban, ahol akkoriban mindössze harminc család lakott.

Genestas arckifejezése és mozdulata oly láthatóan mutatta érdeklődését, hogy az orvos útközben elmesélte neki a megkezdett történetet.

- Uram, amikor megtelepedtem itt, a járásnak ebben a részében tucatnyi idiótát találtam - kezdte az orvos, s hátrafordulva a rombadőlt viskókra mutatott. - E település fekvésénél fogva elősegíti e szörnyű kór terjedését, ugyanis a mélyedésben, az olvadó hóból táplálkozó patak mellett, soha sincs légmozgás, a nap sohasem süt ide, csak a hegy tetejét világítja meg. A törvény nem tiltja a házasságot e szerencsétlenek között, ráadásul a babona is védelmezi őket, amelynek a számomra ismeretlen hatalmát eleinte elítéltem, később pedig bámultam. A kretinizmus minden bizonnyal a völgyre is áttért volna. Nem tennék-e nagy szolgálatot az egész vidéknek e fizikai és szellemi ragály megfékezésével? Halaszthatatlansága ellenére e jótétemény életébe kerülhetett annak, aki vállalkozik véghezvitelére. Itt is, mint a társadalmi élet más területein, a jó érdekében hozzá kellett nyúltni nem az érdekekhez, hanem - ami még veszedelmesebb - a babonává lett vallási eszmékhez, az emberi gondolatok legelpusztíthatatlanabb fajtájához. Nem riadtam vissza semmitől. Először megpályáztam a járási előljáró tisztségét, s el is nyertem; azután, a prefektus szóbeli engedélyének birtokában, éjnek idején, jó pénzért, e szerencsétlenek közül néhányat elszállítottam Aiguebelle-be, Savoie-ba, ahol sok van belőlük, s ahol igen jól bánnak velük. Mihelyt ennek az emberbaráti cselekedetnek híre ment, az egész lakosság gyűlöletének tárgya lettem. A plébános kiprédikált. Hiába tettem meg mindent, hogy a falu legértelmesebb lakosait meggyőzzem az idióták eltávolításának

fontosságáról, hiába gyógyítottam ingyen a vidék betegeit, az egyik erdő sarkán rám lőttek. Felkerestem a grenoble-i püspököt, s megkértem, helyezzen ide más plébánost. A főpap jószágon megengedte, hogy olyan lelkipásztor után nézzek, aki segítségemre lesz művem végrehajtásában, s szerencsére sikerült is ráakadnom ama lelkek egyikére, aki mintha egyenesen az égből szállott volna a földre. Folytattam a vállalkozásomat. Miután meggyőztem az embereket, egy éjjel újabb hat hülyét szállítottam el. E második kísérlet során már mellettem állottak néhányan lekötelezetteim és a községi tanács tagjai közül, akiknek felébresztettem fősévénységét, bebizonyítván nekik, milyen sokba kerül e szerencsétlenek eltartása, s mennyivel jobb lenne a falu számára, ha ez idiótáknak a szokásjog alapján birtokolt földjeit községi földekké tennők, amiben úgyszólván nagy a hiány. A gazdagok pártomat fogták; de a szegények, a vénasszonyok, a gyerekek és a csökönyösek továbbra is ellenségeim maradtak. Balszerencsémre az utolsó átköltöztetés nem volt tökéletes. Az az idióta, akit az imént látott, nem volt otthon, s így nem tudtuk elszállítani; másnapra ő maradt egyedül fajtájából a faluban, ahol még lakott néhány család, ezeknek tagjai azonban, bár ők is félkegyelműek voltak, egyelőre megmenekültek a kretinizmustól. Végére akartam járni munkámnak, s ezért fényes nappal, szokott ruhámban elindultam, hogy kiragadjam e szerencsétlent otthonából. Mihelyt kiléptem házamból, tervemnek híre ment, s az idióta barátai megelőztek: a viskó előtt asszonyok, gyermekek, öregek tömege várt rám; valamennyien szitkokkal és közáporral fogadtak. E csődület közepette, ahol csaknem áldozatul estem az általános hisztériának, amely rendszerint eluralkodik a kiabáló és érzelmeit közösen kinyilvánító tömegen - maga az idióta mentett meg! A szegény nyomorult kilépett viskójából, hülyén dadogni kezdett; szinte a megszállott örvények vezérének tűnt. Megjelenésére abbamaradt a kiáltás. Eszembe jutott, hogy megegyezést ajánljak fel, s a szerencsémre bekövetkezett csendben ki tudtam magyarázkodni. Híveim ilyen körülmények között nyilván nem mertek védelmemre kelni, segítségük a tétlenségre szorítkozott; minthogy e babonás emberek éberen, cselekvően örködték utolsó bálványuk megtartását, a lehetetlenséggel határosnak tűnt számomra, hogy megfosszam őket ettől a bálványtól. Megígértem hát, hogy nem háborgatom a hülyét a házában - azzal a feltétellel, ha senki sem közeledik hozzá, s ha a faluban lakó családok átköltöznek a patak túloldalára, azokba az új házakba, amelyeknek felépítését vállaltam; a hozzájuk csatolt parcellák árát, a község később megtérítette nekem. Nos, kedves uram, hat kerek hónapba tellett, míg sikerült leküzdenem az alku végrehajtásával szemben tanúsított ellenállást, bármily előnyös volt is a csere a régi falu családjainak. A falusi emberek viskóik iránti szeretete megmagyarázhatatlan jelenség. Egy paraszt sokkal jobban ragaszkodik kunyhójához, bármily egészségtelen is az, mint egy bankár a palotájához. Miért? Nem tudom. Az érzelmek ereje talán ritkaságukkal arányos. Talán az olyan ember, aki keveset gondolkozik, sokkal inkább a dolgokban él? Minél kevesebbje van, nyilván annál jobban szereti ezt a keveset. Vagy talán a paraszt olyan, mint a fogoly?... nem szórja szét, hanem egyetlen gondolatra összpontosítja lelkierejét, s ezáltal tesz szert az érzések töménységére. Bocsássa meg ezeket az elmefuttatásokat egy olyan embernek, aki ritkán cseréli ki gondolatait a másokéval. Egyébként ne higgye, uram, hogy sokat foglalkozom az ilyen hiábavaló, üres gondolatokkal. Itt a gyakorlat és a cselekvés számít. Sajnos, minél kevésbé gondolkodnak ezek a szegény emberek, annál nehezebb ráébreszteni őket valódi érdekeik tudatára. Le is mondtam arról, hogy tervemet minden apró részletében valóra váltsam. Mindegyikük ugyanazt hajtogatta - ama józan érvek egyikét, melyekre oly nehéz a válasz:

- De hiszen meg sem épültek azok a házak!

- Nos rendben van - mondtam nekik -, de akkor azt ígérjék meg, hogy beköltöznek, mihelyt elkészülnek.

Szerencsére sikerült kiharcolnom, hogy a falu tulajdonába kerüljön az az egész hegy, amelynek lábánál terül el a jelenleg lakatlan falu. A hegyoldalt borító fák értékéből futotta a földek és az épülő házak árának kifizetésére. Amint az első tiltakozó családot elhelyeztem, a többi is késlekedés nélkül követte a példát. A változásból fakadó jólét sokkal érezhetőbb volt, semhogy hidegen hagyta volna azokat, akik a legbabonásabban ragaszkodtak napsugár, mondhatni lélek nélküli falujukhoz. Az ügy kimenetele, nevezetesen a községi földek létrehozása, amelyeknek birtokjogában megerősített bennünket az államtanács, nagy tekintélyt szerzett nekem a járásban. De mennyi gonddal járt ez, uram! - kiáltott fel az orvos megállva; kezét felemelte, majd leejtette, olyan kifejezési mozdulattal, amely magáért beszélt.

- Egyedül én tudom, milyen messze van a falutól a megyeszékhely, ahonnan semmi sem kerül ki, és a megyeszékhelytől az államtanács, ahová semmi sem jut el. De végtére is - folytatta -, hagyjuk békén a földi hatalmasságokat, hiszen engedtek zaklatásaimnak, s ez nagy szó. Ha tudná, mennyi jó származik egy gondatlanul odavetett aláírásból!... Uram, két évre rá, hogy ilyen nagyszerű apróságokba fogtam, és a végükre is jártam, községem valamennyi szegény családjának legalább két tehene volt, melyeket kihajtottak a hegyi legelőre, ahol a svájci, auvergne-i és limousini csatornák mintájára harántcsatornákat ásattam, be sem várva az államtanács engedélyét. A falu lakóinak nagy meglepetésére a legelőkön kövér fű nőtt, és - a takarmány jobb minősége következtében - megnőtt a tejhozam. A diadal óriási eredményekkel járt. Mindenki utánozta öntözőcsatornáimat. A legelők megnövekedtek, az állatállomány gyarapodott, s megsokszorozódott mindenféle termék. Ezután bátran hozzáfoghattam ahhoz, hogy megjavítsam az állapotokat ebben a mindeddig műveletlen zugban, és terjesszem a civilizációt a szellem áldásait nélkülöző lakosok között. A magamfajta magányos emberek mind szószátyárok; ha kérdeznék tőlünk valamit, sose lehet tudni, mire lyukadunk ki a válasszal. Amikor ebbe a völgybe jöttem, a lakosság hétszáz lelket számlált, ma már több mint kétezren vannak. Az utolsó hülye esetével megszereztem mindenkinek a becsülését. Minthogy istápoltságaimmal szelíden, de ugyanakkor határozottan bántam, a járás tanácsadója lettem. Mindent elkövettem, hogy kiérdemeljem bizalmukat anélkül, hogy ezt kértem volna, vagy vágytam volna rá; csupán igyekeztem mindenkiben a legnagyobb tiszteletet ébreszteni személyem iránt, annak a mondhatni vallásos lelkesedésnek a révén, amellyel minden kötelezettségemet teljesítettem, még a legjelentéktelenebbet is. Miután megígértem, hogy gondját viselem annak a szegény nyomorultnak, akinek halálát az imént látta, jobban vigyáztam rá bárkinél, aki azelőtt istápolta. Úgy tápláltuk, gondoztuk, mint a község fogadott gyermekét. Később a falubeliek megértették, mekkora szolgálatot tettem nekik, akaratuk ellenére. Még mindig él ugyan bennük némi maradványa a régi babonának; de eszemben sincs megróni őket érte. Annyi bizonyos, az idiótával üzőtt kultuszukat gyakran felhasználtam, hogy az értelmesebbeket rábírjam a szerencsétlenek segítésére. De már meg is érkeztünk - mondotta Benassis némi szünet után, megpillantva házának tetejét.

A doktor, midőn elmesélte közéleti tevékenységének ezt a részletét, a dicséret és a köszönet legkisebb jelét sem várta hallgatójától; úgy látszik, a világtól visszahúzódtott emberek naiv közlékenységi vágyának engedett.

- Uram - fordult feléje az őrnagy -, ne haragudjék, hogy lovamat bekötöttem az istállójába; bizonyára megbocsát, ha meghallja jövetelem célját.

- Valóban, miért is jött voltaképpen? - kérdezte Benassis, olyan ember módján, akinek, gondolataiból felriadva, hirtelen eszébe jut, hogy társa vadidegen ember.

Nyílt és közlékeny természetű lévén, régi ismerőseként fogadta Genestast.

- Uram - válaszolja a katona -, hallottam a grenoble-i Gravier úr csodaszámba menő gyógyulásáról, akit ön ugyancsak vendégül látott. Abban a reményben jöttem, hogy hasonló gondozásban fog részesíteni, habár az ön jóindulatára koránt sincs olyan jogcímem, mint neki: mindazonáltal talán méltó vagyok rá! Öreg katona vagyok, régi sebeim nem hagynak nyugtot. Bizonyára beletelik egy hétbe is, míg végére jár a bajomnak, fájdalmaim ugyanis csak időről időre jelentkeznek, és...

- Rendben van, uram - vágott a szavába Benassis. - Gravier úr szobája mindig rendelkezésre áll. Jöjjön...

Beléptek a házba; a doktor széles mozdulattal belökte az ajtót, s élénkségét Genestas a vendég miatti örömmel tudta be.

- Jacquotte! - kiáltott Benassis - az úr itt vacsorázik.

- De uram - erősködött a katona -, nem volna-e ildomos, ha előbb megállapodnánk a fizetségben?...

- Miféle fizetségben? - kerekedett el az orvos szeme.

- Hát ami a szállásért jár. Végére is nem etethet, engem meg a lovamat, csak úgy...

- Ha gazdag, akkor megfizet érte - mondta az orvos -, ha nem, akkor nem kérek semmit.

- Semmit? - ráncolta homlokát Genestas. - Az túl sok. De akár gazdag vagyok, akár szegény, napi tíz frank megfelel önnek, nem számítva a fáradságát?

- Mi sem kellemetlenebb számomra, mint az, hogy fizessenek a vendégszeretetemért - válaszolt a doktor, felvonva szemöldökét. - Ami a fáradságomat illeti, csak akkor részesül benne, ha megnyeri tetszésemet. A gazdagoknak nincs annyi pénzük, hogy meg tudják vásárolni az időmet, amely e völgy lakóié. Nem vágyom sem dicsőségre, sem vagyonra, betegeimtől nem várok sem dicséretet, sem elismerést. Ami pénzt ad, azt a grenoble-i patikusok kapják meg az orvosságokért, amelyekre a járás szegényeinek szükségük van.

E darabos, de keserűség nélküli szavak hallatára bárki azt mondaná magában, amit Genestas gondolt:

„Remek ember!”

- Uram - folytatta Genestas megszokott csökönyösségével -, napi tíz frankot fizetek, s ön azt tesz a pénzzel, amit akar. Most, hogy ezt elrendeztük, jobban megértjük majd egymást - fűzte hozzá, szívélyesen megrázva az orvos kezét. - A tíz frank ellenére meglátja majd, hogy nem vagyok fösvény.

E vita után, melyben Benassisnak esze ágában sem volt sem nagylelkűnek, sem emberbarát-nak látszani, az állítólagos beteg belépett orvosa házába, ahol minden olyan volt, mint az elhanyagolt kapu meg a tulajdonos ruházata. A legapróbb dolgok is - eltekintve a fontos használati tárgyaktól - a legnagyobb nemtörődomségről tanúskodtak. Benassis a legrövidebb úton, a konyhán át vezette Genestast az ebédlőbe. E konyha, mely füstös volt, mint egy vendégfogadóé, kellőképpen el volt látva a főzéshez szükséges felszereléssel, de ez a fényűzés kizárólag Jacquotte-nak, a plébános volt gazdasszonyának köszönhető, aki mindig többesszám első személyben beszélt, s aki teljhatalommal irányította az orvos háztartását. Bizonyára a tűzhely párkányán is azért függött a tiszta ágymelegítő, mert Jacquotte télen szeretett melegben aludni, s ha már így volt, akkor felmelegítette a gazdája ágyneműjét is, aki - mint mondogatta - semmivel sem törődik; Benassis pedig éppen ama tulajdonságai miatt fogadta fel, amelyek mások szemében elviselhetetlen hibáknak számítanak. Jacquotte uralkodni akart

a házban, s a doktornak pontosan olyan fehérszemélyre volt szüksége, aki uralkodik nála. Jacquotte vett, eladott, átalakított, kicserélt, elrakott, visszarakott, elrendezett és megváltoztatott mindent az égvilágon, kénye-kedve szerint; s gazdája soha egyetlen megjegyzést sem tett rá. Korlátlanul basáskodott az udvaron, az istállóban, a szolgán, a konyhában, a házban, a kertben és a házigazdán. Saját hatáskörében váltotta a fehéreneműt, végezte a nagymosást, és tartalékolta az élelmiszereket. Ő döntött a sertések élete és halála fölött, pörölt a kertésszel, megszabta, hogy mi legyen ebédre meg vacsorára, pincéből padlásra, padlásról a pincébe futkosott, kedvére sepregetett, semmi sem kerülte el a figyelmét. Benassisnak csak két kívánsága volt: hogy a vacsora hat órára kész legyen, s hogy bizonyos összegnél ne legyen több a havi kiadás. Az olyan asszony, akinek mindenki engedelmeskedik, folyvást énekel: így hát Jacquotte a lépcsőket járva, állandóan nevetett, csicssergett; dúdolgatott, ha éppen nem énekelt, s énekelt, ha nem dudorászott. Természeténél fogva szerette a tisztaságot, s a házat is tisztán tartotta. Ha más lenne az ízlése, Benassis úr ugyancsak szerencsétlen volna - mondogatta -, hiszen szegény feje oly szórakozott, hogy a káposztát fogoly gyanánt lehetne megetetni vele; ha ő nincs, akár nyolc napig is hordana egy inget. De szerencsére Jacquotte fáradhatatlanul hajtogatta a fehéreneműt, megszállottan dörzsölte a bűtort, mint a legaprólékosabb, legragyogóbb, szinte papos tisztaságnak - minden tisztaság legédesebbjének - a szerelmese. A por esküdt ellenségeként törülgetett, tisztogatott, mosott szüntelenül. A kertkapu állapota nagyon fájt a szívének. Már tíz éve minden hónap elején ígéretet vett a gazdájától, hogy kijavíttatja a kaput, befesteti a ház falait, s hogy mindent annak rendje és módja szerint rendbehozat, de hát az úr eddig sohasem tartotta be a szavát. Valahányszor felpanaszolta Benassis mérhetetlen gondatlanságát, ritkán hagyta el ezt a szinte szertartásos mondatot, amelyet egyébként a gazdájáról zengett minden dicshimnusz végére odabiggyesztett:

- Nem mondhatom róla, hogy ostoba, hiszen csodákat művelt a vidéken, de néha mégiscsak az; olyan tehetetlen, hogy mindent a kezébe kell adni neki, mint valami gyereknek!

Jacquotte úgy szerette a házat, mintha a sajátja volna. Minthogy már huszonkét éve lakott benne, talán meg is volt a joga erre az önáltatásra. Amikor Benassis ideköltözött, a plébános halála után eladó lett ez a ház, s ő meg is vette mindenestül, falaival és kertjével, bútoraival, edényeivel, borával, szárnyaival, öreg faliórájával, lovával és a szolgálóval egyetemben. Jacquotte, a szakácsnők gyöngye, dús kebleit állandóan piros pettyes barna kartonblúzba bújtatta, s oly szorosan összehúzta a ruhát, hogy a legkisebb mozdulatra is elrepedni látszott az anyag. Kerek, berakott fejkötőt viselt, alatta kissé sápadt arca meg dupla tokája még fehérebbnek tűnt a valóságosnál. Az apró termetű, mozgékony, fürge és párnás kezű Jacquotte hangosan és sokat beszélt. Ha egy pillanatra elhallgatott, s köténye csücskét háromszögben felemelte, akkor a gazdának vagy a szolgának szóló hosszabb intelemre lehetett számítani. A királyság valamennyi szakácsnője között minden biznnyal Jacquotte volt a legboldogabb. S boldogsága oly teljes volt, amilyen teljes boldogság e földön egyáltalán lehetséges: hiúságát állandóan kielégítette, s a falu az előljáró és a mezőőr közt álló tekintélynek ismerte el.

Az orvos a konyhába lépve, senkit sem talált ott.

- Hová, az ördögbe mentek? - mérgelődött. - Bocsásson meg - folytatta Genestas felé fordulva -, hogy ide vezettem. A főbejárat a kert felől nyílik, de hát oly ritkán van vendégem, hogy... Jacquotte!

E szinte parancsoló hangon kiejtett névre női hang válaszolt valahonnan a ház belsejéből. Egy pillanattal később Jacquotte támadásba ment át, s most már ő kereste Benassist, aki közben gyorsan belépett az ebédlőbe.

- Hát itt van az úr? - tette csípőre a kezét -, nem változik már meg soha. Mindig úgy hív vendégeket ebédre, hogy nem szól előre, s azt hiszi, minden csak előterem, ha azt kiáltja: Jacquotte! Csak nem a konyhában ültette le azt az urat? Ki kellett nyitni a fogadószobát, és tüzet kellett gyújtani, nem? Nicolle ott van, mindent elrendez. Most sétáljon ezzel az úrral a kertben; bizonyára tetszeni fog neki, s ha szereti a szép dolgokat, mutassa meg a boldogult plébános úr gyertyánlugását. Azalatt mindent nyugodtan elkészíthetek: a vacsorát, a terítéket meg a fogadószobát.

- Helyes, Jacquotte. De - folytatta Benassis - ez az úr itt marad. Ne feledkezz meg Gravier úr szobájáról, nézz utána az ágyneműnek meg mindennek...

- Csak nem avatkozik bele az ágynemű dolgába? - felelt Jacquotte. - Ha itt alszik, tudom én, mire van szüksége. Hiszen tíz hónapja be sem tette a lábát Gravier úr szobájába. Nincs is ott semmi néznivaló: olyan tiszta, mint a patyolat. Szóval itt marad az úr? - ismételte a házvezetőnő megenyhült hangon.

- Igen.

- Sokáig?

- Fogalmam sincs róla. De hát mit zavar ez téged?

- Hogy mit? Tényleg, mit is érdekel ez engem!? Már megint kezdi! És az ennivaló, meg a többi?!...

Félbeszakítva a szóáradatot, melyet más esetben bizonyára gazdája fejére zúdított volna bizalmatlansága miatt, Jacquotte követte az orvost a konyhába. Mihelyt megtudta, hogy vendégről van szó, furdalni kezdte az oldalát a kíváncsiság. Alázatosan köszöntötte Genestast, s közben tetőtől talpig végigmérte. A katonatiszt arcán szomorú és elgondolkozó kifejezés ült, ami nyerssé tette a vonásait. A szolgáló és a házigazda párbeszéde fényt vetett az utóbbi pipogyaságára, s Genestas, vonakodva ugyan, de kénytelen volt megváltoztatni a róla alkotott kedvező véleményét. Pedig őszintén csodálta az orvost, amiért oly állhatatosan küzdött, hogy megmentse a vidéket a kretinizmus csapásától.

- Sehogy sem tetszik nekem ez az ábrázat - pusmogta Jacquotte.

- Uram, ha nem fáradt, sétáljunk egyet a kertben vacsora előtt - fordult állítólagos betegéhez az orvos.

- Szívesen - hangzott az őrnagy válasza.

Áthaladtak az ebédlőn, s a lépcső aljában levő előszobaféleségen keresztül, mely a szalont elválasztotta a vendégszobától, kiléptek a kertbe. Ez utóbbi üvegezett ajtós helyiség arra a kőlépcsőre nyílt, mely a kert felőli homlokzat díszje volt. A kertet négy egyenlő nagyságú négyzetre osztották a kereszt-formában húzódó, puszpánggal szegélyezett utak; a telek végében volt az előző tulajdonos büszkesége, a gyertyánlugas. A tiszt leült egy korhadtnak, nem törődve sem a szőlőtőkékkel, sem a szőlőt tartó lécekkel, sem a zöldségágyásokkal, amelyekre Jacquotte - az értékes kertet megteremtő ingyenc egyházi férfiú hatására - nagy gondot fordított. Mindez Benassist meglehetősen hidegen hagyta.

Az őrnagy, félbeszakítva a megkezdett felületes beszélgetést, a doktor felé fordult:

- Uram, hogyan sikerült tíz év alatt megháromszoroznia a lakosságot ebben a völgyben, ahol ideérkeztekor hétszáz, most pedig, mint mondja, több mint kétezer lélek él?

- Maga az első ember, aki ezt megkérdezi tőlem - válaszolt az orvos. - Céлом valóban az volt, hogy jövedelmezővé tegyem ezt a kis zugot, de dolgoz életem hétköznapijai közben nem maradt időm elgondolkozni azon, hogyan csináltam, a kolduló barát módjára, *levest a kőből*. Gravier úr, jötevőink egyike, akit hálából meggyógyíthattam, maga sem gondolt az elméletre, miközben együtt jártuk hegyeinket, hogy lássuk a gyakorlat eredményeit.

Benassis egy pillanatra elgondolkozott, észre sem véve, hogy vendége fürkésző pillantással próbál a lelke mélyére hatolni.

- Hogyan sikerült? - folytatta az orvos. - Egyszerűen, természetes módon, kedves uram, ama társadalmi törvénynél fogva, amely szerint az általunk teremtet szükségletek és kielégítésük módja között kölcsönhatás áll fenn. Mindennek ez a kulcsa. A szükségletek nélküli nép szegény. Amikor itt letelepedtem, a felső faluban százharminc, lenn a völgyben pedig körülbelül kétszáz parasztcsalád lakott. A vidék nyomorúságának megfelelően, a helybeli hatóság egy írástudatlan előjáróból állt, meg a helyetteséből, aki felesben bérelt földet valahol messze a községtől; volt továbbá a békebíró, egy fizetéséből élő szegény ördög, aki írnokával intéztette az anyakönyvi ügyeket - egy másik szerencsétlennel, akinek alig volt valamilyen halvány sejtelme a feladatáról. Az öreg plébános hetven esztendősen meghalt, utódja a káplán lett, egy műveletlen tuskó. Ezek az emberek alkották az értelmiséget, s ők vezették a vidéket. E szép természet közepette az emberek a sárban poshadtak, krumplin és tejterméken éltek; az egyetlen árucikk, amelyből némi pénzt szereztek, a sajt volt - ezt kis kosárákban vitték Grenoble-ba és a környékére. A legvagyonosabbak, illetve a legkevésbé lusták a helyi fogyasztás kielégítésére hajdinát, ritkábban rozsot vagy zabot vetettek, de búzát soha. A vidék egyetlen vállalkozója a községi előjáró volt: fűrészmalma számára olcsó áron megvette a kivágott fákat feldolgozás céljából. Utak híján, a kedvező évszakokban, egyenként vonszolta nagy nehezen a rönköket, a lovak kötőfékjéhez erősített lánc segítségével, amely a fába akasztott vaskapocsban végződött. Ha valaki akár gyalog, akár lóháton Grenoble-ba igyekezett, magasan a hegy oldalában, egy széles ösvényen kellett mennie, mert a völgy járhatatlan volt. Bizonyára végigjött azon a gyönyörű úton, amelyen a járásunkba érkező utas elsőnek a szomszédos faluba érkezik: nos ennek az útnak a helyét valaha mocsár foglalta el. Semmiféle politikai esemény, semmiféle forradalom, nem jutott el erre a hozzáférhetetlen, minden társadalmi mozgalmon teljesen kívül eső vidékre. Egyedül Napóleon neve jutott el ide; ez a név vallás lett, annak a két-három hazatért veteránnak a jóvoltából, akik hosszú téli estéken csodás történeteket mesélnek az egyszerű népnek erről az emberről és seregeiről. Visszatérésük egyébként felfoghatatlan rejtély. Ideérkezésem előtt ahány fiatalember bevonult katonának, az mind ott is ragadt. Ez a tény eléggé érzékelteti a vidék nyomorát - nekem nem is kell külön ecsetelnem. Nos, uram, ilyen állapotban találtam ezt a járást, amelyhez a hegyeken túl több jól művelt, eléggé boldog és csaknem gazdag község tartozik. Nem is beszélek önnek a falu viskóiról, ezekről a valóságos istállókról, amelyekben annakidején ember és állat egymás hegyen-hátán zsúfolódott össze. A Grande-Chartreuse-ből jövet haladtam át ezen a falun. Nem találván szállást, a káplánnál kellett töltenem az éjszakát, ő lakott ebben az épp akkor gazdára váró házban. Beszélgetni kezdtünk, s hamarosan vázlatos képet kaptam e vidék siralmas helyzetéről, amelynek kellemes éghajlata, kitűnő talaja és sok-sok természeti kincse csodálattal töltött el. Uram, éppen akkoriban akartam új életet kezdeni, valami másat, mint amelyikből gyötrelmeim kiábrándítottak. Szívemben gyökeret vert ama gondolatok egyike, amelyeket Isten ébreszt bennünk, hogy elfogadjuk nyomorúságunkat. Elhatároztam, hogy nevelni fogom ezt a vidéket, mint ahogy a tanító nevel egy gyermeket. Ne becsülje túl a jószágomat; túlságosan erős volt bennem a vágy, hogy lekössem, elfoglaltam magam. Hátralevő napjaimat valamilyen nehéz vállalkozás jegyében kívántam leélni. Egész élet kellett ahhoz, hogy minden megváltozzék ebben a járásban, amelyet a természet oly gazdaggá, s az ember

oly szegénnyé tett; a végrehajtás nehézségei csak fokozták vállalkozókedvemet. Mihelyt megbizonyosodtam, hogy olcsón megvásárolhatom a paplakot, és jókora kiterjedésű parlagföldet is vehetek, vallásos áhítattal szenteltem magam a vidéki orvos hivatásának, az utolsónak ama foglalkozások között, amelyekre egy ember ráadná a fejét szülőhazájában. A szegények barátja akartam lenni - a legkisebb ellenszolgáltatás nélkül. Ó! nem kergettem ábrándokat, sem a parasztok jellemét, sem az akadályokat illetően, amelyek az embereket vagy dolgokat megváltoztatni kívánó szellem elé tornyosulnak. Nem építettem légvárakat, elfogadtam őket olyanoknak, amilyenek: szegény parasztoknak, akik se nem angyalok, se nem ördögök, akik az állandó nehéz munka miatt nem adhatják át magukat az érzelmeknek, de néha képesek mélyen érezni. S mindenekfelett azt értettem meg, hogy csak az érdekeikkel, az azonnali jóléttel hathatók rájuk. A parasztok egytől egyig Szent Tamásnak, a hitetlenkedő apostolnak a gyermekei: a szavak mögött mindig a tetteket keresik.

- Talán nevetni fog első lépéseimen, uram - folytatta az orvos, pár pillanatnyi szünet után. - Nehéz művem megvalósítását kosárfonó műhellyel kezdtem. E szegény emberek Grenoble-ban vették sajtuszáritó rostáikat, meg a nyomorúságos foglalatosságukhoz szükséges egyéb kosaraikat. Egy értelmes fiatalembernek azt az ötletet adtam, hogy a patak mentén vegyen haszonbérbe egy jókora darab földet, amelyet az áradás minden évben elborít, s amelyen szépen nő a fűzfa. Azután kiszámítottam a járás kosárszükségletét, s Grenoble-ba indultam, hogy egy ügyes, fiatal, de pénztelen munkást keressek. Mihelyt ráakadtam az emberemre, könnyen rávettem, hogy telepedjék meg itt: megígértem, hogy előlegezem a mestersége folytatásához szükséges fűz árát addig, amíg a terület bérlője elegendő nyersanyagot tud szállítani. Meggyőztem, hogy kosarait adja olcsóbban, mint a grenoble-iak, s ugyanakkor jobb minőségben. Megértette elgondolásomat. A fűzes meg a kosárfonóműhely eredményei csak négy év múltán mutatkoztak. Bizonyára tudja, hogy a fűzet csak három esztendő után lehet vágni. Az első évben kosárfonóm megélt, az élleme semmibe sem került. Hamarosan meg-nősült; egy Saint-Laurent-du-Pont-i lányt vett el, akinek volt némi pénze. Egészséges, levegős házat építtetett, helyét és beosztását az én tanácsaim szerint választotta meg. Micsoda diadal volt ez, uram! Ipart teremtettem a faluban, vállalkozót és munkásokat szereztem. Gyerekségnek tartja örömeimet?... Amikor a kosárfonóm dolgozni kezdett, az első napokban mindig erősebben vert a szívem, valahányszor elmentem a műhelye előtt. S ha a zöldzsalogáteres új házban, amelynek szőlővel befuttatott kapuja előtt kispad és egy csomó vesszőnyaláb volt, megpillantottam egy jól öltözött, takaros fiatalasszonyt, amint rózsás csecsemőjét szoptatja, körülötte pedig a vidám, éneklő, serény munkásokat, akik egy hajdan szegény és beesett arcú, most pedig boldogságtól ragyogó férfi irányításával fonják a kosarakat, bevallom önnek, uram, nem tudtam ellenállni a váagnak, hogy ne váljak én is kosárfonóvá egy percre: beléptem a műhelybe, érdeklődtem dolgaik felől, s ilyenkor mindig kimondhatatlan meglepődés töltött el. Boldog voltam, hogy örülnek, s hogy örülök én is. Minden reményem ez a ház lett, azé az emberé, aki elsőnek hitt nekem és bízott bennem. Vajon nem e szegény vidék jövőjét hordtam szívemben, miként e kosárfonó asszonya viselte szíve alatt első magzatát?... Sok mindent kellett egyszerre végezni, és sok nézetet sértettem meg. A legvadabb ellenállást a tudatlan előljáró szította, akinek elfoglaltam a helyét, s akinek tekintélye elhalványult az enyém mellett; nos őt akartam helyettesemmé, jószándékom véghezvitelében társammá tenni. Igen, uram, ebben a fejben, ebben a konok agyban akartam először világot gyújtani. S emberemet önérteténél és érdekeinél fogva sikerült is megnyernem. Hat hónapon át együtt vacsoráztunk, s beavattam terveimbe. E kényszerű barátságot sokan vállalkozásom legkegyetlenebb próbájának tekinthetnék; de vajon nem eszköz volt-e ez az ember a kezemben, méghozzá a legértékesebb valamennyi között? Jaj annak, aki nem becsüli a fejszáját, sőt meggondolatlanul elhajítja! Hiszen ugyancsak következetlen lettem volna, ha egy vidék fellendítésére törekedve, visszarettenek egy ember felvilágosításának gondolatától! A legsürgősebb szükséglet egy út

volt. Ha a községi tanácstól felhatalmazást kapnánk egy jó bekötőút építésére - tőlünk a grenoble-i országútig -, ennek elsősorban helyettesem látná hasznát; nem kellene drága pénzért rossz ösvényeken vonszolnia a rönkjeit, hanem a jó járási úton könnyedén szállíthatná őket, kiterjeszthetné fakereskedő tevékenységét, így az évi nyomorúságos hatszáz frank helyett szép summákat kereshetne, s idővel meggazdagodhatna. Emberem végre beadta a derekát, s hívemmé szegődött. A volt előjáró egész télen a kocsmában poharazott a barátaival, és sikeresen meg is győzte őket, hogy egy jó kocsit a vidék gazdagságának forrása lesz, hiszen így bárki könnyen elmehet Grenoble-ba, venni-eladni. Midőn a községi tanács megszavazta az utat, a járás jótékonyági alapjából némi pénzt utaltattam ki a prefektussal, hogy kifizethessem a szállítási költségeket; e munkára ugyanis, szekerek hiányában, a község nem vállalkozhatott. Végül, igyekezvén minél hamarabb befejezni e nagy művet, s a gyors eredménnyel meggyőzni a tudatlanokat, akik zúgolódtak ellenem, s azzal vádoltak, hogy vissza akarom állítani a robotot; ugyanis hivatalviseléselem első évében minden áldott vasárnap, szépszóval vagy erőszakkal, felvittem a falubelieket - asszonyokat, gyermekeket, sőt öregeket is - a hegyoldalba, ahol, nagyszerű talajon, magam jelöltem ki a grenoble-i országútig vezető utat. Szerencsére a készülő út két oldalán bőségesen volt építőanyag. A hosszadalmas vállalkozás nagy türelmet követelt. Egyesek, nem ismervén a törvényeket, megtagadták a közmunkában való részvételt; mások annyira szűkölködtek, hogy valóban nem veszíthettek egyetlen napot sem; ezért az utóbbiak közt búzát kellett szétosztanom, az előbbieket pedig barátságos szavakkal kellett megnyugtatnom. De amikor megépítettük az út kétharmad részét, körülbelül két mérföld hosszúságban, a falusiak olyannyira belátták előnyeit, hogy a harmadik harmadot meglepő lelkesedéssel fejezték be. A község jövő gazdagságára gondolva, az út mindkét oldalán, az árkok mentén két sorban nyárfát ültettem. Ezek a fák ma már vagyont érnek, s szinte királyi jelleget kölcsönöznek utunknak, amely fekvésénél fogva állandóan száraz, s mondhatom, olyan jól van megépítve, hogy évente alig kétszáz frankba kerül a karbantartása; majd megmutatom magának, hiszen nem láthatta - bizonyára az alsó úton jött. Ezt a másik utat a lakosok már önszántukból építették három esztendeje, hogy bekapcsolják a közlekedésbe a völgyben létesített vállalatokat. Ily módon, uram, a régen értetlen falu józan esze olyan eszméket tett magáévá, amelyek megértésétől öt évvel korábban egy erre járó utazó ijedten visszahőkölt volna. De menjünk tovább. Kosárfonóm műhelye a gyümölcsöző példa erejével hatott a szegény lakosságra. Ha már az út a falu jövő felvirágzásának legközvetlenebb előidézője lett, ki kellett fejleszteni az összes alap-iparágakat, hogy szárba szökjenek a jólét csírái. S miközben támogattam a fűzfatelepítőt meg a kosárfonót, miközben építettem az utamat, észrevétlenül törtem a célom felé. Két lovam volt; helyettesemnek, a fakereskedőnek, három, de csak Grenoble-ban tudta megpatkoltatni őket, ha arra járt. Bőséges munkaalkalommal kecsegtetve, rábírtam egy kovácsot, aki némileg értett az állatorvosi tennivalókhoz is, hogy telepedjék le a faluban. Ugyanaznap találkoztam egy írni-olvasni tudó, kiábrándult öreg katonával, akinek minden vagyona a száz frank nyugdíj volt; megtettem a község háza írnokának: szerencsés véletlen folytán még asszonyt is szereztem neki, s ezzel boldogsága betetőződött. Uram, házak kellettnek ennek a két új háztartásnak, a kosárfonómnak, meg annak a huszonkét családnak, amely az idióták fertályából kiköltözött. További tizenkét család telepedett le a faluban, a családfők mind munkásemberek, termelők és fogyasztók voltak: kőművesek, ácsok, tetőfedők, asztalosok, lakatosok, üvegesek, akik hosszú időre el voltak látva munkával; elvégre nekik is kellett fedél, ha már a mások házáat felépítették! A segédekről nem is beszélve, akiket magukkal hoztak! Hivatalviseléselem második esztendejében hetven ház került tető alá a községben. Minden munka, minden eredmény újabbat vont maga után. Azáltal, hogy benépesítettem a falut, új meg új szükségleteket hoztam létre, amelyekről e szegény embereknek fogalmuk sem volt addig. Az igény ipart teremtett, az ipar kereskedelmet, a kereskedelem nyereséget, a nyereség jólétet, a jólét pedig hasznos eszméket.

A munkások kész kenyeret akartak, így hát pékről gondoskodtunk. De a hajdina már nem lehetett tápláléka ennek a lakosságnak, amely megalázó tehetetlenségéből kiemelkedve, egész lényében tevékenyvé vált; annak idején, amikor idejöttem, fekete kenyeret ettek, most már azt szerettem volna, hogy térjenek át a rozsból meg vegyes gabonából sült kenyer fogyasztására, míg el nem jön az a nap, amikor a legszegényebbeknek is jut fehér kenyér. A szellemi előrehaladás szememben teljesen az egészségügyi állapotok javulásától függött. A mészáros jelenléte valamely vidéken nemcsak a gazdagság, hanem a csiszolódás jele is. Aki dolgozik, eszik, s aki eszik, gondolkodik. Előre számítva arra az időre, amikor a búza is szükségletté válik, gondosan megvizsgáltam a talaj minőségét; biztos voltam benne, hogy a falura nagy mezőgazdasági fellendülés vár s megkettőzi népességét, mihelyt megindul a búzatermesztés. A pillanat elérkezett. Gravier úrnak, Grenoble-ból, voltak olyan parlagföldjei a falu határában, amelyekbe búzát lehetett vetni. Mint tudja, Gravier úr osztályfőnök a megyeházán. Részint mert szereti a szülőföldjét, részint mert állandóan ostromoltam, nagyon előzékenyen fogadta kívánságaimat; sikerült megértetnem vele, hogy tudtán kívül önmaga hasznára dolgozik. Miután napokig érveltünk, beszélgettünk, számígtattunk, s miután egész vagyonomat felajánlottam biztosítékkul egy olyan vállalkozás kockázatának ellensúlyozására, amelytől korlátozott gondolkodású felesége mindenképpen visszariasztani próbálta, végre beleegyezett, hogy négy tanyát felépít, melyhez egyenként száz holdnyi terület tartozik, s megígérte, hogy előlegezi a talaj feltöréséhez, a vetőmag, a gazdasági szerszámok, az állatok megvásárlásához, valamint a dűlőutak létesítéséhez szükséges pénzt. Jómagam két tanyát építtettem, egyrészt hogy megműveljem saját parlagföldjeimet, másrészt, hogy a példa erejével tanítsam meg az embereket a korszerű mezőgazdaság hasznos módszereire. Hat hét alatt a falu háromszáz lélekkel gyarapodott. A hat tanya megépítéséhez, amelyek mindegyikében több család lakhatott, a sok mezei munkához, hogy a parlagföld termővé változzon, munkáskezek kellettek. Csak úgy özönlöttek a bognárok, a kubikosok, az iparoslegények, a napszámosok. A grenoble-i út megtelt jövőmenő szekerekkel. Az egész vidék megmozdult. A pénz forgása nyomán mindenkiben felébredt a pénzszerzés vágya, a tespedtségnek vége szakadt, a falu feléledt.

Két szóval még befejezem Gravier úrnak, a járás jötevőjének a történetét. A vidéki ember, a hivatalnok természetesen bizalmatlansága ellenére, ígéretemben bízva, több mint negyvenezer frankot előlegezett, bár egyáltalán nem volt biztos benne, hogy visszakapja-e valaha. Ma már mindegyik tanyáját ezer frankért veszik bérbe, s a bérlők olyan jól végzik dolgukat, hogy mindegyiküknek legalább száz hold földje, háromszáz juha, húsz tehene, tíz ökre, öt lova és húsznál több mezőgazdasági munkása van. De folytatom. A negyedik évben tanyáink teljes erővel dolgoztak. Akkora gabonatermést takarítottunk be, hogy az emberek eltátották a szájukat; pedig az eredmény a szűz talajon nem is volt meglepő. Mennyit reszkettem művemért ebben az esztendőben! Az eső vagy a szárazság minden fáradozásomat megghiúsíthatta volna, s alááshatta volna a bizalmat, melyet már eddig élveztem. A gabonatermesztés szükségessé tette a malmot, melyet már látott; évente körülbelül ötszáz frank jövedelmem van belőle. A parasztok mondogatják is maguk között, hogy *aranykezű ember vagyok*, s úgy hisznek bennem, akár az ereklyékben. Az új létesítmények - a tanyák, a malom, a gabonaföldek, az utak - bőségesen adtak munkát minden mesterembernek, akit idecsalogattam. Bár maguk az épületek is megérték a befektetett hatvanezer frankot, ez az összeg bőségesen megtérült a fogyasztók által biztosított jövedelemből. Minden igyekezetemmel támogattam, élénkítettem ezt a születőben levő ipart. Tanácsomra egy csemetekertész telepedett le a faluban; a szegényebbeket ugyanis gyümölcstermesztésre buzdítottam, hogy egy szép napon ők legyenek az urak a grenoble-i piacon. „Sajtot már eddig is szállítottak - mondogattam nekik, - miért ne vihetnének Grenoble-ba baromfit, tojást, zöldséget, vadat, szénát meg szalmát is?”

Minden tanácsom a meggazdagodás forrásává válhatott, és az is volt annak, aki megfogadta. Gombamódra szaporodtak a kisebb vállalkozások, s eleinte lassú fejlődésük napról napra gyorsult. Ma már minden hétfőn hatvannál több szekér megy Grenoble-ba, teli különféle terményeinkkel, s a szárnyasok etetésére több pohánkát természetnek, mint amennyit régen az emberek fogyasztására. A jelentősen megnövekedett fakereskedés több ágazatra oszlott. Ipari tevékenységünk negyedik esztendejétől fogva megindult a tűzifa-, épületfa-, deszka-, fakéreg- és faszénkereskedés. Végül négy újabb fűrészmalom létesült. A volt községi előljáró, amilyen mértékben bővültek fogalmai a kereskedelemről, olyan mértékben érezte egyre inkább szükségét az írni-olvasni tudásnak. A különféle helységek fa-árait összehasonlítva, olyan eltéréseket tapasztalt saját vállalkozása javára, hogy mindinkább bővítette vevőkörét, s ma már a megye harmadrészét látja el. Szállításaink oly hirtelen megnövekedtek, hogy jelenleg három bognárt és két nyergest foglalkoztatunk, kiknek mindegyike legkevesebb három segédet tart. Annyi vasra van szükségünk, hogy egy szerszámkészítő is költözött a faluba, s meg is találja a számítását. A nyereség vágya arra készítette vállalkozóimat, hogy a községről a járásra, a járásról a megyére terjesszék ki tevékenységüket, s forgalmuk növelése révén fokozzák jövedelmüket. Csak egy-egy szóval kellett céloznom az új piaclehetőségekre: józan eszük megtette a többi. Négy év elég volt ahhoz, hogy a falu arculata megváltozzék. Azelőtt, ha végigmentem a község utcáján, minden kihalt volt - egy hangos szó sem hallatszott, az ötödik év kezdetén zajlott, pezsgett az élet. Vidám énekszó, a műhelyek lármája, a szerszámok tompa zuhogása vagy éles sivítása kellemes visszhangot vert a fülemben. Az újjászületett, tiszta, egészséges, fával beültetett községben sürgött-forgott a tevékeny lakosság. Minden lakos tudatában volt jólétének, s minden arcáról a hasznosan töltött élet megelégedettsége sugárzott.

- Falunk virágzó életének első korszaka volt ez az öt év a szememben - folytatta az orvos, rövid hallgatás után. - Ezen idő alatt minden parlagot feltörtem, minden rügyet kifakasztottam az emberek fejében és a földeken egyaránt. A lakosság és az ipar folyamatos fellendülése többé már nem maradhatott abba. A második korszak küszöbén állottunk. E kis közösség tagjaiban hamarosan kifejlődött az igény, hogy jobban öltözködjének. Megjelent a rőfös, s vele együtt a cipész, a szabó meg a sapkakészítő. A bőség kezdete mézárast, fűszerest vonzott a községbe, később pedig bábaasszonyt, kire ugyancsak nagy szükségem volt, mert a szülésekkel rengeteg időt vesztegettem el. A feltört szűzföldek kitűnő termést hoztak. Mezőgazdasági termékeink kiváló minőségét a szaporodó lakossággal együtt szaporodó hulladék és trágya felhasználása biztosította. Vállalkozásom így minden vonatkozásban kibontakozhatott. Miután egészségesekké tettem a házakat, és fokozatosan rávezettem a lakosokat a jobb táplálkozásra, az igényesebb öltözködésre, azt tűztem ki célul, hogy a civilizáció kezdetének az állatok is lássák a hasznát. A jószág gondozása kihat a fajta és az egyed szépségére, s ezáltal a termékek minőségére; tehát az istállók tisztántartását sürgettem. A jól elhelyezett, tiszta állat hasznának és a rosszul gondozott jószág gyenge hozamának összehasonlítása révén fokozatosan sikerült megváltoztatnom a község állatállományának tartási viszonyait; s mondhatom, ezt egyetlen állat sem sínylette meg. A teheneket és az ökröket úgy gondozták, mint Svájcban vagy Auvergne-ben. A juh-, ló- és tehénistállókat, a tejeskamrákat és pajtákat a saját épületeim és Gravier úrei mintájára újjáépítették - tágassá, szellőssé, következőképp egészségessé. Bérliőim apostolaimmá szegődtek: egymás után térítették meg a hitetleneket, gyors eredménnyel igazolván elgondolásaim helyességét. Azoknak, akiknek nem volt pénzük, kölcsönöztem: elsősorban a dolgos szegényeket vettem pártfogásomba, s aztán az ő példájukra hivatkoztam. Tanácsomra rövid úton eladták a beteg, gyenge vagy közepes állatokat, s helyettük szép példányokat szereztek be. Így aztán termékeink egy szép napon háttérbe szorították a piacokon más községek áruit. Nagyszerű nyájaink, gulyáink voltak, s ily módon jó minőségű bőrt nyertünk. Ez az előrehaladás nagyfontosságú volt. Meg is mondom, miért. A

mezőgazdaságban semmi sem jelentéktelen. Azelőtt fillérekért adták a fakérget, s bőreink nem voltak értékesek; de mihelyt minőségük megjavult, a patakra cserzőmalmokat építhettünk; cserzővargák költöztek a faluba, s iparuk gyors ütemben fellendült. A bor, amely régen ismeretlen volt (az emberek csak hitvány lőrét ittak), természetes szükségletté vált: egymás után nyíltak a kocsmák. Később a legrégebb kibővült, vendégfogadóvá alakult át, s öszvért kölcsönöz az utasoknak, akik Grande-Chartreuse-be menet mindinkább a mi utunkat veszik igénybe. Két éve kereskedelmünk oly élénk, hogy két fogadás is megél. Felvirágzásunk második korszakának elején meghalt a békebíró. Nagy szerencsénkre egy volt grenoble-i jegyző került a helyébe, aki valami hibás spekuláción eljátszotta a vagyonát, de azért maradt annyija, hogy gazdagnak számítsa a faluban; Gravier úr rá tudta venni, hogy költözzék ide; épített is egy csinos házat, s erőfeszítéseivel támogatta az enyéimet; tanyát létesített, bozótos területeket tett termővé, és ma már három pásztorkunyhója van a hegyekben. Családja tekintélyes. Elbocsátotta a régi írnokot, a régi irodaszolgát, és tanultabb, főleg pedig szorgalmasabb embereket vett fel helyettük. Ez a két új család pálinkafőzőt és lenáztatót létesített; mindkettő igen hasznos vállalkozásnak bizonyult, s a családfők a rendes munkájuk mellett el tudták látni a vele kapcsolatos tennivalókat. Miután a községnek jövedelmet biztosítottam, embereimet minden nehézség nélkül rávettem a községháza megépítésére, amelyben ingyen iskola és tanítólakás is van. E fontos teendő végzésére egy szegény felesküdt papot szemeltem ki, akit sehol a megyében nem fogadtak be, és aki öreg napjaira nálunk talált menedéket. A tanítónő egy jóra való, tönkrement asszony, aki nem tudta, mihez is fogjon, s akinek kenyeret adtunk; leányinternátust nyitott, ahová a környékbeli módos gazdák máris küldöztetik a lányaikat.

Uram, eddig saját nevemben mesélhettem el e kis zug történetét, de elérkezett az az idő, amikor az új plébános, Janvier úr, ez az egyházközség keretei közé szorult igazi Fénlon, felerészben a magáénak vallhatta az újjászületés művét: a falu erkölceit szelíd és testvéries szellemmel itatta át, mely egyetlen családdá forrasztotta össze a lakosságot. Dufau úr, a békebíró, bár később jött közénk, ugyancsak kiérdemli a lakosok elismerését. De hadd vázoljam önnek helyzetünket a számok tükrében, melyek sokkal többet mondanak fecsegésemnél: a községnek ma kétszáz hold erdeje és százhatvan hold legelője van. Nem számítva a kisebb juttatásokat, a község száz tallér külön fizetést ad a plébánosnak, kétszáz frankot a mezőőrnek, ugyanennyit az iskolamesternek és a tanítónőnek; ötszáz frankot fordít az utakra, ugyanennyit a községháza, a plébánia, a templom karbantartására és egyéb célokra. Tizenöt év múlva százezer frank értékű vágható erdeje lesz, és községi adóját kifizetheti anélkül, hogy a lakosoknak akárcsak egy fillérrel is hozzá kellene járulniuk; nem kétséges, hogy Franciaország leggazdagabb falvainak egyikévé leszünk. De talán untatom is, uram - jegyezte meg Benassis, olyan elgondolkodó kifejezést véve észre Genestas arcán, amelyet joggal tarthatott a figyelmetlenség jelének.

- Ó, nem! - tiltakozott az őrnagy.

- Uram - folytatta az orvos -, a kereskedelem, az ipar, a mezőgazdaság és fogyasztásunk mindeddig csak helyi jellegű volt. Bizonyos fokon fejlődésünk megakadt volna. Postahivatalt kértem, meg dohányos boltot, mely egyben papír- és írószerkereskedés is; az itt-tartózkodás kellemességeit és az új közösségünk nyújtotta kedvezéseket látva vetve, rábírtam az adószedőt, hogy hagyja ott azt a falut, amelyet eddig többre becsült a járási székhelynél; a megfelelő időben és helyen életre hívtam azt az iparágat, amely iránt az igényt felébresztettem; családokat, szorgalmas embereket hívtam a községbe és valamennyiükben kifejlesztettem a birtoklás vágyát; amilyen mértékben ezek pénzhez jutottak, olyan mértékben váltak termővé a műveletlen földek; a kis gazdák elfoglalták és fokozatosan kiaknázták a hegyoldalakat. A földhözragadt szerencsétlenek, akik, midőn itt találtam őket, gyalog hordták Grenoble-ba

kevéske sajtjukat, ma már szekéren szállítják a gyümölcsöt, a tojást, a csirkét és a pulykát. Észrevétlenül mindenki módosabbá vált. A legszegényebbnek az számított, akinek csak kertje volt, ahol zöldségféléket, gyümölcsöt és primőröket termesztett. Végül, a jómód jeleként, már senki sem sütötte maga a kenyeret, nehogy időt vesztessen vele; a nyájakat a gyerekek őrizték. De uram, ezt az ipari, gazdasági pezsgést állandósítani kellett oly módon, hogy új meg új táplálékot nyújtottunk neki, amit feldolgozzon. A községnek még nem volt olyan állandó ipara, amely biztosította volna a kereskedelmi célokra való termelést, s nagyobb arányú üzletkötéseket, raktárkészleteket, vásárokat tett volna szükségessé. Nem elég, ha valamely vidék nem veszít semmit abból a pénzösszegeből, amellyel rendelkezik, s amely tőkét alkotja; nem növelheti senki a jólétét azáltal, ha - több-kevesebb ügyességgel, a termelés és a fogyasztás játékát felhasználva - minél több kézen forgatja ezt az összeget. A probléma nem ebben rejlik. Ha egy vidék szép jövedelemmel rendelkezik, ha termékei egyensúlyban vannak a fogyasztással, akkor, új vagyonok létrehozása és a közvagyon gyarapítása érdekében, külkereskedelmi tevékenységet is kell folytatnia, mely által a kereskedelmi mérleg állandóan aktív lesz. Ez a gondolat vezette a területi alapot nélkülöző államokat - a főníciai Tyrust, Karthagót, Velencét, Hollandiát és Angliát - arra, hogy kifejlessze külkereskedelmét. Hasonló elvet próbáltam érvényesíteni a mi szerény kereteink között, hogy megkezdhezzük a község harmadik - kereskedelmi - korszakát. Felvirágzásunk - melyet egy idegen alig vesz észre, hiszen e járási székhely nem sokban különbözik a többitől - csak számomra volt lenyűgöző. Az észrevétlenül megszorodott lakosok, a fejlődés mozgásába beilleszkedve, nem tudtak képet alkotni az egészeiről. A hetedik év végén összeakadtam két idegennel, a falu igazi jótevőivel, akik talán várossá fogják változtatni egyszer. Egyikük egy hihetetlenül ügyes tirolit, aki nagyban készíti a falusiak számára a cipőket, s a csizmákat a grenoble-i előkelőségeknek, jobban, mint akármelyik párizsi cipész. Szegény, vándormuzsikus volt, ama szorgalmas németek közül, akik maguk csinálják a művet és a szerszámot, a zenét és a hangszert. Megállapodott a faluban, Itáliából jövet, melynek tájait muzsikálva és dolgozva járta be. Kérdezősködött, hogy nincs-e valakinek szüksége cipőre; hozzám küldték, s én két pár csizmát rendeltem, melyeket teljesen önállóan készített el. Meglepett az idegen ügyessége: kikérdeztem, válaszait talpraesetteknek találtam, viselkedése, arckifejezése megerősítette a róla alkotott kedvező véleményemet; azt ajánlottam neki, telepedjék le a faluban, megígértem, hogy minden eszközzel támogatni fogom az iparát, s valóban, tekintélyes összeget bocsátottam a rendelkezésére. Elfogadta. Megvoltak az elképzeléseim. Bőreink minősége megjavult; idővel magunk is fel tudjuk dolgozni, ha mérsékelt árú lábbeliket készítünk belőle. Újra kezdtem a kosárfonók dolgát, de most már nagyobb arányokban. Véletlenségből belebotlottam ebbe a kivételesen ügyes és iparkodó emberbe, akit meg kellett nyernem, hogy eredményes és állandó iparágat létesíthessek a községben. A lábbelifogyasztás mindig egyenletes: ennek az iparnak legkisebb előnyeit is azonnal megérzi a fogyasztó. Abban az örömben lehetett részem uram, hogy nem csalódtam. Jelenleg öt cserzőműhelyünk van, amelyek feldolgozzák a megye minden bőrét, sőt néha még Provence-ban is próbálnak vásárolni; mindegyikükhöz külön cserzőmalom tartozik. Nos, uram, ezek a műhelyek nem győzik nyersanyaggal a tirolit, aki nem kevesebb, mint negyven munkással dolgozik!...

A másik ember esete sem kevésbé érdekes, bár talán unja már hallgatni. Ez az egyszerű parasztember, aki megtalálta a módját, hogy a környéken használatos széleskarimájú kalapokat olcsóbban állítsa elő, mint bárki más; termékeivel az összes környező megyét ellátja, még Svájcot és Savoie-t is. Ha a járás tartani tudja az áruk jó minőségét és olcsóságát, akkor ez a két iparág a jólét kiapadhatatlan forrásává válhat: ez sugallta az ötletet, hogy évente három vásárt tartsunk a faluban; a prefektus, aki meglepetten figyelte e járás ipari fejlődését, segített a szükséges királyi engedély megszerzésében. Tavaly meg is tartottuk mind a hármat: szerte Savoie-ban úgy tartják őket számon, mint a cipő- és kalapvásárokat. E változások

hallasára a grenoble-i közigazgató első írnoka, egy szegény, de szorgalmas, művelt fiatalember, Gravier úr lányának vőlegénye, Párizsban közigazgatói hivatal létesítéséért folyamodott: kérését teljesítették. Minthogy állása nem jár semmiféle kiadással, házat építtethetett magának az új falu főterén, szemben a békebíróéval. Ma már hetenként van piac, ahol jelentős mennyiségű jószág és gabona cserél gazdát. Jövőre minden bizonnyal patikus érkezik a faluba, majd óras, bútorkereskedő, könyvárus is, szóval megjelennek az élet szükséges haszontalanságai. Hamarosan talán kisvárossá fejlődünk, és polgárházaink lesznek, A művelődés ügye annyira előrehaladt, hogy a községi tanácsnál a legkisebb ellenállásba sem ütköztem, amikor azt javasoltam, hogy tataroztassuk és díszítsük a templomot, építsünk plébániát, létesítsünk szép, fásított vásárteret, s készítsünk tervet, hogy később egészséges, levegős és egyenes utcáink legyenek.

Így értük el, uram, hogy százharminchét ház helyett ezerkilencszáz, nyolcszáz szarvasmarha helyett háromezer, hétszáz lélek helyett kétezer - s ha a völgy lakóit is számítjuk, háromezer - ember van a faluban. A községben tizenkét gazdag, száz jómódú család él, kétszáz pedig boldogul. A többi dolgozik. Mindenki tud írni-olvasni. A különféle újságokra tizenheten fizetnek elő. Járásunkban persze még akadnak szerencsétlenek, jómagam látom ezt a leginkább; de senki sem koldul, mindenki számára van munka. Naponta két lovat fárasztok ki, miközben betegeimet látogatom; öt mérföldnyi körzetben, a nap bármely órájában nyugodtan sétálhatok, s ha valakinek eszébe jutna rám löni, tíz perccel sem élné túl. A lakosok hallgatóságos együttélése volt minden, amit e változásokkal személy szerint kivívtam, eltekintve attól a jóérzéstől, mellyel - amerre járok - az emberek vidám köszönése tölt el: „Jónapot, Benassis úr!” Megértheti, hogy a mintagazdaságaimmal mellékesen szerzett vagyon inkább eszköz a kezemben, semmint eredmény.

- Ha mindenütt önt utánoznák, uram, Franciaország nagy volna, és fittyet hányhatna Európának - kiáltotta lelkesen Genestas.

- De már jó félórája, hogy szóval tartom - mondotta kitérően Benassis -, egészen besötétedett. Ülünk asztalhoz.

Az orvos házának kert felőli homlokzatán emeletenként öt-öt ablak nyílik. A földszint fölött egy emelet van; a cseréptetőt kiugró manzárd-ablakok szakítják meg. A zöldre festett zsalugáterek elütnek a fal szürkés színétől; az épület egyik szélétől a másikig, a két emelet között, vadszőlő díszleg fríz gyanánt. A fal tövében néhány rózsatő szomorkodik, félig belefulladva - csatorna híján - a tetőről alácsurgó esővízbe. Az előszobának számító lépcsőfeljárótól jobbra van a szalon, melynek négy ablaka közül kettő az udvarra, kettő a kertre néz. E padlózott, alul faberakásos, tizenhetedik századbeli tapétákkal burkolt szoba kétségkívül sok megtakarított pénzét és reménységét emésztette fel a szegény elhunytnak. A virágmintás selyemszövettel bevont nagy és széles fotelek, a kandallót díszítő öreg gyertyatartók és a rojtos függönyök a plébános jólétéről tanúskodtak. Ezt a korántsem jellegtelen bútort Benassis két, faragott füzérekkel ékes, fából való tükrasztallal egészítette ki, melyek az ablakok között, egymással szemben álltak, továbbá egy rézberakásos állóórával, mely a kandallót díszítette. Az orvos ritkán lépett be ebbe a helyiségbe; itt mindig a zárt szobák nedves szaga terjengett. Szinte érezni lehetett a néhai plébános jelenlétét, dohányának sajátos illata mintha még most is áradna a kandalló-sarokból, ahol üldögegni szokott. A két nagy karosszéket a szolgáló odatolta a Gravier úr ittjárta óta nem használt tűzhely mellé, amelyben már fényesen lobogott a fenyőfa lángja.

- Még hűvös van esténként - szólt Benassis -, jólesik a tűz melege.

Genestas elgondolkodott: kezdte megérteni, miért nem törődik az orvos az élet közönséges dolgaival.

- Uram - fordult feléje -, ön igazán mintaképe az állampolgároknak: csodálkozom, hogy ennyi eredmény után nem próbálta felvilágosítani a kormányt.

Benassis szelíden, szomorkásan nevetett.

- Emlékiratot kellene írnom Franciaország felemelésének módozatairól, ugyebár? Ön előtt már Gravier úr is mondotta ezt, uram. De sajnos, azt a kormányt lehet felvilágosítani a legkevésbé, amelyik azt hiszi magáról, hogy a világosságot árasztja. Kétségtől minden előjárónak annyit kellene tennie a maga járásáért, mint amennyit mi tettünk a mienkéért; ugyanígy a polgármesternek a városáért, az alprefektusnak a maga területéért, a prefektusnak a megyéjéért, a miniszternek Franciaországért - kinek-kinek abban a körben, amelyben szava van. Amíg én két mérföldes utat építettem, más országutat létesíthetne, vagy csatornát ásathatna; amíg én megteremtettem a kalapgyártást, a miniszter megszabadíthatná Franciaországot az idegen ipar igájától azáltal, hogy támogatja például az órapart, elősegíti vasunk, acélunk, szerszámgyártásunk, kohászatunk tökéletesedését, selyemtermelésünk, festékgyártásunk fejlődését. A kereskedelemben a támogatás nem azonos a védvámrendszerrel. Egy ország politikája akkor helyes, ha arra törekszik, hogy ne kelljen adót fizetnie a külföldnek - de ezt a vámok és tilalmak szégyenletes segítsége nélkül kell elérnie. Az ipar csak önmaga által menekedhet meg: életeleme a verseny. Ha pártfogolják, elalszik; a monopólium és a vám egyaránt halálát okozza. Az az ország fogja adófizetőjévé tenni a többit, amelyik meghirdeti a kereskedelem szabadságát; amelyiknek megvan az ipari ereje ahhoz, hogy termékeit olcsóbban adja versenytársainál. S ezt a célt Franciaország sokkal könnyebben elérheti, mint Anglia, mert egyedül neki van elég nagy területe, s így mezőgazdasági termékeit olyan áron tarthatja, amely lehetővé teszi az ipari bérek alacsonyosságát: erre kellene törekednie a francia kormánynak, mert ez a modern idők legnagyobb problémája.

Kedves uram, ezeket a tanulmányokat nem tettem életcéloommá: a későn vállalt feladat a pusztán véletlen műve. Különböző is ezek a dolgok túlságosan egyszerűek, semhogy tudományt fabrikáljunk belőlük; nincs bennük semmi különleges, semmi elméleti érdekesség, csupán hasznosak - ez az egyetlen bajuk. Az ilyesmit nem hamarkodja el az ember. Ha ebben sikert akar elérni valaki, akkor minden reggel össze kell szednie magában ugyanazt a rendkívül ritka, látszólag a legkönnyebben megszerezhető bátorságot: a mindig ugyanazt ismétlő tanár kevéssé jutalmazott bátorságát. Tisztelettel adózunk az olyan férfinak, aki, mint ön, vérét ontotta a csatatéren, de kinevetjük azt, aki lassan égeti el élete mécsesét, mindig ugyanazt mondogatva a mindig ugyanazon korú gyermekeknek. A titkon cselekedett jó senkit sem csábít. Nyoma sincs bennünk ama polgári erénynek, amellyel a régi idők nagy emberei szolgálták hazájukat: az utolsó sorokba húzódva, amikor nem kellett parancsolniuk. A mi korunk betegsége a fölényesség. Több a szent, mint amennyi a fülke. Megmondom, miért. A monarchiával elvesztettük a *becsületet*, apáink vallásával a *keresztény erényt*, eredménytelen kormányzati próbálkozásainkkal pedig a *hazafiságot*. Ezek az elvek, ahelyett, hogy lelkesítenék a tömeget, ma már csak részben léteznek, hiszen az eszmék nem pusztulnak el soha. Manapság a Társadalom megerősítésére nincs más támaszunk, mint az *önzés*. Az egyének önmagukban hisznek. A jövő: a szociális ember; ezen túl már nem látunk semmit. Az a nagy ember, aki meg fog menteni bennünket a közeledő katasztrófától, nyilvánvalóan az individualizmus felhasználásával alakítja majd újjá a nemzetet; de addig is, míg ez a nemzedék elkövetkezik, az anyagi érdekek és a nyers pozitivizmus századát éljük. Az egész világ a pozitivizmusról beszél. Valamennyien meg vagyunk számozva, de nem aszerint, amennyit érünk, hanem amennyit nyomunk. Az erélyes embert alig méltatják pillantásra, ha egyszerű

származású. Ez a magatartás a kormányra is átragadt. A miniszter silány kis érmet tűz a tengerész mellére, aki élete kockáztatásával tucatnyi embert mentett meg a haláltól, s becsületrend keresztjével jutalmazza a képviselőt, aki eladja neki szavazatát. Jaj az ilyen szervezetű országnak! A nemzetek, az egyénhez hasonlóan, csak a nagy érzéseknek köszönhetik erejüket. Egy nép érzése nem más, mint a hite. S nekünk hit helyett érdekeink vannak. Mindenki csak magára gondol, és csak magában hisz: hogyan várhatunk polgári bátorságot az emberektől, amikor ennek az erénynek az önmagunkról való lemondás a feltétele? A polgári bátorságnak és a katonai bátorságnak a mélyén ugyanaz az elv rejlik. Önnek egyszerre kell feláldoznia életét, mi cseppenként adjuk oda a magunkét. Mindenütt ugyanaz a harc folyik, csak más formában. A legszerényebb zug civilizálásához sem elég az, ha valaki csupán derék ember; ahhoz műveltnek is kell lenni; de még a műveltség, a feddhetetlenség, a hazaszeretet is semmi, ha nem járul hozzá az erős akarat, amellyel az ember megtagad minden egyéni érdeket, és egy társadalmi gondolatnak szenteli magát. Bizonyos, hogy Franciaország minden községében nem egy művelt ember, nem egy hazafi van; de abban is bizonyos vagyok, hogy nem is minden járásban akad olyan férfi, aki ez értékes tulajdonságokat a kitartó akarat, a vasat kalapáló kovács állhatatosságával párosítja. A romboló és az építő ember az akarat kétféle megnyilvánulása: az egyik előkészíti, a másik befejezi a művet; az első a rossz, a második a jó szelleme; annak a dicsőség, ennek a feledés az osztályrésze. A rossz hangja átható: felrázza a közönséges lelkeket, s csodálattal tölti el őket, a jó viszont sokáig csendben munkálkodik. Az emberi önzés a ragyogó szerepet választja. Bármely, egyéni mellékgondolat nélkül véghezvitt mű, mely a békét szolgálja, véletlenség lesz mindaddig, míg a nevelés meg nem változtatja Franciaország erkölceit. De ha ezek az erkölcsök megjavulnak, ha mi valamennyien az állampolgárok példaképei leszünk, vajon nem válunk-e - a polgári élet kényelme ellenére - a legunalmasabb, a legunatkozóbb, a művészethez nem is konyító, a legszerencsétlenebb néppé a föld hátán? Ezek a nagy kérdések, de nem lévén az ország élén, nem az én feladatom megoldani őket. E megfontolásokon kívül más nehézségek is akadályozzák, hogy a kormányzatnak szigorú elvei legyenek. A civilizáció tekintetében semmi sem általános érvényű. Ugyanazon eszmék, melyek megfelelnek valamely vidéknek, halálba taszíthatnak egy másikat; ahány terület, annyiféle nézet, gondolkodásmód. Azért van oly sok rossz köztisztviselőnk, mert a közigazgatás - miként az ízlés - nagyon is nemes, nagyon is tiszta érzésből ered. Ezen a téren a lángész a lelki hajlamnak, nem pedig a tudománynak a szülötte. Senki sem tudja értékelni egy államférfi tetteit vagy gondolatait: igazi bírái távol vannak tőle, eredményei pedig még távolabb. Bárki veszély nélkül mondhatja hát magáról, hogy ő államférfi. Franciaországban igen erős a szellem hatása: nagy tiszteletben tartjuk a gondolkodó főket; de az eszme kevés ott, ahol akaratra van szükség. A kormányzat lényege egyébként nem az, hogy többé-kevésbé helyes eszméket vagy módszereket fogadtasson el a tömegekkel, hanem hogy e tömegek rossz vagy jó eszméit a közjó érdekében hasznos irányba terelje. Ha egy vidék előítéletei és szokásai rosszra vezetnek, akkor a lakosok maguk is felhagynak tévedéseikkel. Minden tévedés - a mezőgazdaságban, a közgazdaságban, a magánéletben egyaránt - veszteségeket okoz, melyeket végeredményben az érdek hoz helyre. Itt szerencsére mindent előlről kellett kezdeni. Tanácsom szerint a földet jól művelték; de nem uralkodtak addig sem helytelen földművelési szokások, s a talaj minősége jó volt: könnyen bevezettem hát az ötszakaszos vetésforgót, mesterséges réteket létesíttem, és megkezdtem a burgonya-termesztést. Agronómiai rendszerem nem ütközött semmiféle előítéletbe. A parasztok már nem használtak rossz csoroszlyákat, mint Franciaország egyes részein ma is teszik, a szükséges egyéb munkákat kapával is el tudták végezni. A bognárnak érdekében állott, hogy iparának megindítása végett dicsérje kerekeseim - így cinkosra lettem benne. De itt is - mint másutt - mindig arra törekedtem, hogy az emberek érdekeit összhangba hozzam. Továbbá, e szegény népeket közvetlenül érdeklő termékekről azok előállítására tértem át,

amelyek emelik jólétüket. Kívülről semmit sem hoztam be, csupán a kivitelt támogattam, mely gazdaggá teszi őket, s melynek jótékony hatását közvetlenül élvezhetik. Ezek az emberek munkájuk révén - anélkül, hogy sejtették volna - apostolaimmá lettek.

Még egy megfontolás! Mindössze öt mérföldnyire vagyunk Grenoble-tól, s egy nagy város közelében nem kell félni, hogy nem lesz fogyasztópiaca a terményeknek. Nem minden község fekszik a nagyvárosok tözsomszédságában. Az efféle ügyekben először ismerni kell a vidéket magát, helyzetét és erőforrásait, tanulmányozni a földet, az embereket és a dolgokat - nehogy valakinek eszébe jusson szőlőt ültetni Normandiában. Következésképp mi sem változóko-nyabb, mint a kormányzás, a közigazgatásban kevés általános elv érvényesül. A törvény egyforma, az erkölcsök, a vidékek, az emberek gondolatai különbözők; nos, a kormányzásban éppen az a művészet, hogy a törvénynek az érdekek sérelme nélkül szerezzen érvényt - tehát a helyi szempontok diadalmaskodjanak. Ama hegy másik oldalán, amelynek tövében a mi elhagyott falunk fekszik, használhatatlan a kerekeseke: a talaj termőrétege nem elég vastag; ha tehát annak a falunak az előjárója a mi példánkat akarná követni, tönkretenné alárendeltjeit. Azt tanácsoltam hát neki, hogy ültessenek szőlőt - a múlt évben kitűnő termésük volt, s borukat a mi búzáinkra cserélik el. Végül szert tettem némi hitelre ezeknél az embereknél, akiket ily módon tanítottam, s továbbra is állandó kapcsolatban maradtunk. Kigyógyítottam parasztjaimat betegségeikből, ami eléggé könnyű dolog, hiszen leginkább arról van csak szó, hogy tartalmas táplálékkal visszaadjam erejüket. Akár takarékoságból, akár a nyomor miatt, a falusi emberek gyalázatosan táplálkoznak, s betegségeiket a nélkülözés okozza - különben egészségesek.

Amidőn erre a nehéz, lemondással teli életre szántam magam, sokáig haboztam, hogy pap, falusi orvos avagy békebíró legyek-e. Kedves uram, a közmondás nem oktanul fűzi egybe a három fekete ruhát: a papét, a törvény emberét és az orvosét: az első a lélek sebét gyógyítja, a második az erszényét, a harmadik a testét. Ők képviselik a Társadalom létezésének három fő megnyilvánulási formáját: a lelkiismeretet, a birtoklást, az egészséget. Eleinte az első, majd a második tette az egész államot. Akik előttünk éltek a földön - talán nem is értelmetlenül - úgy gondolták, hogy papnak kell lennie, aki kormányoz, hiszen ő rendelkezik az eszmékkel: király, főpap és bíró volt tehát egy személyben. Igen, akkoriban mindent áthatott a hit és a lelkiismeret. Manapság minden megváltozott: fogadjuk el korunkat olyannak, amilyen. Nos, meggyőződése, hogy a civilizáció előrehaladása és a tömegek jóléte ettől a három embertől függ: ők alkotják azt a három hatalmat, melyek azonnal megéreztetik a néppel a Tények, az Érdekek és az Elvek hatását, ezt a három nagy eredményt, melyet valamely nemzetben az Események, a Vagyonok és az Eszmék hívnak életre. Az idő múlik, s változásokat hoz, a vagyonok növekednek vagy apadnak, mindent a különféle módosulások szerint kell szabályozni: innen származnak a rend elvei. A civilizáció terjesztése, a termékek előállítása érdekében meg kell értetni a tömegekkel, miképpen kapcsolódik össze az egyéni érdek a nemzeti érdekekkel, és azt, hogy az utóbbiak a tények, az érdekek és az elvek szerint változnak. Úgy gondoltam, hogy e három foglalkozás, melynek feltétlenül köze van ezekhez az emberi eredményekhez, a civilizáció legnagyobb előmozdítója manapság; a becsületes ember egyedül általa javíthatja meg hatékonyan a szegény osztályok sorsát, melyekkel e három hivatás üzői állandó kapcsolatban vannak. De a paraszt szívesebben hallgat arra az emberre, aki testének megmentése végett orvosságot ír fel, mint a papra, aki a lelki üdvösségről fecseg; az egyik a földről beszélhet neki, amelyet művel, a másik az égről kénytelen szóval tartani, amellyel ma sajnálatosan keveset törődik: azt mondom, sajnálatosan, mert az eljövendő élet dogmája nem csupán vigasz, hanem kormányzásra is alkalmas eszköz. Vajon nem a Vallás-e az egyetlen hatalom, mely szentesíti a szociális törvényeket? Nemrég helyeztük vissza Istent a jogaiba. Vallás hiányában a kormány kénytelen volt feltalálni a TERRORT,

hogy törvényeit érvényesíthesse; de ez a terror emberek műve volt, tehát elmúlt. Uram, ha egy paraszt beteg - ágyhoz szegzett vagy lábadozó -, kénytelen végighallgatni a következetes okoskodásokat, s jól meg is érti őket, ha világosan kifejtik neki. Ez a gondolat tett orvossá. Együtt számolgattam parasztjaimmal, az ő érdekükben; csak biztos eredménnyel járó tanácsokat adtam, amelyek nézeteim helyességének belátására kényszerítették őket. A néppel szemben mindig csálhatatlannak kell lenni. A csálhatatlanság teremtette Napóleont, s istenné is tette volna, ha a világ nem hallja bukását Waterloonál. Mohamed a földkerekség harmadrészének elfoglalása után azért tudott vallást teremteni, mert elrejtette a világ elől halálának látványát. A községi bíróra és a hódítóra ugyanazon elvek érvényesek: a Nemzet és a Község egyazon fajtába tartozik. A tömeg mindenütt egyforma. Ridegen bántam azokkal, akiket pénztárcámmal lekötélveztem. Ha nem vagyok ilyen határozott, egytől egyig gúnyt űztek volna belőlem. A parasztok, hasonlóan az előkelő világ tagjaihoz, végül semmibe sem veszik azt az embert, akit becsapnak. Ha valaki engedi magát becsapni, vajon nem gyengeségéről tesz-e bizonyosságot? - Egyedül az erő uralkodik. Soha egy garast sem kértem senkitől gyógyításomért, azokat kivéve, akik szemmel láthatóan gazdagok; de nem tűrtem, hogy lekicsinyeljék fáradozásaim értékét. A gyógyszert mindig megvétetem velük, hacsak a beteg nem nagyon szegény. Parasztjaim nem fizetnek nekem, de azért tudják, mivel tartoznak; néha azzal nyugtatják meg lelkiismeretüket, hogy zabot hoznak lovaimnak, vagy búzát, amikor nem drága. A molnár angolnát ajánl fel gondoskodásom ellenértékeképpen, de - mint mondogatom neki - még így is túl bőkezűen jutalmazza e csekélységet: udvariasságom meghozza a gyümölcsét: télen néhány zsák lisztet kapok tőle a szegények részére. Bizony, uram, ezekben az emberekben van szív, ha nem ölik ki belőlük. Ma már több jót és kevesebb rosszat gondolok róluk.

- Sokat bajlódott velük? - kérdezte Genestas.

- Én? Egyáltalán nem - hangzott a válasz. - Semmivel sem került többre valami hasznosat mondanom, mint haszontalanságokat. Csak úgy mellékesen, társalgás közben, nevetgélve, önmagukról beszéltem nekik. Eleinte nem hallgattak rám, sok ellenállást kellett leküzdenem: polgár voltam, s a polgár a szemükben ellenség. Ez a küzdelem szórakoztatott. A rossz vagy a jó elkövetése között nincs más különbség, mint a lelkiismeret nyugalma vagy háborgása - a fáradság ugyanaz. Ha a gazemberek jól akarnának viselkedni, milliomosokká lehetnének, ahelyett, hogy felakasztanák őket: ennyi az egész.

- Uram - kiáltotta Jacquotte, belépve a szobába -, a vacsora kihűl!

- Uram - tartotta vissza karjánál fogva az orvost Genestas -, csak egy megjegyzésem van a hallottakhoz. Semmit sem tudok Mohamed háborúiról, következésképp nem ítélem meg katonai erényeit; de ha látta volna a császárt a franciaországi hadjárat idején, könnyen istennek tarthatta volna; s ha Waterloonál legyőzték, az azért történt, mert ő több volt, mint ember, túlságosan ránehezedett a földre, s a föld kicsúszott alóla, ez az igazság. Egyébként minden másban egy véleményen vagyunk, s ezer mennykő! nem vesztegette idejét hiába az az asszony, aki önt szülte.

- Induljunk - szól Benassis mosolyogva -, ülünk asztalhoz.

A szürkére festett ebédlő teljes egészében fával volt burkolva. Néhány szalmafonatú szék, tálaló, néhány más szekrény, kályha, a néhai plébános híres ingaórája, meg az ablakokon lógó fehér függöny - ez volt az egész berendezés. A fehér abrosszal leterített asztalon semmi sem árulkodott fényűzésről. Az edények égetett agyagból készültek. A leves a néhai plébános ízlése szerint való húsleves volt, a legtáplálóbba, amelyet valaha szakácsnő főzött, lassú tűzön, szinte besűrítve. Alig ette meg az orvos és vendége az első fogást, egy férfi jelent meg váratlanul a konyhában, s Jacquotte tiltakozása ellenére szinte betört az ebédlőbe.

- Mi az, mi történt? - kérdezte az orvos.

- Az történt, uram, hogy Vigneau asszony, a gazdánk felesége hirtelen olyan fehér lett, mint a meszelt fal; valamennyiünket megrémített.

- Gyerünk - kiáltott vidáman Benassis -, itt kell hagyni az asztalt!

Felállt. Genestas - a doktor erősködése ellenére - szalvétáját letéve, katonásan fogadkozott, hogy vendéglátója nélkül nem marad az asztalnál. Valóban, be is ment melegedni a szalonba, s az a sok nyomorúság járt a fejében, amely itt, e földön minden embernek elkerülhetetlenül kijut.

Benassis hamarosan visszatért, s a két jövőendő barát újra asztalhoz ült.

- Taboureau érkezett az imént, beszélni szeretne magával - szólt Jacquotte, behozva a melegen tartott ételt.

- Ki beteg a családban? - kérdezte az orvos.

- Senki, uram. Mint mondja, saját ügyében akar tanácsot kérni. Majd visszajön.

- No jó. Ez a Taboureau - fordult Genestas felé Benassis - valóságos filozófiai tanulmány a számomra; vegye jól szemügyre, ha itt lesz, szórakoztató figura. Ez a jóember napszámos volt, takarékos, keveset evett, sokat dolgozott. De mihelyt összekapart néhány tallért, kinyílt az esze; belekapcsolódott abba a fejlődésbe, melyet e szegény járásnak elterveztem, s igyekezett kihasználni, hogy meggazdagodjék. Nyolc esztendő alatt, itteni mértékkel mérve, nagy vagyont szerzett. Vagy negyvenezer frankja lehet jelenleg. De fogadok akármibe, sohasem jönne rá, hogy miképpen szerezte ezt a pénzt. Uzsorás, mégpedig a lelke mélyéig, s számításait oly kitűnően alapozza a járás valamennyi lakosának az érdekeire, hogy csak az időmet vesztegetném, ha ki akarnám ábrándítani az embereket azokból az állítólagos előnyökből, amelyekre a Taboureau-val való kapcsolat révén vélnek szert tenni. Mihelyt ez az ördögfajzat látta, hogy a parasztok megművelik a földet, az egész környéket bejárta vetőmagért, hogy elláthassa a szegényeket, akiknek szükségük volt rá. Mint mindenütt, itt sem volt elég pénzük a parasztoknak, hogy megvegyék a vetni való gabonát - de még a bérlők egynémelyikének sem. Taboureau mester hol egy zsák árpat kölcsönzött azzal, hogy aratás után egy zsák rozsot kap vissza helyette; hol egy setier búzát adott egy zsák lisztért. Emberem ma már az egész megyére kiterjesztette sajátos tevékenységét. Ha semmi sem kerül az útjába, talán milliommossá válik. Nos, kedves uram, a napszámos Taboureau, ez a derék, szolgálatkész, kezes legény bárkinek segített, aki kérte; de nyeresége növekedésének mértékében Taboureau úr izgága, veszekedős és gögös lett. Minél inkább meggazdagodott, annál romlottabbá vált. Ha a paraszt a munkás életről áttér a jómódra, vagy birtokhoz jut, elviselhetetlen lesz. Van egy félig erkölcsös, félig bűnös, félig művelt, félig tudatlan osztály, mely mindig kétségbeejt a kormányokat. Hogy milyen is ez az osztály, arról halvány fogalmat nyújt önnek Taboureau, ez a látszólag egyszerű, sőt, ügyefogyott ember, akinek azonban vág az esze, ha az érdekeiről van szó.

Súlyos léptek zaja jelezte a gabonakölcsönző érkezését.

- Tessék! Jöjjön be, Taboureau - kiáltotta Benassis.

Miután ekképp felhívták a figyelmét, az őrnagy alaposan szemügyre vette a parasztot: szikár, hajlott hátú, domború, ráncos homlokú ember állott előtte. Sovány arcát szinte átszúrta feketével pettyezett szürke szeme. Száját szorosan összezárta, hosszú, előreugró álla majdhogynem összeért gúnyolódóan horgas orrával. Kiugró pofacsontjától csillag alakban szétfutó világosabb barázdák az állandó utazásról és a lókupec ravaszságáról tanúskodtak. Haja már szürkült.

Meglehetősen tiszta, kék kiskabátot viselt, négyszögletes zsebei kidudorodtak a csípőjén; a kabátszárnyak mögül virágos mintás, fehér mellény bukkant elő. Megállt a szoba közepén, vastag végű botjára támaszkodva. Jacquotte méltatlankodása ellenére, apró uszkar osont be a gabonakereskedő sarkában, és a közelében lefeküdt a padlóra.

- Nos, mi szél hozott erre? - szegezte neki a kérdést Benassis.

Taboureau bizalmatlanul mérte végig az orvos társaságában ülő ismeretlen személyt, majd így válaszolt:

- Egyáltalán nem betegség, előljáró úr; maga ugyanúgy ért a zseb sebeinek bekötözéséhez, mint a test fájdalmainak gyógyításához. Tanácsát jöttem kérni egy apró kis nézeteltérésem ügyében, amely egy Saint-Laurent-i emberrel támadt.

- Miért nem mész a bíró úrhoz vagy az írnokához?

- Hát azért nem, mert az előljáró úr sokkal tapasztaltabb, és én sokkal biztosabb volnék a dologban, ha tudnám, hogy az előljáró úr egyetért velem.

- Kedves Taboureau-m, a szegényeket szívesen kezelem ingyen, de ingyen nem tudom megvizsgálni egy olyan gazdag ember ügyét, mint amilyen te vagy. A tudományt nem mérik olcsón.

Taboureau gyűrögetni kezdte a sapkáját.

- Ha kíváncsi vagy a véleményemre (amely megtakarítja neked azt a pénzt, amit a grenoble-i bírósági embereknek kellene kifizetned), akkor küldj egy zsák rozst annak a Martinnénak, aki a menhelyi gyerekeket neveli.

- Rendben van, szívesen megteszem, ha úgy gondolja. De előhozhatom-e a dolgot az úr előtt? Nem leszek terhére? - intett Genestas felé. - Hát az úgy volt, uram - kezdte a mondókáját Taboureau az orvos bólintására -, hogy egy Saint-Laurent-i ember, idestova két hónapja, eljött hozzám: „Taboureau, aszongya, el tudna-e adni nekem százharminché setier árpát?” „Miért ne tudnék?, aszondom, hisz ez a foglalkozásom. Most mindjárt kell?” „Nem, aszongya, csak tavasszal, márciusban.” „Jól van.” Megalkuszunk, megisszuk az áldomást, és megállapodunk, hogy a legutóbbi grenoble-i vásár árai szerint fizeti meg az árpámat, én meg márciusban szállítok neki, leszámítva természetesen a raktározás veszteségét. Igen ám, kedves uram, de az árpa ára csak emelkedik, fut felfelé, mint a tej, amikor forralják. Én meg, mivel kell a pénz, eladom az árpámat. Hát ez csak természetes, nem?

- Nem - mondotta Benassis -, a te árpád már nem a tiéd, te csak az őrzője vagy. És ha az olcsóbbodnék, vajon nem kényszerítetted volna-e a vásárlót, hogy fizesse meg a kialkudott árat?

- De hát, uram, talán nem is fizetett volna az az ember. Olyan ez, mint a háború! A kereskedőnek ott kell keresnie, ahol tud. Különben is, az áru csak akkor az öné, ha kifizeti; nem így van, tiszt uram? hiszen látni való, hogy uraságod katonáéknál szolgál.

- Taboureau - szólt komolyan Benassis -, megjáród egyszer. Isten előbb-utóbb megbüntet, ha ilyen görbe utakon jársz. Hogyan mutathat példát a becsstelenségre ebben a járásban egy olyan ügyes, hozzáértő ember, egy olyan becsületes kereskedő, mint amilyen te vagy? Ha ilyesmit pörre viszel, hogyan kívánhatod el a szegényektől, hogy becsületesek maradjanak, és ne lopjanak meg? Munkásaid nyugodt lélekkel megfosztanak az idő egy részétől, amelyet részedre kellene ledolgozniuk; s mindenki erkölcstelenné válik. Nincs igazad. Árpád olyan, mintha leszállítottad volna. Ha a Saint-Laurent-i ember elvitte volna, nem vehetné vissza

tőle: így hát olyasmit adott el, ami már nem volt a tiéd; az árpa már pénzzé változott, amelyet megállapodástok értelmében kapsz kézhez. De folytasd csak.

Genestas jelentőségteljes pillantást vetett az orvos felé, hogy figyelmeztesse Taboureau mozdulatlanságára. Az uzsorás arcának egyetlen vonása sem rezdült a dorgálás közben, homloka nem vörösödött ki, apró szeme nyugodtan csillogott.

- Nem mondom, uram, valóban a téli áron kellene adnom az árpát, de én mégis azt hiszem, hogy nem vagyok rá köteles.

- Ide figyelj, Taboureau, add oda sürgősen azt az árpát, vagy többé ne számíts senkinek a megbecsülésére. Még ha megnyernél is ilyenféle pöröket, senkiházi, szőszegő, becsstelen ember lenne a neved...

- Rajta, ne féljen, mondja csak, hogy gazember, semmirekellő, tolvaj vagyok. A szakmában ezt nyugodtan mondhatja, előljáró úr, anélkül, hogy bárkit is megsértene. Ha üzletről van szó, mindenki a maga érdekét nézi.

- Miért hozod magad készakarva olyan helyzetbe, hogy megérdemeld ezeket a jelzőket?

- De hát, uram, ha a törvény nekem ad igazat...

- A törvény nem fog igazat adni neked.

- Biztos ebben az úr? Egészen biztos? Mert hát nagyon fontos a dolog.

- Igen, biztos vagyok benne. Ha nem ülnénk asztalnál, elolvastatnám veled a törvénykönyvet. De ha mégis pörre viszed az ügyet, el fogod veszíteni, és soha többé be nem teheted hozzám a lábadat, mert nem vagyok hajlandó beengedni a házamba olyanokat, akiket nem becsülok. Megértetted? El fogod veszíteni a pört.

- Eszem ágában sincs, uram, egyáltalán nem fogom elveszíteni - mondotta Taboureau. - Mert hát, tudja előljáró úr, a Saint-Laurent-i ember tartozik énnekem az árpával; én vásároltam meg tőle, ő pedig nem hajlandó ideadni az árut. Hát csak tudni akartam, megnyerem-e biztosan a pört, mielőtt költségekbe verném magamat.

Genestas és az orvos csak összenéztek, leplezni próbálván meglepődésüket az ember agyafúrt módszerén, mellyel e jogi eset igazságát próbálta kitudni.

- Ha ez így igaz, Taboureau, akkor rosszhiszemű emberrel van dolgod; az ilyenekkel nem kell üzletet kötni.

- De hát az ilyenek értenek az üzlethez, uram.

- Isten áldjon, Taboureau.

- Isten áldja az előljáró urat, vendégével együtt.

- Nos - törte meg a csendet Benassis az uzsorás távozása után -, hiszi-e hát, hogy ez az ember Párizsban egy-kettő milliomos lenne?

A vacsora befejeztével az orvos és betege visszatértek a szalonba, s az est további részében, a lefekvés idejét várva, háborúról meg politikáról beszélgettek; a társalgás során Genestas a legélénkebb ellenszenvet mutatta az angolok iránt.

- Uram - szólalt meg az orvos -, megtudhatnám-e, hogy kit tiszteljek vendégemben?

- Pierre Bluteau a nevem - válaszolta Genestas -, s kapitány vagyok Grenoble-ban.

- Hajlandó-e Gravier úr életmódját folytatni? Kora délelőtt, a reggeli után mindig elkísért utaimra a környéken. Korántsem bizonyos, hogy önnek kedve telik benne, hiszen oly mindennapiak. Meg aztán, nem lévén sem birtokos, sem falusi előljáró, semmi olyat nem fog látni a járásban, amit másutt még nem látott: minden kunyhó egyforma; de végül is sétál egyet a szabadban, és nem is céltalanul.

- Semmi sem okozhatna nagyobb örömet ennél az ajánlatnál: magam nem mertem előhozakodni vele, mert féltem, hogy alkalmatlankodnék.

Genestas őrnagyot, akit titkolózása ellenére is ezen a néven fogunk nevezni, vendéglátó gazdája az első emeletre vezette, a szalon fölötti szobába.

- Jól van - bólintott Benassis -, Jacquotte befűtött. Ha szüksége lenne valamire, ott a csengőzsinór a párnája mellett.

- Nem hiszem, hogy hiányozhatnék bármi is - kiáltott fel Genestas. - Még csizmahúzó is van. Öreg katonának kell lenni ahhoz, hogy valaki értékelti tudja ezt a szerszámot! A háborúban, uram, nemegyszer megesik, hogy az ember egy házat is felégetne egy nyavalyás csizmahúzóért. Hosszú menetelések és főleg ütközetek után a nedves bőrbe beledagadt láb néha semmiféle erőfeszítésnek sem enged; jó néhányszor aludtam csizmás lábbal. Ha egyedül van az ember, akkor még csak el lehet viselni a dolgot.

Az őrnagy hunyorított a szemével, hogy ez utóbbi szavaknak sikamlós értelmet adjon; majd, nem minden csodálkozás nélkül, szemügyre vette a szobát, amely kényelmes, tiszta és csaknem gazdag berendezésű volt.

- Micsoda fényűzés! - ámult el a tiszt. - Csodálatos lehet az ön szobája.

- Jöjjön, nézze meg - kapott a szón az orvos -, szomszédok vagyunk, csak a lépcső választ el minket.

Az orvos szobájába belépve Genestas alig hitt a szemének: csupasz helyiséget látott, melynek falán barna rózsamintás, ócska, helyenként kifakult, sárgás tapéta éktelenkedett. A durván fényezett vaságy - fölötté farúd tartotta a szürke kartonfüggönyt, lábánál ócska, keskeny szőnyeg mutogatta kopott bordázatát - kórházi fekhelyre emlékeztetett. Az ágy fejénél négy lábú éjjeliszekrény állott, abból a fajtából, amelynek eleje száraz kattanással nyílik és csukódik. Három szék, két szalmafonatú karosszék egészítette ki e berendezést, meg egy diófakomód, rajta a mosdótál meg egy ósdi vizeskancsó, melynek fedelét ólomfoglalat erősítette az edény nyakához. A kandalló hideg volt, a borotválkozóeszközök a festett kőpárkányon sorakoztak, egy vásott madzagdarabon lógó vaksi, öreg tükör előtt. A tisztára seprert kőpadló helyenként kigödrösödött, összetöredezett, megkopott. A két ablakon zöld rojttal szegélyezett szürke kartonfüggöny díszelgett. A látvány - melynek egyszerűségét csupán Jacquotte kínos tisztaságszeretete ellensúlyozta némiképp, a kerek asztal, melyen néhány papírlap, egy írókészlet s pár toll hevert -, a szinte szerzetesi, a világ dolgai iránt közömbös, érzelmekkel teli élet gondolatát ébresztette a szemlélőben. A nyitott ajtón át az őrnagy egy dolgozószobába látott, ahol az orvos nyilván igen ritkán tartózkodott. E kis helyiség körülbelül olyan állapotban volt, mint a szoba. Poros könyvek hanyódtak a poros állványokon, s a címkés üvegekkel megrakott polcok arról árulkodtak, hogy a Gyógyszerész-mesterség több helyet foglal el, mint a Tudomány.

- Bizonyára megkérdezi, miért ilyen nagy a különbség az ön szobája és az enyém között - törte meg a csendet Benassis. - Mindig szégyenkeztem azok miatt, akik a padlásszobába rakják vendégeiket, s olyan tükröt adnak neki, amelybe ha belenéznek, a valóságosnál hol kisebbnek, hol nagyobbaknak, hol pedig betegnek vagy gutaütöttnek látják magukat. Vajon nem arra kell-e

törekedni, hogy az ember barátai a lehető legkellemesebbnek találják ideiglenes lakásukat? A vendéglátás egyszerre erény, boldogság és fényűzés a szememben; de bármely szemszögből nézzük, ide számítva azt az esetet is, midőn az érdek sugallja, nem kell-e az élet minden kedvességével, hízélgésével körülvennünk vendégünket és barátunkat? Az ön szobájában van hát a szép bútor, a meleg szőnyeg, a kárpit, a falióra, a gyertyatartó és az éjjeli lámpa; önt illeti meg a viaszgyertya, Jacquotte gondoskodása, aki minden biztonnyal bekészítette az új papucsot, a tejet meg az ágymelegítőjét. Remélem, soha nem ült kényelmesebben, mint abban a puha karosszékben, amelyre nem tudom, hol akadt rá a néhai plébános. Egyszóval remélem, hogy minden megnyeri tetszését a szobájában. Jó borotvákat talál, kitűnő szappant; megvan mindaz a sok apróság, ami az otthonlétet oly édessé teszi. Kedves Bluteau úr, a vendégszeretetről vallott felfogásom azonban mégsem ad magyarázatot a szobáink közti különbségre; de holnap, ha tanúja lesz, milyen jövés-menés van a házamban, talán tökéletesen meg fogja érteni hálósobám kopárságát és dolgozószobám rendetlenségét. Először is, nem élek otthon-ülő életet, mindig a környéket járom. Ha meg itthon időzöm, a parasztok minden percben felkeresnek: az övök vagyok testestül-lelkestül, szobástul. Törődhetek-e hát az illemszabályokkal meg azokkal az elkerülhetetlen károkkal, melyeket ezek a jóemberek akaratlanul is okoznának a szobámban? A fényűzés csak a szállodákat, a kastélyokat, a budoárokat és a vendégszobákat illeti meg. Végére is, csak aludni jövök a szobámba, mit számítanak hát a gazdagság rongyai? Meg aztán fogalma sincs, mennyire nem érdekel engem semmi ezen a földön.

Szívélyesen kezet szorítva, jóéjszakát kívántak egymásnak és lefeküdtek. Az őrnagy elalvás előtt sokáig gondolkodott ezen a férfin, aki óráról órára nagyobbra nőtt a szemében.

Keresztül-kasul a földeken

A szerető ragaszkodás, melyet minden lovasember a hátasa iránt érez, már kora reggel az istállóba hajtotta Genestast. Megelégedéssel látta, hogy Nicolle ragyogó fényesre kefélt az állatot.

- Már talpon, Bluteau kapitány? - kiáltotta Benassis, vendége üdvözlésére sietve. - Ön vérbeli katona, meghallja az ébresztőt mindenütt, még a falusi kényelemben is.

- Hogy van? - kérdezte Genestas, baráti mozdulattal nyújtva kezét az orvos felé.

- Sohasem érzem magam igazán jól - válaszolta az orvos, félig szomorkás, félig vidám hangon.

- Jól aludt az úr? - fordult Jacquotte Genestas felé.

- Meghiszem azt, lelkem! Hiszen olyan ágyat vetett nekem, mint egy menyasszonynak.

Jacquotte mosolyogva követte gazdáját és a katonatisztet. Végignézte, amint asztalhoz ülnek, majd odasúgta Nicolle-nak:

- Azért mégiscsak derék legény ez a tiszt úr!

- Az bizony! Már eddig negyven sout adott!

- Legelsőbb két halottat nézünk meg - közölte vendégével Benassis, amint kiléptek az ebédlőből. - Bár, mint mondják, az orvosok nem szívesen kerülnek szembe állítólagos áldozataikkal, elviszem magát két különböző házba, ahol meglehetősen érdekes megfigyelést tehet az emberi természetről. Két kép tárul majd elénk, amelyekből megláthatja, hogy a hegyilakók mennyire másképpen nyilvánítják érzelmeiket, mint a síkvidékiek. Járásunk legmagasabban fekvő részein a szokásokat antik szellem hatja át, s halványan a biblia jeleneteire emlékeztetnek. Hegyláncolatainkon természetszabta vonal húzódik végig, ezen innen és túl minden megváltozik: fent az erő uralkodik, lent az ügyesség; fent a mély érzelem, lent az anyagi élet érdekeinek örökös játéka. Az egyedüli kivétel Ajou völgye, melynek északi oldalát idióták, a délit pedig értelmes emberek lakják; ez a két csoport, bár csak egy patak választja el őket egymástól, mindenben különbözik - természetben, testtartásban, arcban, szokásokban, foglalatosságában -, s ez az eltérés sehol sem szembeötlőbb, mint itt. Ennek a ténynek arra kellene köteleznie a vidéki előljárókat, hogy alapos helyi tanulmányokat végezzenek, mielőtt a törvényeket a tömegre alkalmazzák. De már itt is vannak a lovak, induljunk!

A lovasok hamarosan egy házhoz értek, amely a falunak a Grande-Chartreuse hegyeire néző részén állott. Az eléggé tisztán tartott ház kapujában fekete lepellel borított, két székre helyezett koporsót pillantottak meg; sarkain négy gyertya égett, mellette egy zsámolyon, szenteltvízzel teli réztálban barkaág volt. Minden arrajáró belépett az udvarba, letérdelt a halott előtt, elmondott egy Miatyánkot, és néhány csepp szenteltvizet hintett a koporsóra. A fekete lepel fölé a kapu mentén ültetett jázmin levelei hajoltak, a felső keresztlécen kacskaringós, már levelet hajtott szőlőinda futott végig. Egy fiatal lány épp az imént seprte fel a ház elejét, annak a bizonytalan tudatnak engedelmességgel, hogy a szertartások, még a legszomorúbbak is, valamilyen pompát igényelnek. A halott legidősebb fia, egy huszonkét éves parasztleány, mozdulatlanul állt, a kapufélfához támaszkodva. Szemében könnyek csillogtak, de nem gördültek le az arcán, talán azért, mert titokban le-letörülte őket. Benassis és Genestas egy nyárfához kötötték lovukat a vállmagasságú fal mellett, melyen át figyelték a jelenetet,

majd beléptek az udvarba. E pillanatban lépett ki az özvegy az istállóból, egy asszonnyal együtt, aki tejjel teli köcsögöt tartott a kezében.

- Legyen erős, szegény Pelletier-né - szólt az utóbbi.

- Bizony, kedves szomszédasszony, ha valaki huszonöt évig él egy emberrel, nagyon keserves elszakadni tőle! - Szeme megtelt könnyel. - Két souval tartozik - tette hozzá pár pillanatnyi szünet után, s kezét az asszony felé tartotta.

- Nézd csak, egészen megfeledeztem róla - szólt a másik, s nyújtotta a pénzdarabot. - Ugyan, vigasztalódjék már, szomszédasszony. Itt van Benassis úr.

- Nos, jobban van-e már, kedves Pelletier-né? - kérdezte az orvos.

- Ne is kérdezze, drága uram - fakadt sírva az özvegy -, de hát csak húzni kell az igát. Azzal vigasztalom magam, hogy legalább nem szenved tovább ez a szegény ember. Mennyi mindent kellett elviselnie! De lépjenek beljebb. Jacques, hozz székét az uraknak. Mozogj már! Úgysem kelted életre szegény apádat, ha száz évig támasztod is a kapufélfát! Most már kettő helyett kell dolgoznod.

- Nem, nem, jóasszony, hagyja nyugton a fiát, nem ülünk le. Ez a fiú majd gondot visel magára, méltóképpen helyettesíti majd az apját.

- Eredj már öltözni, Jacques - kiáltotta az asszony -, hiszen mindjárt jönnek érte.

- Induljunk. Isten áldja, Pelletier-né - szólt Benassis.

- Isten áldja magukat is, Benassis úr.

- Mint látja - kezdte az orvos -, itt a halált előre látott balesetnek tartják, amely egyáltalán nem forgatja fel a családok életét: az elhunytat még csak nem is gyászolják. A falvakban senki sem hajlandó erre a költséges dologra, akár nyomorúságból, akár takarékoságból. Faluhelyen tehát nem gyászolnak. Igaz, a gyász se nem szokás, se nem törvény; sokkal emelkedettebb dolog, mely rokon mindama törvényekkel, melyek megtartását egyazon elv, az erkölcs határozza meg. Nos, minden erőfeszítésünk ellenére sem nekem, sem Janvier úrnak nem sikerült megértetnünk parasztjainkkal, hogy a társadalmi rend fenntartása szempontjából milyen fontos az érzelmek külsőségeiben kifejeződő nyilvánítása. Ezek a derék, tegnap még kiskorú emberek egyelőre fel sem foghatják, miféle új kapcsolatok fűzik őket ezekhez az általános gondolatokhoz; ők még csak azoknál az eszméknél tartanak, melyek a rendet és a fizikai jólét vonják maguk után: egyszer majd, ha valaki folytatja művet, eljutnak a közjogok fenntartását szolgáló elvekhez is. Valójában nem elég, ha valaki becsületes ember, szükséges, hogy annak is látsszék. A Társadalmat nemcsak az erkölcsi elvek éltetik; fennmaradásához tettek is kellenek, melyek összhangban állnak ezekkel az eszmékkel. A falusi közösségek legtöbbszörében, mondjuk, száz családból, melyet a halál megfosztott a családfőtől, mindössze néhány, érzékeny lelkülettel megáldott személy őrzi meg sokáig a halott emlékét; az összes többiek egy év leforgása alatt tökéletesen megfeledeznek róla. S vajon nem nagy csapás-e ez a feledés? A vallás egy nép szíve: kifejezésre juttatja és naggyá teszi érzéseit azáltal, hogy célt tűz elébük; ám a szemmel láthatóan tisztelt isten nélkül a vallás nem létezik, következésképpen az emberi törvények is hatályukat veszítik. Ha a lelkiismeret egyedül istené, akkor a test a társadalmi törvény alá esik; vajon nem az ateizmus kezdete-e, midőn így elmosódik a vallásos fájdalom jeleit, midőn nem hívják fel nyomatékosan a gondolkodásra még képtelen gyermekek s mindazok figyelmét, akiknek szükségük van példamutatásra, hogy engedelmeskedni kell a törvényeknek, de ugyanakkor mások által is észrevehetően bele kell nyugodni a Gondviselés döntéseibe, mely sújt és vigasztal, mely ajándékozza és megvonja az evilági javakat? Bevallom, a gúnyos hitetlenség napjai után itt értettem meg a vallási szertartások, a

családi formások értékét, a családi tűzhely szokásainak és ünnepeinek jelentőségét. Az emberi társadalmak alapja mindig a család lesz. Itt kezdődik a hatalom és a törvény tevékenysége, s legalábbis itt kellene megtanulni az engedelmisséget. A családi szellem és az atyai hatalom két olyan elv, amelynek - összes következményeit figyelembe véve - még vajmi kevésbé szereztek érvényt új törvényhozási rendszerünkben. Holott a Család, a Község, a Megye, az egész ország jövője ettől függ. A törvényeknek tehát ezen a három nagy egységen kellene alapulniuk. Véleményem szerint a jegyesek házasságát, a gyermekek születését, az atyák halálát sohasem lehet elég pompával körülvenni. Annak idején a keresztény vallást nem tekintettem egyébnek, mint ügyesen kihasznált előítéletek és babonák halmazának, melyekkel az értelmes, józan civilizációnak le kellene számolnia; de itt felismertem e vallás politikai szükségességét és erkölcsi hasznát; megértettem, minő hatalmat képvisel a szó, melyet e fogalom jelölésére használunk. A Vallás, a „religió” tulajdonképpen KÖTELEKET jelent, s valóban, a kultusz, más szóval a megnyilvánult Vallás, szerintem az egyetlen erő, mely képes összekapcsolni a társadalmi alakulatokat, s képes tartós formát adni nekik. Végül, itt szívtam magamba a balzsamot, mellyel a Vallás telehinti az élet ütötte sebeket; s kételkedés nélkül éreztem, hogy csodálatosan megfelel a déli nemzetek szenvedélyességének.

- Térjen a felfelé vezető útra - szakította félbe mondókáját az orvos -, fel kell kapaszkodnunk a fennsíkra. Onnan beláthatjuk mind a két völgyet, s gyönyörű kép tárul majd a szemünk elé. A Földközi-tenger szintje fölött mintegy háromezer lábnyi magasságból elláthatunk Savoie-ig és Dauphinéig, a Lyon környéki és Rhône menti hegyekig. Az ott már más, hegyi község, ahol, Gravier úr egyik tanyáján, tanúja lehet annak a látványnak, amelyről beszéltem magának, annak a természetes pompának, amely valóra váltja az élet nagy eseményeire vonatkozó eszméimet. Ebben a községben vallásos lelkülettel gyászolnak. A szegények kéregetnek, hogy megvehessék a fekete ruhát. S ilyen körülmények között senki sem tagadja meg tőlük a segítséget. Alig múlik el nap, hogy az özvegy ne emlegetné vesztességét, könnyekkel a szemében; s szerencsétlensége után tíz esztendővel éppoly mélyek az érzelmei, mint a haláleset másnapján. Az erkölcsök itt patriarkálisak: az atya tekintélye korlátlan, szava nem tűr ellentmondást; az asztalfőn egyedül ülve eszik, felesége és gyermekei kiszolgálják, a környezetében levők sohasem fordulnak hozzá anélkül, hogy ne élne bizonyos tisztelettudó megszólítással, mindenki hajadonfőtt áll előtte. Az emberek, ha így nevelkednek, érzik nagyságukat. Véleményem szerint ezek a szokások a legnemesebb neveléssel érnek fel. Az emberek a községben rendszerint igazságosak, takarékosak és dolgozók. Minden családtagja egyenlően felosztja javait gyermekei között, ha kora miatt már nem dolgozhat; és a gyermekek eltartják őt. A múlt században egy kilencven esztendő agastyán, miután négy gyermeke között felosztotta vagyonát, mindegyiküknél három hónapot töltött egy évben. Midőn éppen készülődött, hogy a legidősebbtől a legfiatalabbhoz költözzék, egyik barátja megkérdezte tőle:

- Nos, elégedett vagy a soroddal?

- Hitemre, igen - válaszolta az öreg -, úgy bántak velem, mint a gyermekükkel.

- E válasz, uram, úgy megtetszett egy Vauvenargues nevű tisztnak, a híres moralistának, aki akkoriban Grenoble-ban szolgált, hogy több párizsi szalonban elmesélte: így jegyezte fel ezt a szép mondást egy Chamfort nevezetű író. Nos, még ennél jellegzetesebb mondások is elhangzanak nálunk igen gyakran, csak éppen méltó történész nem akad, aki meghallaná őket...

- Csehországban és Magyarországon láttam morva testvéreket meg lollardokat - jegyezte meg Genestas -, ezek olyan keresztények, akik sokban hasonlítanak a maga hegyilakóihoz. E derék emberek angyali türelemmel viselik el a háború csapásait.

- Uram - hangzott az orvos válasza -, az egyszerű erkölcsök minden országban szükségképpen többé-kevésbé hasonlítanak egymásra. Az igaznak csak egy formája van. Hogy hívek legyünk az igazsághoz, a vidéki élet sok eszmét megöl, de ugyanakkor gyengíti a bűnöket és kifejleszti az erényt. Valójában minél kevesebb ember tömörül egy helyen, annál kevesebb köztük a bűn, a rosszindulat. A levegő tisztasága erősen közrejátszik az erkölcsök ártatlanságában.

A köves úton lépésben haladó két lovas ekkor a fennsíkra ért, melyről az imént Benassis beszélt. E térség egy magasba törő, teljesen kopár szirt körül terül el, mely szinte uralkodik rajta, s amelyen a növényzetnek semmiféle nyoma sem fedezhető fel; csúcsa szürke, minden oldalról repedezett, meredek és megközelíthetetlen; a szikláktól övezett termőföld e csúcs alatt húzódik, s egyenlőtlen szélességű sávban veszi körül. Dél felé, egy hatalmas hasadékon át, a tekintet átfogja a francia Maurienne, Dauphiné magaslatait, Savoie sziklacsúcsait és Lyon vidékének távoli hegyhátaait. Amint Genestas elmerült e látványban, melynek minden részletét megvilágították a tavaszi nap sugarai, hirtelen panaszos kiáltások hangzottak fel.

- Jöjjön - riasztotta fel Benassis szava a szemlélődőt - megkezdődött a Siratás. Így nevezik itt a temetési szertartásoknak ezt a részét.

A tiszt ekkor a szirt nyugati oldalán észrevette egy tekintélyes nagyságú tanya épületeit, melyek tökéletes négyszögben helyezkedtek el. A félköríves, gránitból készült bejárat hatását csak fokozta az építmény ódonsága, a sok öreg fa, és a homlokzaton zöldellő növényzet. Az épület központi része az udvar mélyén van, két oldalán helyezkednek el a pajták, a juh-, ló- és tehénistállók, a színek, középen gőzölög a trágyadomb. Az udvarra - mely a gazdag és népes tanyákon rendszerint eleven élettől lüktető látványt nyújt -, e pillanatban csend és komorság nehezedett. A baromfiudvar ajtaja zárva, a majorság megült a helyén; hangjuk alig hallatszott ki. Az istállók ajtaja ugyancsak gondosan becsukva. A lakóépület felé vezető utat tisztára separták. E tökéletes rend, mely az általában mozgalmas rendetlenség helyén uralkodott, az élettől zajló gazdaságon elhatalmasodó mozdulatlanság és csend, a hegyvidék nyugalma, a csúcs árnyéka - minden csak fokozta a lélekre gyakorolt hatást. Genestas ugyancsak hozzá volt edződve az erős benyomásokhoz, mégis önkéntelenül összeresztette, amikor a nagyszoba ajtaja előtt meglátott egy tucatnyi síró férfit meg asszonyt, akik - míg a kaputól a gazda lakásáig ért - két alkalommal is, ijesztő egyhangúsággal mind ezt kiáltották: MEGHALT A GAZDA! Amint a kiáltás elhalt, a házból nyögés szűrődött ki, s az ablakon át egy asszony jajveszékelése hallatszott.

- Nem merem beleártani magam ekkora fájdalomba - fordult Genestas Benassis felé.

- Mindig meg szoktam látogatni a haláltól sújtott családokat - válaszolt a doktor -, részint, hogy meggyőződjem, nem okozott-e valamilyen balesetet a fájdalom, részint pedig, hogy igazoljam a halál bekövetkeztét; nyugodtan velem tarthat hát; különben is a látvány oly felemelő, s oly sok embert látunk majd, hogy nem fognak figyelni magára.

Valóban, az orvos sarkában járó Genestas megállapította, hogy az első helyiség tele volt rokonokkal. Mindketten áthatoltak a tömegben, s megállapodtak a nagyszobába nyíló hálósoba ajtajánál. Ez a nagyszoba egyszerre szolgált konyhául és tartózkodó helyiségül az egész család, jobban mondva az egész tanya számára, az asztal hosszúságából ugyanis vagy negyven személy rendszeres jelenlétére lehetett következtetni. Benassis megérkezése félbeszakította egy magas, derék növésű, egyszerűen öltözött, zilált hajú asszony szavait, aki kifejező mozdulattal tartotta kezében a halott kezét. Az elhunytat, legjobb ruhájába öltöztetve, ágyára terítették ki, melynek függönyeit felhúzták. A merev arc, mely már az ég nyugalma tükrözött, s főleg a hófehér haj színpadli hatást keltett. Az ágy két oldalán álltak a házaspár gyermekei és legközelebbi hozzátartozói: ki-ki a maga oldalán - az asszony rokonai bal kéz felől, az

elköltözöttéi jobbról. A férfiak és nők térdepelve imádkoztak, legtöbbjük sírt. Az ágy körül gyertyák lobogtak. A plébános és segítői a szoba közepén, a nyitott koporsó körül helyezkedtek el. Tragikus látvány volt e család feje, s mellette a koporsó, mely hamarosan örökre magába fogja zárni.

- Ó, én édes uram - jajdult fel az özvegy, kezét kinyújtva az orvos felé -, ha az emberek legjobbjának tudománya sem tudott megmenteni, akkor úgy volt megírva odafönn, hogy megelőzz a sírban! S valóban, kihűlt ez a kéz, mely oly nagy szeretettel simogatott! Örökre elvesztettem drága társamat, s házunk elvesztette a legnagyobbcsodát, mert te valóban vezetőnk voltál. Ó, jaj! Mindenki, aki velem együtt sirat téged, ismerte szíved fényességét és személyed értékét, de azt csak én tudtam egyedül, hogy milyen gyengéd és türelmes voltál! Ó! én férjem, én emberem, búcsúznom kell hát tőled, támaszunktól, jóságos uramtól! S mi, a te gyermekeid - hiszen valamennyiünket egyformán szeretél -, mind elvesztettük atyánkat!

Az özvegy ráborult a holttestre, s miközben görcsösen magához szorította, könnyeivel öntözte, csókjaival melegítette, a cselédek ismét felkiáltottak:

- Meghalt a gazda!

- Igen - folytatta az özvegy -, meghalt ez a drága, szeretett ember, aki kenyeret adott nekünk, aki vetett, aratott értünk, s gyengéden, javunkat nézve vezetett bennünket az életben; most már elmondhatom dicséretére, hogy soha a legkisebb bánatot sem okozta nekem, hogy jóságos volt, erős és türelmes; s midőn, hogy visszaadjuk drága egészségét, alaposan megkínóztuk, így szólt ez a galamblelkű ember: „Hagyjatok, gyermekeim, minden hasztalan!” - ugyanazon a hangon, ahogyan néhány nappal ezelőtt megnyugtatóan bennünket: „Minden rendben van, kedveseim!” Ó, nagy isten! Néhány nap, s oda e ház öröme, oda életünk fényessége, mert lehunyta a szemét az emberek legjobbjá, legbecsületesebbjé, akihez foghatóan senki sem tudta tartani az eke szarvát, aki éjjel és nappal félelem nélkül járta a hegyeket, s aki hazatérve mindig mosolygott feleségére és gyermekeire. Ó, valamennyien szerettük őt! Ha távol volt, szomorú lett a családi tűzhely, s nem esett jól a falat. Jaj! mi lesz most, ha magába zárja a föld őrző angyalunkat, s nem láthatjuk őt többé soha? Soha, barátaim! soha, jó atyámfiak! soha, gyermekeim! Igen, gyermekeim elvesztették jóságos atyjukat, atyámfiak elvesztették jóságos rokonukat, barátaim elvesztették jó barátjukat, én pedig elvesztettem mindenemet, miként a ház elvesztette a család fejét!

Az asszony megragadta a halott kezét, s letérdelt, hogy jobban hozzászoríthassa arcát, s csókjaival borítsa el. S háromszor egymás után felhangzott a cselédek kiáltása:

- Meghalt a gazda!

E pillanatban a legidősebb fiú anyjához lépett s így szólt hozzá:

- Anyám, megjöttek a saint-laurent-iek, bor kellene nekik.

- Fiam - felelte az özvegy halkán, felhagyva az ünnepélyes és siránkozó hanggal -, fogd a kulcsokat, hiszen mostantól fogva te vagy a gazda, s nézz utána, hogy olyan fogadtatásban részesüljenek, mint boldogult apád idejében, s hogy ne tapasztaljanak semmiféle változást.

- Hadd lássalak még egyszer, hadd nézzelek még egyszer kedvemre, drága uram! - folytatta az özvegy. - Szerencsétlenségünkre te már nem érzesz, és én nem melegíthetlek fel többé! Ó, nincs más vágyam, csak az, hogy vigasztaljon a tudat: amíg élek, őrizni foglak szívemben, melynek oly sok örömet okoztál; boldoggá fog tenni boldogságom emléke, s drága valód itt fog lebegni ebben a szobában. Igen, e szoba mindig tele lesz veled, amíg Isten enged itt élnem. Hallgass meg, drága uram! Esküszöm, hogy ágyad érintetlen marad. Nélküled sohasem feküdtem belé, legyen hát ezután üres és hideg. Mikor téged elvesztettelek, valójában mindent

elvesztettem, ami az asszonyt teszi: uramat, férjemet, apámat, barátomat, társamat, embereimet, mindent, mindent!

- Meghalt a gazda! - hangzott fel újra a cselédek kórusa.

S miközben a kiáltozás általánossá vált, az özvegy megragadta az övén függő ollót, levágta haját, s a fürtöket férje kezébe helyezte. Mély csend lett a szobában.

- E cselekedet azt jelképezi, hogy nem megy újból férjhez - súgta Benassis. - A rokonok közül sokan várták ezt a tettet.

- Fogd, drága uram - szólalt meg az özvegy elfúló, szívből jövő hangon, mely mindenkit meghatott -, őrizd meg a sírban is eskümet. Most már örökre egyek vagyunk, s gyermekeid között maradok, mert szeretem leszármazottaidat, akik felvidítetták szívedet. Ó, bárcsak hallhatnál, drága uram, egyetlen kincsem, s megtudhatnád, hogy azért tartasz életben, te, a halott, mert teljesíteni akarom szent akaratomat, s tisztelni emlékedet!

Benassis, megszorítván Genestas könyökét, maga után hívta. Mindketten távoztak. Az első helyiség telve volt idegenekkel, akik egy másik hegyi faluból érkeztek; valamennyien csöndben, gondolataikba merülten álltak, mintha a házra nehezedő gyász őket is hatalmukba kerítette volna. Midőn Benassis és az örnagy átlépték a küszöböt, meghallották, amint az egyik újonnan érkezett megkérdi az elhunyt fiát:

- S mikor halt meg tulajdonképpen?

- Ah! - sóhajtott fel az elsőszülött, egy huszonöt esztendőes ifjú -, nem láthattam meghalni! Hívtam, de nem voltam itthon! - szavát elnyomta a feltörő zokogás, majd így folytatta: - Halála előtti estén azt mondta, „Fiam, eredj le a faluba, fizess ki az adót, a temetésem gondjai közepette el fogtok feledkezni róla, s akkor elmaradunk, ami még sohasem esett meg velünk”. Úgy látszott, mintha jobban lett volna, elindultam hát. Távollétemben halt meg, anélkül, hogy megcsókolhatott volna utoljára! Halála óráján nem látott maga mellett, pedig mindig őriztem az ágyát!

- Meghalt a gazda! - zúgott fel a kórus.

- Igen, meghalt, s én nem láthattam utolsó pillantását, nem hallhattam utolsó sóhaját. Kinek jár az eszében ilyenkor az adó? Inkább veszett volna el minden pénzünk, semhogy elmenjek hazulról! Hát felérhet-e a vagyunk utolsó búcsúszavával? Nem. Istenem! ha beteg az atyád, Jean, ne hagyd magára, különben egész életedben furdalni fog a lelkiismeret.

- Barátom - szólt Genestas a fiatalemberhez -, sok ezer embert láttam meghalni a csatamezőn, s a halál nem várt, míg fiaik eljönnek búcsúzni tőlük; vigasztalódjék hát, nem maga az egyedüli, akivel ilyesmi megesett.

- Nem búcsúzhattam el atyámtól, kedves uram - szólt amaz könnyekre fakadva -, az én jószágos apámtól!

- A halott siratása egészen addig tart - magyarázta Benassis, a gazdasági épületek felé vezetve Genestast -, míg a testet bele nem teszik a koporsóba, s közben a zokogó asszony siránkozása mind keservesebb és kifejezőbb lesz. De arra, hogy egy asszony így beszélhessen e tiszteletet parancsoló gyülekezet előtt, mocsoktalan életével kell megszereznie a jogot. Ha az özvegy a legkisebb hibát vethetné önnön szemére, egyetlen szót sem merészelne szólani; mert ha szólna, önmagát ítélné el, s egyszerre lenne saját maga vádlója és bírója. Hát nem fenséges e szokás, mely megítéli a halottat és az élő? A gyász csak egy hét múltán kezdődik, amikor mindenki összegyülekezik. Addig a rokonság a gyermekek és az özvegy mellett marad, hogy segítsen nekik a dolgaikat elrendezni és vigasztalja őket. E gyülekezet nagy hatással van a lélekre,

elnyomja benne a rossz szenvedélyeket ama tisztességérzet révén, mely egymás jelenlétében eluralkodik az embereken. Végül, a gyász kezdetének napján ünnepi tort ülnek, melyen a rokonok elbúcsúznak egymástól. Mindez súlyos teher, de ha valaki elmulasztja kötelességeit, melyeket a családfő halála ró rá, nem várhatja el, hogy bárki is részt vegyen az ő siratásán.

Közben a tehénistálló elé értek. Az orvos kinyitotta az ajtót, s betessékelte a tisztet, hogy megmutassa néki a belsejét.

- Nézze, őrnagy úr, minden tehénistállót erre a mintára építettek át. Hát nem nagyszerű?

Genestas önkéntelen csodálkozással nézte a tágas helyiséget, melyben a tehenek meg az ökrök két sorban helyezkedtek el, farukkal az oldalfalak, fejükkel az istálló közepe felé; az állatok az állás meg a fal között hagyott eléggé széles úton jártak ki és be; a jászol fölött kilátszott szarvval ékes fejük meg békésen ragyogó szemük. A gazda ily módon könnyen szemügyre vehette jószágát. A takarmány a padláson volt, ahonnan ügyesen alkalmazott deszkalap segítségével minden erőfeszítés és veszteség nélkül a szénakasba hullott. A két jászolsor között tágas, kikövezett út volt.

- Télen - magyarázta Benassis, fel-alá sétálva Genestassal az istálló közepén - itt töltik az estét, s itt végzik a közös munkákat. Asztalokat állítanak be, s így aztán mindenki kellemesen melegedhet, még pénzbe sem kerül. A juhaklok hasonló rendszer szerint épültek. Nem is hinné, hogy az állatok milyen könnyen hozzászoknak a rendhez, gyakorta néztem csodálkozáva, amint hazatértek. Mindegyik ismeri a maga helyét, s előreengedi a másikat, amelyiknek előbb kell bemennie. Látja? van elég hely a fal meg az állat között, hogy megfejjék vagy ellássák; különben az istálló földje lejtős, s így a nedvesség könnyen elfolyhat.

- Erről az istállóról meg lehet ítélni minden mást - szólt Genestas. - Nem akarom dicsérni, de mondhatom, ez gyönyörű eredmény!

- Nem is volt könnyű elérni - jegyezte meg Benassis. - De nézze meg a jószágot!

- Szó ami szó, valóban nagyszerűek, s ön joggal dicséri - bólintott Genestas.

- Most pedig - jelentette ki Benassis, amikor már lóháton ültek, és kifordultak a kapun -, átvágunk az új irtásainkon meg a gabonaföldjeinken; a község határának ezt a részét neveztém én el Beauce-nak.

Vagy egy óra hosszat haladt a két lovas keresztül-kasul a földeken, melyek gondos megművelése láttán a tiszt nem győzött áradozni az orvosnak; majd a hegy vonulatát követve visszaértek a falu határába, hol társalogva, hol hallgatagon, attól függően, hogy a lovak járása engedte-e a beszédet, vagy csendre kényszerítette őket.

- Tegnap megígértem önnek - szólalt meg Benassis, egy szűk hegytorokhoz érve, melyen át a két lovas a nagy völgybe jutott -, hogy megmutatom egyikét annak a két katonának, akik Napóleon bukása után visszatértek a hadseregből. Ha nem tévedek, megtaláljuk emberünket néhány lépésnyire innen; egy hordalékkal feltöltődött természetes víztárolót tisztít, amelyben a hegyekből lefolyó vizek gyűlnek össze. De ahhoz, hogy felkeltsem érdeklődését iránta, el kell mesélnem az életét. Gondrinnek hívják - folytatta az elbeszélését -, az 1792. évi nagy összeírás idején, tizennyolc esztendő korában került sor alá, s a tüzéséghez vonult be. Egyszerű katonaként végigharcolta az itáliai hadjáratokat Napóleon konzulsága idején, követte Egyiptomba, s az amiens-i béke után tért vissza Keletről; majd a császárság alatt a Gárda hidászaihoz osztották be, s attól fogva egyhuzamban Németországban szolgált. Végül, a szegény ördög elment Oroszországba.

- Akkor egy kissé testvérek vagyunk - jegyezte meg Genestas -, én is ugyanezekben a hadjáratokban vettem részt. Vasszervezet kellett ahhoz, hogy valaki kibírja annyi különféle éghajlat szeszélyeit. Hitemre, a jó Isten valamiféle szabadalmat adott az életre azoknak, akik kétágúak maradtak még azután is, hogy bejárták Itáliát, Egyiptomot, Németországot, Portugáliát és Oroszországot.

- Hát szó ami szó, valóságos emberi roncsot fog látni - folytatta Benassis. - Ön tudja, mi volt a nagy visszavonulás, nincs értelme beszélnem róla. Emberem egyike volt a berezinai hidászoknak, ő is építette a hidat, amelyen a hadsereg átvonult; hogy le lehessen verni az első cölöpöket, derékig vízben állt. Eblé tábornok, akinek parancsnoksága alatt voltak a hidászok, csak negyvenkettőt talált, akiknek, mint Gondrin mondja, volt merszüik vállalni ezt a munkát. Maga a tábornok is belement a vízbe, bátorította, vigasztalta őket, s mindegyiküknek ezer frank járadékot ígért, meg a becsületrend keresztjét. Az első embernek, aki belegázolt a Berezinába, egy nagy jégtábla letépte a lábát, s a lábat követte az ember is. A vállalkozás nehézségét jobban megítélheti az eredményből: a negyvenkét hidászból ma már csak Gondrin él. Harminckilenc elpusztult a berezinai átkeléskor, két másik pedig nyomorúságos véget ért lengyel kórházakban. Ez a szegény katona csak 1814-ben, a Bourbonok visszatérte után jutott haza Vlnából. Eblé tábornok, akiről Gondrin sohasem beszél másként, mint könnyekkel a szemében, meghalt. A megsiketült, nyomorékká lett hidász, aki nem tudott sem olvasni, sem írni, nem talált többé sem támaszra, sem védelmezőre. Koldulva érkezett Párizsba, végigjárta a hadügyminisztérium hivatalait, nem a megígért ezer frank járadékért, vagy a becsületrend keresztjéért, hanem csak azért, hogy szerény nyugdíjat adjanak neki, amelyre minden joga megvolt huszonkét évi szolgálat, meg isten tudja, hány hadjárat után; de nem kapta meg sem a zsoldját visszamenőleg, sem az útiköltséget, sem a nyugdíjat. Egy évi hiábavaló kilincselés után, mialatt kinyújtotta a kezét mindazok felé, akiket megmentett, a hidász lesújtva, de sorsába beletörődött szívvel visszatért ide. Ez a névtelen hős árkokat ás, ölenként tíz souért. Hozzászokott a mocsarakhoz, így hát, mint maga mondja, ő vállalja azokat a munkákat, amelyekhez nem fűlik a kubikosok foga. Naponta vagy három frankot keres azzal, hogy tisztítja a trágyásgödröket meg árkokat az elárasztott réteken. Süketsége szomorúvá teszi arckifejezését, különben természeténél fogva sem valami bőbeszédű, viszont csupa lélek az egész ember. Jó barátok vagyunk. Nálam ebédel az austerlitz-i csata napján, a Császár nevénapján, a waterlooi szerencsétlenség évfordulóján, s az utolsó fogásnál egy Napóleon-aranyat adok neki, hogy megvehesse a borát három hónapra. A tiszteletben, melyet iránta érzek, egyébként osztozik az egész község, s szíves-örömet elartja. Ha dolgozik, ezt csak büszkeségből teszi. Bármelyik házban, ahová betér, példámát követve, mindenki megtiszteli, s meghívja az asztalhoz. A húszfrankos aranyamat csak azért tudtam elfogadtatni vele, mert rajta van a Császár képmása. A vele szemben elkövetett igazságtalanság nagyon leverte, de sokkal inkább sajnálja a becsületrend keresztjét, mint amennyire a nyugdíjra vágyik. Egy valami vigasztalja. Midőn Eblé tábornok a híd megépítése után bemutatta az életben maradt hidászokat a Császárnak, Napóleon megcsókolta szegény Gondrinünket, aki e nélkül a csók nélkül nem is maradt volna meg az élők sorában; csak az emlék élteti s a remény, hogy Napóleon egyszer visszatér; senki sem tudja meggyőzni haláláról, szentül hiszi, hogy az angolok miatt van fogságban, s az az érzésem, a legcsekélyebb ok miatt megölné akár a legkiválóbb angol is, ha éppen erre járna.

- Igyekezzünk! Igyekezzünk! - riadt fel Genestas, miután mélységes figyelemmel hallgatta az orvost - ilyekezünk szaporán, látni akarom ezt az embert!

S a két lovas ügetésre fogta hátságát.

- A másik katona - folytatta Benassis - ugyancsak azok közül a vasemberek közül való, akik kiszolgáltak a hadseregben. Úgy élt, mint minden francia katona, golyók, kardcsapások, győzelmek közepette: sokat szenvedett, és legénységi sornál feljebb sose vitte. Jókedélyű, rajong Napóleonért, aki a valutinai csatamezőn kitüntette a becsületrend keresztjével. Igazi dauphinéi ember, mindig volt rá gondolja, hogy rendben legyen a szénája; ki is járta a nyugdíját meg a becsületrend után járó illetményt. Goguelat-nak hívják, gyalogos volt, 1812-ben került a Gárdába. Amolyan házvezetőnőféle Gondrinnek. Mindketten együtt laknak egy házaló özvegyénél, akinek odaadják pénzüket; a jóasszony szállást ad nekik, eteti, öltözteti, gondozza őket, mintha a saját gyermekei volnának. Goguelat a falu levélhordója. Ilyen minőségben a járás hírhanga, s e tulajdonsága a hosszú téli esték „hivatalos” mesélőjének, szónokának tisztét biztosította számára: Gondrin emiatt szépléleknek, agyafűrt kópénak tartja. Ha Goguelat Napóleonról beszél, a hidász szinte az ajka mozgásáról találja ki a szavait. Ha ma este elmennek a kalákába, mely az egyik pajtában lesz, s ha észrevétlen megfigyelhetjük őket, tanúja lehet a jelenetnek. Már egész közel vagyunk, de nem látom az én hidászbarátomat.

Az orvos meg a tiszt figyelmesen nézelődtek, de csak Gondrin ásóját, csákányát, talicskáját meg katonazubbonyát látták egy halom fekete sár mellett; embernek semmi nyoma sem volt a kavicsos vízmosások, e szeszélyesen kanyargó árkok között, melyekben a víz folyik lefelé, s melyeket csaknem kivétel nélkül cserje borít.

- Nem lehet messze, Gondrin! - kiáltotta Benassis.

Genestas ekkor pipafüstöt pillantott meg egy omladék fölött, a lombok között, s ujjával mutatta az irányt az orvosnak, aki még egyszer kiáltott. Az öreg hidász hamarosan kidugta a fejét, s felismerve az előljárót, leereszkedett egy kis ösvényen.

- Hé, öreg - harsogta feléje Benassis, tenyeréből tölcseért formálva szája előtt -, itt van egy bajtárs, régi egyiptomi harcos, téged akar látni.

Gondrin hirtelen felkapta a fejét, s végigmérte Genestast azzal az átható, vizsgálódó pillantással, mellyel az öreg katonák tudják pillanatok alatt felmérni a rájuk leselkedő veszélyeket. Amint észrevette a vörös szalagot a tiszt ruháján, kifordított tenyerét csendesen a homlokához emelte.

- Ha a kis nyírottfejű még élne - kiáltotta Genestas -, meglenne a kereszted meg a szép kis nyugdíjad, hiszen megmentetted az életét mindazoknak, akik tisztí vállrojtot hordanak, s akik 1812. október elsején a folyó másik partján voltak; de hát, barátom - lépett hozzá Genestas, s hirtelen megindultsággal megragadta a hidász kezét -, én nem vagyok hadügyminiszter.

E szavak hallatára az öreg kihúzta magát, miután gondosan kiverte a hamut a pipájából, és megszorította a feléje nyújtott kezét, majd fejét lehajtva, megszólalt:

- Csak a kötelességemet teljesítettem, őrnagy úr, de mások nem teljesítették az irántam való kötelességüket. A papírjaimat kérték tőlem! A papírjaim?... Tessék, nézzék meg a huszonkilencedik hadijelentést - mondtam nekik.

- Újra kell kérni, bajtársam. Ha vannak pártfogóid, lehetetlen manapság, hogy ne derüljön ki az igazságod.

- Igazság! - kiáltott fel az öreg hidász olyan hangon, hogy az orvos meg a katonatiszt összerementek.

Egy pillanatig csend szakadt közjük, s ezalatt a két lovas szemügyre vette a roncsát azoknak a bronzkatonáknak, akiknek három nemzedékét Napóleon válogatott próbáknak vetette alá. Gondrin valóban szép példánya volt ennek a legendás tömegnek, amely elpusztulhatott, de meg nem tört soha. Ez az öregember alig volt öt láb magas, mellkasa és válla azonban szokatlanul széles, s cserzett, ráncok barázdálta, beesett, de inas arca megőrizte katonás tartásának némi nyomait. Minden darabos erőre vallott rajta; homlokát mintha egyetlen kődarabból formálták volna, erőtlen szálú, deres haj ritkullott a fején, mintha az élet máris kiszállt volna ebből a fáradt koponyából; szőrös karja és hasonlóképpen szőrös melle, mely kivillant a durva ing hasítékából, rendkívüli erőt mutatott. Végül, olyan szilárdan állott görbe, szinte nyomoréknak tetsző lábain, mint megingathatatlan pilléreken.

- Igazság! - ismételte meg még egyszer - nekünk ilyesmi sohasem jutott! Nekünk nincsenek végrehajtóink, hogy kikényszeríthessük, ami jár nekünk. De a bendőnket csak meg kell töltenünk - ütött a gyomrára -, hát nem várhatunk. Azok szavaival, akik egész életükben a hivatalokban melegszenek, nem lehet jóllakni, így hát visszajöttem, s a közös alaptól húzom a zsoldomat - ütött ásójával a sárba a hidász.

- De hát ezt csak nem lehet annyiban hagyni, öreg bajtársam! - erősködött Genestas. - Neked köszönhetem az életemet, s hálátlan volnék, ha nem segítenék rajtad! Én nem felejttem el, hogy mentem át a berezinai hidakon, és ismerem derék fickókat, akik ugyancsak jól emlékeznek rá: majd ők támogatnak engem, hogy megkaphasd az ellenszolgáltatást a hazától, amint megérdemled.

- Bonapartistának fogják tartani! Ne ártsa bele magát az ilyesmibe, őrnagy úr. Nem kívánok én már semmit: úgy ütöttem magamnak itt lyukat, mint egy fáradt golyó. Csak épp arra nem számítottam, hogy miután teveháton bejártam a sivatagot, s megittam a magam borát Moszkvában a nagy tűzvészkor, itt kell meghalnom a fák alatt, amiket apám ültetett - szólt, s újra nekifogott a munkájának.

- Szegény öreg - sajnálkozott Genestas. - Az ő helyében ugyanúgy cselekednék, hiába, nincs már apánk. Uram - fordult Benassis felé -, ennek az embernek a sorsába való beletörődése rettenetesen elszomorít. Nem is tudja szegény, mennyire érdekel a sorsa, s még azt hiszi, hogy én is azok közé a kicicomázott nyomorultak közé tartozom, akik érzéketlenek a katonák balsorsa iránt.

Hirtelen visszafordult, megragadta a hidász kezét, és a fülébe kiáltotta:

- A keresztre esküszöm, amelyet viselek, s amely valaha a becsület jelvénye volt, hogy minden emberileg lehetőleg megteszek, s megpróbálom kijárni neked a nyugdíjat, még ha tízszer le kell nyelnem a miniszter visszautasítását, ha a királyhoz, a trónörököséhez kell is fordulnom, és fel kell forgatnom az egész butikot, akkor is!

E szavakra az öreg Gondrin összerezzen, s merőn Genestasra nézett:

- Hát maga egyszerű katona volt?

A tiszt bólintott. E jelre a hidász megtörölte a kezét, megfogta Genestasét, lelkes mozdulattal megszorította, s így szólt:

- Tábornok úr, amikor én ott belementem a vízbe, alamizsnaképpen a hadseregnek ajándékoztam az életem. Nagy szerencsém volt hát, hogy még mindig nem szagolom alulról az ibolyát. Akarja tudni a tényállást? No, hát amióta a *másikat* kiebrudalták, mindentől elment a kedvem. Végül itt utalványoztak ki nekem húszezer frankot - fűzte hozzá, vidáman a földre mutatva -, s én részletekben veszem fel, mint a másik mondta.

- Fel a fejjel, bajtársam - szólt Genestas, meghatva e fennkölt megbocsátástól -, van itt valami, ami a tiéd, s nem akadályozhatod meg, hogy neked ne adjam.

Az őrnagy a szívére ütött, egy pillanatig farkasszemet nézett a hidással, majd lovára pattant, s folytatta útját Benassis oldalán.

- Az efféle hivatali kegyetlenségek szítják a háborúságot a szegények meg a gazdagok között - kezdte az orvos. - Azok, akikre pillanatnyilag rábízták a hatalmat, sohasem gondolták végig komolyan, miféle szükségszerű következményekkel jár a nép valamelyik fiával szemben elkövetett igazságtalanság. Egy szegény, akinek meg kell dolgoznia mindennapi kenyeréért, nem harcol sokáig, az igaz; de beszél, s szavai visszhangot vernek minden szenvedő szívben. Egyetlen igazságtalanság megsokszorozódik hatásában, minél többen érzik úgy, hogy szenvednek tőle. Ez az élesztő nagyon is hatásos. De ez még semmi. Nagyobb rossz is származik belőle. Az efféle méltánytalanságok elfojtott gyűlöletet ébresztenek a népben azok iránt, akik a társadalomban felette állnak. A polgár ellensége lesz és marad a népnek, mert törvényen kívül helyezi, becsapja és meglopja őt. A szegény szemében a lopás nem vétség, nem bűn többé, hanem bosszú. Ha egy hivatalnok megkárosítja a kisembereket, s semmibe se veszi megszerzett jogait, holott igazságot kellene szolgáltatnia nekik, miképpen kívánhatjuk meg az éhező szerencsétlenektől, hogy nyugodjanak bele nyomorúságukba és tiszteljék a tulajdont... A hideg fut végig a hátamon a gondolatra, hogy a Gondrinnek ígért ezerfrankos járadékot egy irodakukac kapta meg, aki világéletében csak az aktákat porolja. S azok az emberek, akik sohasem mérték fel az okozott szenvedések szertelenségét, panaszkodnak a nép bosszújának szertelensége miatt! De azon a napon, amelyen a Kormányzat több egyéni szerencsétlenséget okoz, mint boldogságot, megdöntése csak a véletlenül fog múlni; s a nép, midőn megdönti, a maga módján benyújtja majd a számlát. Egy államférfinak mindig az Igazság lábai előtt kellene elképzelnie a szegényeket, hiszen az igazságot az ő kedvükért találták ki.

A község határához érkezve, Benassis két gyalogosra figyelmeztette a már jó ideje gondolataiba merülten lovagló Genestast, s így szólt hozzá:

- Tanúja volt egy veterán beletörődő keserűségének, most megláthatja egy öreg földműves nyomorát. Íme egy ember, aki egész életében másoknak túrta a földet, szántott, vetett és aratott.

Genestas ekkor észrevett egy szegény öregot, amint egy vénasszony mellett róttta az utat. Az ember kinos fáradtsággal gyalogolt, mintha zsába gyötörné, lábán rossz klumpát viselt. Vállán elől-hátul lelógó tarisznya volt átvetve: benne néhány szerszám, melyeknek a hosszú használatától meg a verejtéktől megfeketedett nyele összevissza ütődve halk, kocódó hangot adott; hátsó, zsebes részében volt a kenyér, néhány vöröshagyma meg dió. Az öreg lába mintha nyomorék volna. Háta a sok munkától megtört, s emiatt kénytelen volt kétrét görnyedve menni; hogy megtarthassa egyensúlyát, hosszú botra támaszkodott. Hófehér haja kopott, fehér cérnával összevarrott kalap alól bukkant elő, mely az évszakok viszontagságaitól egészen megvörösödött. Durva vászonból készült, folt hátán folt ruháján a legellentétesebb színek tarkáltak. Valóságos emberi rom volt az öreg, aki nem volt híján egyetlen jellemvonásnak sem, melyek a romokat oly megindítókká teszik. Ugyancsak rongyokba burkolt, durva főkötőt viselő felesége, aki valamivel egyenesebben tartotta magát, kerek, laposfüles ködedényt vitt a hátán, átfűzött szíjjal magához erősítve. A lódobogás hallatára felemelték fejüket, és megálltak, amint megismerték Benassist. Siralmas volt ránézni e két öregre - egyikük szinte megbénult a sok munkától, a másik, a hűséges társ, hasonlóképpen megtört -, arcvonásaikat felismerhetetlenné tette a sok ránc, bőrük megfeketedett a naptól, és kicserződött az időjárás változásaitól. Ha arcukról nem rítt volna le életük története, magatartásukról lehetett volna

kitalálni. Mindketten szünet nélkül dolgoztak, szünet nélkül együtt túrták a szenvedéseket, sok rosszban és kevés örömben volt részük; de látszólag ugyanúgy hozzászórtak balszerencsésükhöz, mint a fogoly a börtönéhez; egyszerűek voltak a végtelenségig. Arcukról nem hiányzott bizonyos fajta vidám nyíltság. Ha alaposan szemügyre vesszük őket, csaknem irigylésre méltónak látszik egyhangú életük, mely annyi szegény ördögnek osztályrésze. A fájdalom ugyancsak nyomot hagyott rajtuk, de keserűség nem maradt bennük.

- Hát maga erőnek erejével mindig dolgozni akar, derék Moreau apó?

- Igen, Ben assis úr. Még kiirtok egy-két bozótost magának, mielőtt elpatkolok - válaszolt vidáman az öreg; apró fekete szeme felélénkült.

- Csak nem bort visz a felesége? Ha már nem akar megpihenni, legalább bora legyen, ugye?

- Hogy megpihenjek? Nem tudnék mihez kezdeni. Ha a napon vagyok és irtom a bozótot, a nap meg a levegő új erőt ad. Ami a bort illeti, uram, igen, bor ez a javából, s jól tudom, hogy a maga jóvoltából kaptam, szinte semmiért, a courteili előljáró úrtól. Hiába is csipkelődik az úr, tudjuk, hogyan érez irányunkban.

- No, akkor indulunk is tovább. Isten áldja, anyó. Ugye, a champferlui tanyára mennek?

- Oda, uram, tegnap fogtunk hozzá a munkához.

- Derék! - bólintott Benassis. - Elégedettek lehetnek néhanapján, ha látják ezt a hegyet, melyről csaknem teljes egészében maguk irtották ki a bozótot.

- Vagyunk is, meghiszem azt! - válaszolta az asszony. - Ez a mi művünk, uram. Igencsak megszolgáltuk a kenyeret, amit megeszünk.

- Látja - fordult Benassis Genestas felé -, ez a szegények Nagykönyve: a munka, a megművelésre váró föld. Ez a jóember nem becsülné magát semmire, ha kórházba kerülne, vagy koldulnia kellene; kapával a kezében akar meghalni, kinn a napsütötte mezőn. Hitemre, van benne bátorság! Mindig dolgozott, s a munka lett az élete; miért félne hát a haláltól! igazi filozófus elme, bár nem is sejti. Ez az öreg Moreau apó sugallta nekem a gondolatot, hogy menhelyet alapítsak a járásban a földművesek, a kétkezi munkások, egyszóval az olyan vidéki emberek számára, akik életük munkája után tiszteletre méltó és szegény öregséget értek meg. Uram, sohasem törődtem a vagyonnal, melyet szereztem, s amelynek személy szerint semmi hasznát sem látom. Nagyon kevés elég az olyan embernek, aki reményei csúcsáról a földre zuhan. Csak a henyék élete kerül sokba: a társadalom megrablásával ér fel az, ha valaki úgy fogyaszt, hogy semmit sem termel. Napóleon, midőn bukása után megtudta, hogy járadékának nagyságáról vitatkoznak, azt mondta, csak egy lóra meg napi egy aranyra van szüksége. Amikor ide jöttem, lemondtam a pénzről. De azóta felismertem, hogy a pénz hatalom, s a jócselekedet elengedhetetlen feltétele. Végrendeletemben előírtam tehát, hogy házamban alapítsanak menhelyet, ahol a hajléktalan, szerencsétlen aggok, akik kevésbé büszkék, mint Moreau, eltölthetik öreg napjaikat. Továbbá annak az évi kilencezer frank jövedelemnek, amelyet földjeim meg a malmom hajtanak, egy részét arra szántam, hogy a valóban szűkölködők segélyben részesüljenek túlságosan szigorú telek idején. Ez a létesítmény a községi tanács ellenőrzése alatt fog állni, melynek elnöke a plébános lesz. Ily módon a vagyon, melyet a sors jóvoltából a járásban szereztem, itt is marad. Szabályzatát körvonalaztam a végrendeletemben; csak untatnám az ismertetésével, elégedjék meg annyival, hogy mindenre volt gondom. Még tartalékalapot is létesítettem, mely egy napon lehetővé teszi a községnek, hogy a művészetekben és tudományokban reményekre jogosító gyermekek több ösztöndíjat kapjanak. Civilizációs művem tehát halálom után is folytatódni fog. Látja, Bluteau kapitány, van valami bennünk, ami nem engedi félbehagynunk a munkát, ha egy fába belevágtuk a

fejszénket. A rendnek és a tökéletességnek ez az igénye a legnyilvánvalóbb jele rendeltetésünk tudatának. De most már igyekezzünk szaporán, még öt-hat beteget meg kell látogatnom.

Egy ideig csöndben lovagoltak, majd Benassis nevetve társához fordult:

- De ez így nincs rendjén, Bluteau kapitány! Csak hagyja, hogy locsogjak, mint valami vén-asszony, de maga egy szót sem szól az életéről, mely nyilván rendkívül érdekes. Egy katona a maga korában már túl sokat látott ahhoz, hogy ne volna egy néhány elmesélni való kalandja.

- Az én életem - válaszolt Genestas - a hadsereg élete. Minden katonasors egyforma. Sohasem lévén parancsnok, mindig azok között voltam, akik kapták és adták a kardcsapásokat: nem tettem egyebet, mint a többiek. Oda mentem, ahová Napóleon vezetett bennünket, s ott voltam a tűzvonalban az összes csatatereken, ahol a császári gárda lecsapott az ellenségre. De erről mindenki tud. Gondját viseltem a lovamnak, türtem hol az éhséget, hol a szomjúságot, harcoltam, ahogy kellett - íme, ez a katona egész élete. Egyszerű, mint egy pofon, ugye? Sok ütközetből nem emlékszünk egyébre, mint a lesántult lovunkra, mely cserbenhagyott bennünket. Egy szó mint száz, annyi országot láttam, hogy hozzászoktam az ismeretlen tájakhoz, s annyi halottat, hogy végül a saját életemet is semmibe veszem.

- De hát időnként bizonyára forgott életveszélyben, s ezek az élmények nyilván érdekesek, ha saját szavaival mondja el őket.

- Meglehet - bólintott az őrnagy.

- Mesélje hát el azt, amelyik a legizgalmasabb volt. Ne féljen, rajta! Nem fogom azt gondolni, hogy dicsekszik, ha egy hőstettet mond el. Ha valaki bizonyos benne, hogy megértik azok, akikre rábízta titkát, akkor vajon nem érezhet-e joggal örömet, mikor így szól: „Ezt tettem!”?

- Rendben van, elmesélek önnek egy esetet, mely néha lelkiismeretfurdalást okoz. Az alatt a tizenöt esztendő alatt, míg a csaták útját jártam, egyetlenegyszer sem fordult elő velem, hogy a jogos önvédelem esetén kívül embert öltem. Ütközetben vagyunk, rohamozunk; ha nem vágjuk le azokat, akik elébünk kerülnek, nem fogják kikérni engedelgyünket, hogy vérünket ontsák; ölnünk kell tehát, nehogy minket pusztítsanak el, a lelkiismeret nyugodt. De, kedves uram, megesett velem, hogy különleges körülmények között lelöttem egy bajtársamat. Ha visszagondolok erre, nagyon bánt, s néha megjelenik előttem annak az embernek az arca. Majd megítéli... A Moszkva alóli visszavonulás idején történt. Inkább hasonlítottunk hajszolt barmok csordájára, mint a Nagy Hadsereg. Ég veletek, fegyelem és zászlók! ki-ki a maga ura volt, és a Császár, istenuccse, ott tudta meg, hol ér véget a hatalma. Studziankához, egy Berezina menti faluhoz érve, pajtákra, lerombolható kunyhókra, elásott krumplira meg egy kevés répára bukkantunk. Már jó ideje nem láttunk házat, falnivalónk sem volt, a sereg nagy lakmározást csapott. Elképzelheti, hogy akik elsőek voltak, mindent megettek. Jómagam az utolsók között érkeztem. Szerencsémre csak aludni vágytam... Kiszemelek egy pajtát, belépek, s vagy húsz tábornokot meg főtisztet látok odabent, nem akarok hízelegni nekik, de valamennyien kiváló katonák: Junot, Narbonne, a Császár szárnysegéde, egyszóval a hadsereg fejesei. Voltak ott közlegények is, akik szalmavackukat oda nem adták volna Franciaország marsalljának sem. Egyesek állva, a falhoz támaszkodva aludtak, mert nem volt hely, mások a földön fekve, és hogy melegítsék egymást, oly szorosan egymáshoz bújtak, hogy hiába kerestem egy zugot, ahová ledőlhettem volna. Akkor fogom magam, s elindulok az emberpadlón: némelyek morogtak, mások egy szót sem szóltak, de senki sem mozdult. Nem mozdultak volna még akkor sem, ha egy ágyúgolyó elől kellett volna kitérniük; de hát itt nem kellett tekintettel lenni az illemszabályokra. Végül a pajta mélyén amolyan belső tető-féleséget pillantok meg, amelyre senki sem kapaszkodott fel, akár mert nem jutott eszébe, akár, mert nem volt ereje hozzá; felmászom, elhelyezkedem, s amikor teljes hosszúságomban kinyújtó-

zom, végignézek a barmok módjára heverő embereken. A szomorú látvány majdhogy nem nevetésre készítetett. Némelyik állati gyönyörűséggel rágcsálta a fagyott répát, a rongyos sálakba burkolózott tábornokok úgy hortyogtak, mint a mennydörgés. Égő fenyőhasáb világította meg a pajtát, s ha felgyújtja véletlenül, senki sem kelt volna fel, hogy oltsa a tüzet. Hanyatt fekszem, s midőn elalvás előtt természetsszerűleg felfelé tekintek, látom ám, hogy a főgerenda, amelyen a tetőszerkezet nyugszik, kelet-nyugati irányban enyhén mozogni kezd. Ez az átkozott gerenda veszedelmesen ingott.

- Uraim - kiáltok lefelé -, van odakint egy bajtársunk, aki a mi rovásunkra akar melegezni.

Pár pillanat, s a gerenda leszakad.

- Uraim, uraim, veszve vagyunk, nézzék a gerendát - harsogtam, eléggé erőteljesen ahhoz, hogy hálótársaim felriadjanak. Uram, látták, hogy mozog a gerenda, de akiket álmukból vertem fel, hamarosan visszasüllyedtek álmukba, akik pedig ettek, válaszra sem méltattak. Ezek után le kellett szállnom a helyemről, bár elfoglalhatták, hiszen meg kellett menteni ezt a pajtára való hírességet. Kimegyek, hátra kerülök, s meglátok egy jókora württembergi fickót, amint lelkesen rángatja a gerendát.

- Hé! Hohó! - szólok rá, megértetvén vele, hogy abba kell hagynia foglalatosságát.

- *Geh' mir aus dem Gesicht, oder ich schlag' dich tot!*²

- No, nézd csak! *Ke mir aus dem Guesit*³ - válaszolom neki - kettőn áll ám a vásár!

Fogom a puskáját, melyet letett a földre, lelövöm, visszamegyek, s alszom. Ez történt.

- De hiszen ez jogos önvédelem volt egy emberrel szemben a többség érdekében, semmi oka hát szemrehányással illetni magát - mondotta Benassis.

- A többiek - folytatta Genestas - azt hitték, hóbortos vagyok; de akár hóbort volt, akár nem, sokan azok közül az emberek közül ma élnek világukat szebbnél szebb palotáikban anélkül, hogy felvetné őket a hála.

- Hát csak azért tett jót, mert a jókora kamat - a hála - bezsebelésének vágya hajtotta? - jegyezte meg Benassis nevetve. - De hisz ez zsarolás!

- Ó, tudom én azt - legyintett Genestas -, hogy egy jócselekedet érdemét elüzi a belőle származó legkisebb haszon is, ha elmeséljük, hiúságunknak hízelgünk, ami felér a hálával. De ha a becsületes ember mindig csak hallgatna, a lekötelezettek sohasem említenék a jócselekedetet. A maga elvei szerint a népnek szüksége van példaképekre; ha viszont mindenki hallgat, hol találhat rá? Még egy dolog! A mi szegény hidászunk, aki megmentette a francia sereget, s aki sohasem volt abban a helyzetben, hogy haszonnal fecsegen tettéről, ha nem őrizte volna meg karja erejét, vajon megélné-e az öntudatából?... erre feleljen, maga filozófus!

- Meglehet, az erkölcsben nincs semmi abszolút - válaszolt Benassis -, de ez az eszme veszedelmes, mert jóvoltából az önzés a személyes érdek javára magyarázza a lelkiismereti kérdéseket. Gondolja meg, kapitány: az az ember, aki szigorúan tartja magát az erkölcs elveihez, nem nagyobb-e annál, aki kitér előlük, akár csak szükségből is? A mi tehetetlen, éhhalállal küszködő hidászunkra vajon nem illeik-e a fennkölt jelző, ugyanolyan alapon, mint Homéroszra? Az emberi élet kétségkívül végső próbatétele mind az erénynek, mind a lángelmének, melyek egy jobb világ elengedhetetlen tartozékai. Az erény és a lángész az én

² Menj az utamból, mert különben megöllek! (németül)

³ Menj te az utamból! (németül)

szememben legszebb formája annak a teljes és állandó odaadásnak, amelyre Jézus Krisztus tanította az embereket. A lángelme szegény marad, miközben világot gyújt az emberekben, az erény pedig hallgat, miközben feláldozza magát a közjóért.

- Egyetértek önnel, uram - helyeselt Genestas -, csakhogy távol állunk a tökélytől: a földet emberek lakják, nem pedig angyalok.

- Igaza van - folytatta Benassis. - Ami engem illet, én alaposan visszaéltem a hibák elkövetésének képességével. De vajon nem kell-e törekednünk a tökélyre? Nem gyönyörű ideál-e a léleknek az erény, amelyre szüntelenül úgy kell feltekinteni, mint valami mennyei mintaképre?

- *Amen* - szólt a katona. - Megengedem önnek, az erényes ember szép dolog; de lássa be azt is, hogy az Erény olyan istenség, aki a tisztesség és a becsület terén lehet egy kissé elnéző.

- Uram - vágott közbe az orvos, arcán a keserű mélabú mosolyával -, önből azoknak elnézése szól, akik békében élnek önmagukkal, én azonban szigorú vagyok, olyan ember, aki jól látja életében a letörölni való foltokat.

A két lovas a patak partján épült kunyhó elé érkezett. Az orvos belépett. Genestas megállt a küszöbön, s hol az üde táj nyújtotta látványon járatta a tekintetét, hol bepillantott a kunyhó belsejébe, ahol egy ember feküdt. Benassis megvizsgálta a beteget, majd hirtelen felcsattant:

- Semmi értelme idejönnöm, jóasszony, ha nem teszi meg azt, amit rendelek; Maga kenyeret adott a férjének: hát erőnek erejével meg akarja ölni? Teringettét! ha ezután bármit ad neki a herbateáján kívül, be nem teszem ide a lábamat, s akkor kereshet orvost, ahol akar.

- De drága Benassis úr, szegény öreg jajgatott az éhségtől, s ha egy embernek két hete egy falat sincs a gyomrában...

- Hát nem akar rám hallgatni? Ha csak egy harapás kenyeret ad is az urának, mielőtt én megengedem, megöli. Megértette?

- Semmit nem kap, drága doktor úr. Javul az állapota? - kérdezte az asszony, kikísérve az orvost.

- Egyáltalán nem, sőt súlyosbodott, mert maga enni adott neki. Hát nem lehet meggyőzni magukat, amilyen önféjűek, hogy ne etessék a beteget, ha koplalnia kell? A parasztok javíthatatlanok! - fűzte hozzá Benassis, a tiszt felé fordulva. - Ha valaki nem evett néhány napja semmit, mindjárt halottnak hiszik, s levest meg bort töltenek belé. Ez a szerencsétlen asszony kis híján megölte az urát.

- Hogy ölném meg az emberemet egy falatka borba mártott kenyérrel?

- Pedig megöli, jóasszony. Csodálkozom, hogy még életben találtam az után a falat kenyér után, amelyet adott neki. Ne feledje, pontosan azt tegye, amit mondtam magának.

- Ó, drága doktor úr, inkább vágják le a kezemet, mint hogy másképp tegyek.

- No jó. Holnap este újra eljövök, s eret vágunk rajta.

- Menjünk gyalog a patak partján - ajánlotta az orvos Genestásnak -; addig a házig, ahová még be kell néznem, lovon nem járható az út. Ennek az embernek a fia majd vigyáz az állatainkra.

- Gyönyörködjek egy kissé a mi szép völgyünkben - folytatta Benassis -, hát nem olyan, mint egy angol kert? Most egy paraszthoz megyünk, aki vigasztalhatatlan egyik gyermekének halála miatt. Tavaly aratáskor a legnagyobb fia felnőttként akart dolgozni: megerőltette magát, s az ősz végén bele is pusztult. Ez az első eset, hogy ilyen mély apai szeretettel találkozom.

Gyermekeik halálában a parasztok rendszerint nem látnak egyebet, mint olyasmi elvesztését, ami hozzátartozik vagyonukhoz, s a gyász annál nagyobb, minél idősebb volt a gyerek. Ha pedig felnőtt, valóságos tőkévé válik apja számára. De ez a szegény ember valóban szerette a gyermekét. „Semmi sem tud megvigasztalni fájdalmamban” - mondotta egyszer, midőn találkoztam vele kint a mezőn: munkáját feledve, mozdulatlanul állt, kaszájára támaszkodva, kezében kaszakövet tartott, mellyel meg akarta fenni a szerszámát, de aztán mégsem használta. Többé nem említette fájdalmát: de szótlan lett és szenvedő. Most egyik kislánya beteg...

Beszélgetés közben Benassis és vendége egy házikóhoz értek, mely a cserzőmalom gátján épült. Ott, egy fűzfa alatt egy negyven év körüli embert pillantottak meg, amint éppen fokhagymával bedörzsölt kenyeret evett.

- Nos, Gasnier, jobban van-e a kicsi?

- Nem tudom, uram - hangzott a komor válasz -, majd meglátja; a feleségem van mellette. Minden gondoskodása ellenére is félek, meglátogat bennünket a halál, hogy mindenemet elragadjon.

- A halál senkinél se bérel állandó lakást, Gasnier, nincs rá ideje. Ne csüggedjen.

Benassis belépett a házba, nyomában az apával. Egy félóra múltán az asszonnyal együtt jött ki, s így szólt hozzá:

- Ne nyugtalankodjék, tegye, amit mondtam. A kicsi túl van a veszélyen.

- Ha mindez untatja önt - szólt kisvártatva az orvos a katonához, miközben lóra ült -, megmutatom a község felé vezető utat, s visszatérhet.

- Nem, hitemre mondom, nem untat.

- De mindenütt csak kunyhókat fog látni, melyek megtévesztésig hasonlítanak egymásra: látszólag mi sem egyhangúbb a vidéknél.

- Induljunk tovább - szólt a katona.

Így jártak néhány óra hosszat a vidéket, szélteben áthaladtak a járason, s estefelé visszatértek a községgel határos részre.

- Most még oda kell mennem - mutatott Benassis egy helyre, ahol szilfák sötétlettek. - Ezek a fák lehetnek vagy kétszáz esztendősek - fűzte hozzá. - Ott lakik az az asszony, akihez egy gyerek hívott tegnap a vacsora idején, mondván, hogy asszonya egészen elfehéredett.

- Veszélyes a dolog?

- Nem - válaszolta Benassis -, a terhesség az oka. Az asszony utolsó hónapban van. Ebben az időszakban némelyeket elővesz a görcs. De óvatosságból mindig meg kell néznem, nem történt-e valami nyugtalanító; ezt a szülést magam fogom levezetni. Egyébként megmutatom egyik új iparágunkat: a tégláégetőt. Az út szép, nincs kedve ügetni?

- Tartja-e a lova az iramot? - kérdezte Genestas, s rákiáltott a lovára: - Gyí, Neptun!

A tiszt egy szempillantás alatt vagy száz lépésnyire távolodott, s eltűnt a porfelhőben; de hiába volt gyors a lova, mindig maga mellett hallotta az orvos hátságának dobogását. Benassis halkan rászólt a lovára, s az egyszerűen faképnél hagyta az őrnagyot, aki csak a tégláégetőnél érte utol az orvost, amint hidegvérrel éppen egy sövényhez kötötte állatát.

- Hogy az ördög vinné el magát! - kiáltott Genestas, végigmustrálva az orvos hátságát; nem izzadt meg, de mégcsak nem is fűjtatott. - Miféle jószágga van magának?

- Haha! - nevetett az orvos - hát azt hitte, valami hitvány gebe? Ennek a szép állatnak a története most sok időnket venné el, így hát érje be annyival, hogy a Rusztán igazi atlaszi berber paripa. Egy berber ló felér egy arabs ménnel. Az enyém úgy vágtázik hegynek fel, hogy meg sem nedvesedik a szőre, s biztos lábbal üget a szakadék szélén. Egyébként megszolgáltam ezt az ajándékot. Egy apa vélte megfizetni vele lányának, Európa egyik leggazdagabb örökösnőjének az életét, akire haldokolva bukkantam rá a savoie-i úton. Ha elmondanám, hogyan gyógyítottam meg ezt a fiatal teremtest, sarlatánnak vélne. De csitt! lovak csengőjét meg szekér zörgését hallok az úton, hátha Vigneau közeledik. Nézze meg jól ezt az embert.

A tiszt rövidesen négy, hatalmas lovat vett észre: úgy voltak felszerszámozva, mint a legtehetősebb brie-i gazdák állatai. A kóchojtok, a csengettyűk, a bórszerszámok tisztasága jó módra vallott. A kékre festett nehéz szekéren napbarnított, pirosposzgás, jól megtermett legény ült, s fűtyörészve úgy tartotta kezében az ostort, mint valami puskát.

- Nem, ez csak a kocsis - szólt Benassis. - Csodálatra méltó, hogy a vállalkozó jóléte mennyire meglátszik mindenben, még a kocsison meg a fogaton is! Vajon nem a kereskedői ész jele-e ez, mely oly ritka az isten háta mögötti vidékeken?

- Szentigaz, látszik rajta a jó mód - bólintott a tiszt.

- Nos, Vigneau-nak két ilyen fogata van. Azonkívül egy hátasa, melyen dolgai után jár, ugyanis tevékenysége ma már jó messze kiterjed. Négy esztendővel ezelőtt ennek az embernek nem volt semmije; de mégsem - volt egy csomó adóssága. De térjünk be hozzá.

- Fiam - szólította meg Benassis a kocsist - Vigneau-né asszonyt ugyebár idehaza találjuk?

- Kint van a kertben, uram, épp az előbb láttam a sövényen át. Szólok neki, hogy megérkeztek.

Genestas nyomon követte Benassist egy nagykiterjedésű, sövénnel övezett térségen át. Egyik sarkában a cserép- és téglagyártáshoz szükséges kaolin- és agyaghalmok látszottak; a másikban rőzsekötegek és fahasábok a kemence fűtésére; távolabb, a léckerítéssel körülvett szérűn munkások zúzták a fehér köveket, és készítették a téglának való masszát; a bejáratnál szemben, a nagy szilfák alatt formázták a kerek meg négyszögletes cserepeket: a füves, bokros térség végében emelkedtek a szárítók, közelükben látszott a kemence mély torka, a hosszú nyelű lapátokkal, az odavezető, feketére taposott úttal. Az utóbbiakkal párhuzamosan húzódott egy eléggé nyomorúságos külsejű épület, a család lakóhelye, benne a kocsiszínnel, a ló- és marhaistállóval, fészerral. A szárnyasok meg a disznók a nagy udvarban kószáltak. A mindenütt uralkodó tisztaság és a különféle helyiségek jó állapota a gazda gondosságáról tanúskodott.

- Vigneau elődje - szólalt meg Benassis - egy szerencsétlen semmittevő volt, aki naphosszat csak ivott. Hajdani munkás létére tudta, hogyan kell fűteni a kemencét, s értette a dolgát - ennyi tellett tőle; de egyébként nyoma sem volt benne a tetterőnek vagy a kereskedői szellemnek. Ha nem jöttek helyébe az árujáért, tőle ott pusztult, ment tönkre minden. Betevő falatja sem volt. Felesége, akit durvaságával szinte az örületbe kergetett, ki se látszott a nyomorúságból. E lustaság, e gyógyíthatatlan ostobaság oly fájdalmasan érintett, s a telep oly ellenszenves látványt nyújtott, hogy még a tájékát is elkerültem. Szerencsére a cserépégető már öreg volt, a feleségével együtt. Egy szép napon szélütés érte, s rögvést elhelyeztem a grenoble-i kórházban. A tulajdonos szó nélkül, elhanyagoltsága ellenére visszavette a cserépégetőt, én pedig új bérlők után néztem, akik elősegíthették a járás valamennyi iparágában tervezett tökéletesítéseim végrehajtását. Gravier-né egyik szobalányának férje, egy ágrólszakkadt fazekaság, aki pár garas keresményéből nem tudta eltartani családját, hajlott a szavamra. Emberemben volt annyi merészség, hogy egy fillér készpénz nélkül bérbe vegye a cserépégetőnket. Oda is költözött, megtanította a feleségét, az anyósát és az anyját a cserepek

formázására: ők voltak a munkásai. Becsületesre mondom, fogalmam sincs, hogyan boldogultak. Vigneau valószínűleg kölcsönözte a kemencéje fűtéséhez szükséges fát, nyilván éjnek idején hordta a puttyban az agyagot, s nappal dolgozta fel; egyszóval, szinte titokban korlátlan energiát fejtett ki, s a két, rongyokba öltözött vénasszony úgy dolgozott, mint a barom. Ily módon Vigneau néhány kemencére való cserepet égetett; az első évben csak kenyérre telt, melyet drágán, családtagjai verejtékével fizetett meg - de fenntartotta magát. Bátorsága, türelme, sőt jótulajdonsága sokak figyelmét felkeltette, s neve ismertté vált. Fáradhatatlanul járt be reggelente Grenoble-ba, eladta cserepeit és tégláit, déltájban hazatért, majd este ismét visszament a városba; úgy látszott, mintha megsokszorozta volna magát. Az első év vége felé két fiút fogadott segítségül. Ennek láttán némi pénzt kölcsönöztem neki. Nos, uram, a család helyzete évről évre javult. A második esztendőől fogva a két öregasszony nem formázta a téglát, nem törte többé a követ, hanem a kertet művelte, főzött, ruhát javított, esténként font, nappal pedig az erdőre járt. A fiatalasszony, aki tud írni-olvasni, a számadásokat vezette. Vigneau-nak volt egy kis lova, ezen járta a környéket, hogy vevőkre tegyen szert; majd tanulmányozta a tégláégető mesterséget, s megtalálta a módját, hogyan készíthet szép fehér csempéket, s áruját olcsóbban adta el. A harmadik évben már szekérrel és két lóval járt. Amikor az első fogatot szerezte, felesége csaknem választékoson kezdett öltözködni. Háztartásában minden lépést tartott a nyereségével; mindig ügyelt a rendre, a takarékoságra, a tisztaságra, mellyel megvetette kis vagyonának alapjait. Végül már hat munkás tartására tellett az erejéből, s jól fizette őket: kocsist is alkalmazott, s a háza táján mindent akkurátusan rendbehozott; hogy rövid legyek, apránként - mert mindig törte a fejét valamin, s munkáját, vevőkörét állandóan szélesítette - jómódú lett. Tavaly megvásárolta a cserépegetőt; jövőre újjáépíti a házát. Ma már ezek a derék népek egytől egyig egészségesek és jólöltözöttek. Sovány és sápadt felesége, aki annak idején megosztotta urával gondjait és nyugtalanságait, most ismét kigömbölyödött, kipihente magát és megszépült. A két öregasszony boldog, s a háztartás meg az üzlet apró részleteire ügyel. A munka pénzt eredményezett, a pénz pedig, megnyugvást szerezvén, meghozta az egészséget, a bőséget és az örömet. Valóban, ez a háztartás a járásom és a fiatal kereskedő államok eleven történetét példázza a szememben. E cserépegető üzem, mely azelőtt komor, kihalt, piszkos és kihasználatlan volt, most teljes üzemben dolgozik, zajlik benne az élet, gazdag, s bőséges készletekkel rendelkezik. Halomban áll a drága pénzt érő fa, s megvan minden nyersanyag, ami az idényhez kell; mert nyilván tudja, hogy a cserepet az évnek csak bizonyos részében, június és szeptember között égetik. Hát nem gyönyörűség látni ezt a szorgos munkát? Cserépegetőm kezemunkája ott volt a falu minden építkezésében. Mindig résen van, mindig sűrög-forog, mindig tevékenykedik: a járás lakói nemhiába nevezték el a *farkasétvágyúnak*.

Alighogy Benassis szavai végére ért, egy jól öltözött, csinos fejkötőt, fehér harisnyát, selyemkötényt és rózsaszín ruhát - vagyis egy kissé régi szobalányi mivoltára emlékeztető öltözetet - viselő fiatalasszony nyitotta ki a kertbe vezető rácsos kisajtót, s amennyire állapota engedte, gyors léptekkel haladt a két vendég felé, de azok elébe mentek. Vigneau-né valóban szemrevaló, gömbölyded, napbarnított, de nyilván fehér bőrű asszonyka volt. Bár homlokára az elmúlt nyomorúság néhány ráncot vésett, arcáról boldogság és nyájasság sugárzott.

- Benassis úr - szólalt meg kedveskedő hangon, midőn látta, hogy az orvos megáll -, nem tisztelne meg azzal, hogy egy percre leül nálunk?

- Nagyon szívesen - hangzott a válasz. - Erre tessék, kapitány úr.

- Az urak bizonyára kimelegedtek! Egy kis tejet vagy bort kívánnak? Nos, akkor kóstolja meg a bort, Benassis úr, melyet a férjem lebetegedésem idejére vett; majd megmondja, jó-e.

- Derék ember a férje.

- Igen, uram - fordult vissza az asszony, nyugodtan ejtve a szót -, jó sorom van mellette.
- Nem kérünk semmit, Vigneau-né asszony, csak azért jöttem, hogy megtudjam, nem történt-e valami baj.

- Semmi az égvilágon. Láthatja, éppen a kertben kapálgattam, hogy elfoglaljam magam valamivel.

E pillanatban megjelent a két öregasszony, hogy üdvözlje az orvost, a kocsis pedig mozdulatlanul megállt az udvar közepén, s úgy fordult, hogy a szeme sarkából figyelhesse Benassist.

- Lássuk csak, nyújtsa ide a kezét - fordult Benassis Vigneau-né felé.

Aggodalmaskodó figyelemmel, csöndben tapintotta a fiatalasszony érverését. Eközben a három nő azzal a gyermekes kíváncsisággal méregette a tisztet, melyet a falusiak egyáltalán nem lepleznek.

- Minden a legnagyobb rendben van - kiáltott fel vidáman az orvos.

- Lebetegszik hamarosan? - kérdezte meg egyszerre a két anyóka.

- Ezen a héten bizonyosan. Vigneau úton van? - kérdezte Benassis.

- Igen, uram - bólintott a fiatalasszony -, igyekszik elintézni a dolgait, hogy a szülés idején idehaza lehessen, a drága ember!

- Nos, gyermekeim, csak boldoguljanak: gyarapodjanak továbbra is és sokasodjanak.

Genestas csodálattal figyelte a tisztaságot, mely e csaknem dűledező ház belsejében uralkodott. A tiszt álmélkodását látva, Benassis feléje fordult:

- Egyedül Vigneau-né képes rá, hogy így rendben tartson egy háztartást! Szeretném, ha a faluból jó néhányan eljönnének hozzá tanulni.

A cserépegető felesége pirulva fordította el a fejét; a két öregasszony arcára leplezetlenül kiült az öröm, melyet az orvos dicsérete okozott nekik. Mindhárman a lovakig kísérték a vendégeket.

- No - fordult Benassis a két öreghez -, most már igazán boldogok! Ugye, szeretnének már nagyanyák lenni?!

- Jaj, ne is beszéljen róla - vágott közbe a fiatalasszony -, csak dühbe hoznak. Anyámék mindketten fiút akarnak, férjem kislányt szeretne, s azt hiszem, nehezen tudnék eleget tenni valamennyiüknek.

- De hát maga, maga mit szeretne? - nevetett Benassis.

- Én, uram? Gyereket.

- Látja, máris anya - fordult Genestashoz az orvos, kantárszáron fogva a lovát.

- Isten vele, Benassis úr - szólalt meg a fiatalasszony... - Ha férjem megtudja, hogy itt járt, bizony sajnálni fogja, hogy nem találkozhatott önnel.

- Ugye, nem felejtette el, hogy ezer cserepet küldjön a Grange-aux-Belles tanyára?

- Jól tudja, doktor úr, férjem a járás minden megrendelését félretenné, csak hogy a rendelkezésre álljon. Nagy bánata, hogy egyáltalán pénzt fogad el öntől; de én azt mondom, hogy az ön aranyai szerencsét hoznak, s ez így igaz.

- A viszontlátásra - búcsúzott Benassis.

A három asszony, a kocsis meg két munkás, akik előjöttek a műhelyből, hogy láthassák az orvost, csoportba verődve álltak a cserépető kapujául szolgáló sövény mellett; az utolsó pillanatig élvezni akarták jelenlétét. A kedves vendégekkel mindenki így tesz. Vajon a szív vonzalmai nem egyformák-e mindenütt? Hasonlóképpen a barátság kedves szokásait minden vidéken egyformán követik.

Szemügyre véve a nap állását, Benassis társához fordult:

- Még két óránk maradt a napból; ha nem nagyon éhes, meglátogatunk egy bájos teremtet; csaknem mindig neki szentelem azt az időt, mely látogatásaim befejezésétől a vacsoráig megmarad. *Kis barátnőmnek* mondják szerte a járásban; de ne higgye, hogy e név mögött, mellyel errefelé a jövődobelít illetik, akár a legparányibb rosszallás vagy találgatás rejlik. Bár eléggé érthetően irigykednek e szegény gyerekekre, amiért pártfogásom alá vettem, a jellememről alkotott általános vélemény elejét veszi a rosszindulatú pletykáknak. Senki sem tudja megfejtetni, miféle szeszélyből adhattam járadékot a Sírásólánynak, hogy ne kelljen dolgoznia a megélhetésért, de mindenki bizonyos az erénye felől; mindenki tudja, hogy ha érzelmeim valaha is túllépnék a baráti támogatás határait, pillanatnyi habozás nélkül feleségül venném. De hát - fűzte hozzá az orvos kényszeredett mosollyal -, számomra nem létezik asszony sem ebben a járásban, sem másutt. Közlékeny, áradó lelkű emberekben, kedves uram, lebírhatatlan vágy él, hogy a környezetükben levő tárgyak vagy személyek közül egy valamihez vagy egy valakihez különösképpen ragaszkodjanak, főleg, ha sivár az életük. Higgyen nekem uram, s vélekedjék mindig kedvezően az olyan emberről, aki szereti kutyáját vagy a lovát! A szenvedők véletlen-rámbízta nyájában számomra ez a kis beteg olyan, mint napsütötte hazámban, Languedocban a kedvenc bárány, amelyet a pásztorkisasszonyok fakult szalagokkal ékesítenek, becézgetnek, nyugodtan engednek legelészni a gabonatablák szélén, s amelynek szeszélyes kószálását a kutya sohasem zavarja meg.

Beszéd közben Benassis a lova mellett állt, sörényébe kapaszkodva, hogy nyeregbe szálljon, de aztán mégsem szánta rá magát: mintha a hirtelen mozdulat nem illett volna a szívét eltöltő érzelmekhez.

- Induljunk - kiáltotta végül -, látogassuk meg! Ha önt elviszem hozzá, nem annyit jelent-e ez, hogy húgomnak tekintem?

Midőn mindketten nyeregben voltak, Genestas így szólt az orvoshoz:

- Tapintatlannak tartana-e, ha néhány felvilágosítást kérnék a Sírásólányról? Jó néhány életsorsot ismertem már meg a szavaiból, s az övé sem tartozhatik a legérdektelenebbek közé.

- Uram - kezdte Benassis, visszafogva lovát -, talán nem érti majd meg egészen, miért érdeklődöm annyira a Sírásólány iránt. Sorsa az enyémre emlékeztet: mindketten hivatást tévesztettünk; a vonzalom, mely hozzá fűz, az érzelem, mely látására ébred bennem, helyzetünk hasonlóságából fakad. Amikor ön katonai pályára lépett, hajlamát követte, vagy pedig kedvet kapott ehhez a foglalkozáshoz; enélkül nem maradt volna meg ilyen sokáig a katonai fegyelem nyomasztó igájában; nem értheti meg hát sem az olyan lélek szerencsétlenségét, akinek vágyai mindig újjászületnek és mindig megcsaltnak, sem az olyan teremtetés szüntelen gyötrelmeit, aki másutt kénytelen élni, nem az életelemében. Az ilyen szenvedés örök titka marad e teremtetéseknek és az Istennek, aki e bánattal sújtja őket; egyedül ők ismerik az élet sokféle benyomásainak erejét. Ön talán, a hosszú háború annyi szerencsétlenségének elfásult tanúja, nem érzett szívében titkos szomorúságot egy fa láttán, melynek lombja egyre csak sárgul a tavasz kellős közepén, amely csak senyed és halódik, mert nem olyan talajba ültették, amelyből magába szívhatná a tökéletes kifejlődéséhez szükséges nedveket? Már húszéves koromtól fogva fájdalmat okozott egy satnya növény mélabút árasztó elárvultsága; e látvány-

tól még ma is mindig elfordítom a fejemet. Gyermekkori fájdalomam homályos megsejtése volt férfikorom fájdalmainak, s akkori jelenemben ösztönszerűen felismertem a jövőt e megtört növényi lét láttán, mely idő előtt hanyatlik a fák és az emberek közös végzete felé.

- Midőn ily nemeslelkűnek ismertem meg, jól gondoltam én, hogy sokat szenvedett!

- Mert látja, uram - folytatta az orvos, nem is válaszolva Genestas szavaira -, ha a Sírásólányról szólok, tulajdonképpen magamról beszélek. A Sírásólány hontalan, talaját vesztett, de mélységesen emberi virág, akit szüntelenül gyötörnek az egymást szülő szomorú vagy mély gondolatok. Ez a szegény lány mindig szenved. Lelke megöli a testét. Hát nézhetem-e hideg érzéketlenséggel e gyenge teremtetést, amint önző világunk legnagyobb és egyben legkevésbé értékelt szerencsétlenségének súlya alatt görnyed, amikor engem, a fájdalmak ellen felvértezett, erős férfit is minden este elfog a kísértés, hogy ne hordozzam tovább a hasonló szerencsétlenség terhét? Talán nem is hordoznám tovább, ha nem élne bennem a vallás gondolata, mely eltompítja a bánatot, s édes reménységgel tölti el szívemet. Ha nem lennénk valamennyien egyazon Isten gyermekei, a Sírásólány akkor is nővérem lenne a szenvedésben.

Benassis megsarkantyúzta lovát, és gyorsabb haladásra készítette Genestas őrnagyot, mintha nem merte volna ezen a hangon folytatni a megkezdett társalgást.

- Uram - kezdte újra, midőn a lovak ismét egymás mellett ügettek -, hogy úgy mondjam, a természet ezt a szegény lányt a fájdalomra teremtette, miként más nőket a gyönyörre rendelt. Ilyen sorsok láttán lehetetlenség nem hinni a túlvilági életben. A Sírásólányra minden hat: ha az idő szürke és komor, ő is elszomorodik, és *együtt sír az éggel*; ezek az ő szavai. Majd együtt dalol a madarakkal, megnyugszik és felderül, s ha szép az idő, ő is megszépül; egy pompás illat a gyönyörűségnek szinte kimeríthetetlen forrása lesz a számára; tanúja voltam, amint naphosszat itta magába a rezedák illatát egy-egy esős reggel után, mely kibontja a virágok lelkét, s kimondhatatlan frissességgel és ragyogással hatja át a levegőt; ilyenkor ő is kinyílt a természettel, a virágokkal együtt. Ha a lég nyomasztó, villamossággal telített, rajta is csillapíthatatlan idegesség vesz erőt, lefekszik és ezernyi fájdalomról panaszkodik, anélkül, hogy tudná, mi baja; ha faggatom, azt feleli, hogy csontjai meglágyulnak, s húsa vízzé válik. E szinte öntudatlan, gyötrő órákban egyedül a szenvedés révén érzékeli az életet; s hogy megint csak őt idézzem, *szíve a keblén kívül dobog*. Néha rajtakaptam, amint sírva nézte a hegyeket napnyugtakor, midőn lenyűgöző, gomolygó felhők gyülekeztek az aranyló csúcsok felett.

„- Miért sír, kicsikém? - kérdeztem tőle.

- Nem tudom, uram - válaszolta -, zavartan bámulok a magasba, s csak állok, de nem tudom, hol vagyok, pedig annyira figyelek...

- De hát mit lát tulajdonképpen?

- Nem tudom megmondani, uram,

- Ilyenkor hiába faggatja egy álló este, egyetlen szót sem tud kicsikarni belőle; csak ékesszóló, gondolatokkal teli pillantásokat vet az emberre, vagy könnyes szemmel, félig hallgatagon, magába roskad. Merengő magabafordulása oly erős, hogy másokra is átragad; rám legalábbis úgy hat ilyenkor, mint egy villamossággal túltelített felhő. Egy napon kérdésekkel zaklattam, erőnek erejével beszédre akartam kényszeríteni, s közben néhány indulatos szóra ragadtattam magam; nos, uram, görcsös zokogásra fakadt. Máskor vidám, kedves, nevető, élénk, szellemes; örömmel társalog, s új, eredeti gondolatai vannak. Egyébként képtelen bármiféle kitartó munkára: ha kimegy a mezőre, hosszú órákon át elnéz egy-egy virágot, bámulja a vizet, vagy elgyönyörködik a tiszta, nyugodt vizű patakok medrének festői csodáiban, ezekben a kavicsból, földből, homokból, vízinövényekből, mohából, barna üledékből összetevődött bájos

mozaikokban, melyeknek színei oly finomak, s árnyalatai oly különös ellentéteket mutatnak. Amikor a vidékre érkeztem, szegény lány az éhhalállal küszködött; megalázkodónak tartotta mások kegyelemkenyerét, csak akkor folyamodott az emberek jótékonyágához, ha az elviselhetetlen szenvedés rákényszerítette. A szégyen néha erőt adott neki, ilyenkor néhány napig a földeken dolgozott; de hamarosan kimerült, s a betegség a megkezdett munka abbahagyására kényszerítette. Amint összeszedte magát, elment valamelyik környékbeli tanyára, s kérte, hogy gondozhassa a jószágot, de miután egy ideig ügyesen végezte a dolgát, hirtelen egy szó magyarázat nélkül odábbállott. A napi munka nyilván túlságosan súlyos iga volt számára, lényre a megtestesült függetlenség és szeszély. Ekkor gombaszédésre adta a fejét, s bejárt Grenoble-ba, eladni az áruját. A városban, mihelyt néhány fillérrel a zsebében gazdagnak érezte magát, a csecsebecsék láttán elfeledkezett nyomorúságáról, s mindenféle szalagokat, haszontalanságokat vásárolt, nem gondolva másnapi betevő falatjára. Ha pedig valamelyik városi lány megkívánta a nyakában függő rézkeresztjét, a kis bársonyszalagját vagy a rajta függő szívet, boldogan odaadta, hogy örömet szerezzen neki, hiszen mindig a szíve kormányozza cselekedeteit. Így hát hol szerették, hol sajnálták, hol lenézték. A szegény lánynak minden szenvedést okozott; szenvedett a lustasága, a jósága, a kacérsága miatt; ugyanis kacér, torkos, kíváncsi, egyszóval nő, aki gyermeki ártatlansággal enged benyomásainak és vágyainak. Meséljen csak el neki egy szép történetet, reszket és kipirul, keble hullámszik, örömeiben sírva fakad, de ha valamilyen rablóhistóriát hall, elsápad a rémülettől. A legigazabb természet, a legőszintébb szív, a legtisztább becsületesség találkozott a személyében; ha rábízna száz aranyat, hát elásná valamilyen rejtékhelyen, s tovább koldulná a kenyerét.

Benassis hangja elcsuklott, mikor e szavakat kiejtette.

- Próbára akartam tenni, uram - folytatta -, s alaposan megbántam. Mert hát az ilyen próba nem egyértelmű-e a kémkedéssel vagy legalábbis a bizalmatlansággal?

Ekkor az orvos megakadt, mintha titokban gondolkodnék, s nem is vette észre, szavai milyen zavarba hozták társát, aki kellemetlen helyzetében lova gyeplőjén kezdett babrálni. De Benassis hamarosan folytatta elbeszélését.

- Szeretném férjhez adni a Sírásólányt. Szívesen odaadnám az egyik tanyámat annak a derék fiúnak, aki boldoggá tenné: mert ő boldog lenne. Igen, ez a szegény leány a bolondulásig szeretné gyermekeit, a lelkét csordultig megtöltő érzelmek mind abban az egyben összpontosulnának; az *anyaságban*. Ám eleddig egy férfi sem tudta megnyerni a tetszését. Veszedelmes érzékenység lakozik benne; ezt jól tudja, s be is vallotta idegességre való hajlamát, amikor látta, hogy észrevettem. Ama kevés nő közé tartozik, akikből a legkisebb érintés is szinte beteges reszketést vált ki; viszont elismerést érdemel okossága, női büszkesége. Repdes, mint a fecske. Micsoda gazdag természet, uram! Arra született, hogy fényűző, szeretett asszony legyen; s volna is benne jótékonyág, állhatatosság. De így huszonkét éves korában már roskadozik lelke súlya alatt, és egyre csak senyved érzékenységének, túlságosan erős vagy éppenséggel túlságosan finom szervezetének áldozataként. Egy forró szenvedélybe, melyet csalódás követ, beleőrülne szegény kicsikém. Tanulmányoztam vérmérsékletét, meggyőződtém idegromamainak, villamossággal való telítettségének valóságosságáról, s megállapítottam - alapos ellenőrzés után -, hogy mindez nyilvánvalóan összefügg a légkör állapotával, a hold változásaival, s ezért úgy gondoltam, mint aki kívül áll a többi emberek körén, s akinek betegségét, életét csak én érthetem meg. Mint már mondtam, ő a szalagos bárány. De majd meglátja a saját szemével, íme itt a házikója.

Ekkor a hegy harmadáig érhetek, lépésben kaptatva fel a bokrokkal szegélyezett emelkedőkön. A következő fordulónál Genestas megpillantotta a Sírásólány házat, mely az egyik nyúlványon épült. Mellette a lejtős, mintegy két hektárnyi, fákkal beültetett, szemgyönyör-

ködtető pázsitot, melyen a patakok vízesésről vízesésre hullva csobogtak lefelé, egy fal övezte: kerítésnek elég magas, de ahhoz elég alacsony, hogy ne akadályozza a vidékre nyíló kilátást. A lapos, néhány lábnyira kiugró tetővel fedett emeletes téglaház bájosan illeszkedett a tájképbe: ajtaja és zsalugátere zöldre voltak festve. A délnek néző épület nem volt sem elég széles, sem elég tágas ahhoz, hogy más nyílások is legyenek rajta a homlokzatán kívül; falusias választékosságát a ragyogó tisztaság adta meg. Német szokás szerint az ereszt fehér deszkalap szegélyezte. A házat néhány virágzó akác és más illatozó fa, pár vadrózsabokor, kúszónövény és egy tiszteletet parancsoló öreg diófa vette körül, a patakok medrébe szomorúfüzek lógatták lombjukat. Mögötte sűrű bükk- és fenyőerdő sötétlett, s e széles, fekete háttérből élénken emelkedett ki e bájos lak. A napnak ebben a szakában a levegőt átíttatták balzsamukkal a hegyről és a lány kertjéből felszálló illatok. A tiszta és nyugodt eget a látóhatár szélén felhők szegélyezték. A messzeségben kéklő csúcsok kezdték felölteni a napnyugtakor oly gyakori élénk-rózsaszín árnyalatot. Ebből a magasságból a szemlélődő beláthatta az egész völgyet, Grenoble-tól egészen a sziklák körbefutó övezetéig, s az alattuk levő kicsiny tölg, amely mellett Genestas előző este elhaladt. A ház fölött, elég nagy távolságra, a Grenoble-ba vivő országút nyárfái látszottak. Végül ott volt a falu, mely a ferdén rávetődő napsugarakban úgy ragyogott, mint a gyémánt: valamennyi ablaka vörös nyalábokban verte vissza a zuhogó fényáradatot. E látványra Genestas megállította a lovát, s keze mozdulatával egybefogta a völgy üzemeit, az új falut meg a Sírásólány házát.

- Azóta, hogy Wagramnál kivívtuk a győzelmet, s 1815-ben Napóleon visszatért a Tuilériákba - szólt sóhajtva -, ez a látvány hatott meg a legjobban. Önnek köszönhetem ezt a gyönyörűséget, mert ön tanított meg rá, hogy élvezni tudjam egy vidék szépségeit.

- Igen - mosolygott az orvos - jobb városokat építeni, mint elfoglalni.

- Ó, uram! Moszkva bevétele, Mantua eleste! Van fogalma róla, hogy ez mit jelent? Vajon nem dicsősége ez mindnyájunknak? Ön derék ember, de Napóleon is jó ember volt; ha Anglia nem avatkozik közbe, önök jól megértették volna egymást, s ő, a mi Császáruk, nem bukott volna meg; most már bevallhatom, hogy szeretem, hiszen halott. Itt legalább nincsenek besúgók - pillantott maga köré a tiszt. - Micsoda uralkodó! Mint a nyitott könyvben, úgy olvasott mindenkiben! Önt bizonyára kinevezte volna az államtanács tagjának, mert értett az igazgatáshoz, nagyszerűen értett hozzá, még azt is tudta, hogy egy csata után hány töltny maradt a katonák iszákjában. Szegény feje! Amíg maga a Sírásólányról beszélt nekem, folyton csak arra gondoltam, hogy ő meghalt Szent Ilona szigetén. Azt hiszi, alkalmas klíma és lakóhely volt ez olyan embernek, aki megszokta, hogy lába világéletében kengyelben legyen, hátsó fele meg trónuson? Azt mondják, kertészkedett azon a szigeten. Az ördögbe is! Nem arra termelt ő, hogy káposztát ültessen! Most a Bourbonokat kell szolgálunk, méghozzá hűségesen, uram, mert Franciaország végtére is Franciaország, mint tegnap mondotta.

Szavai végeztével Genestas leszállt a nyeregből, s gépiesen utánozva Benassist, a kantárszárat egy fához kötötte.

- Lehetséges, hogy nincs idehaza? - mormogta az orvos, mert nem látta a lányt a küszöbön.

Beléptek a házba, de senkit sem láttak a földszinti szobában.

- Bizonyára meghallotta a lódobogást - mosolygott Benassis -, s felment, hogy főkött, övet vegyen és kicicomázza magát.

Magára hagyta Genestast, s nekiindult, hogy megkeresse a lányt. A tiszt szemügyre vette a szobát. A falat rózsás mintájú szürke tapéta borította, a padlót pedig, szőnyeg híján, gyékény. A székek, a karosszék és az asztal hántolatlan fából készültek. Abronccsal összefogott fűzfavesszőből való virágtartók - bennük virág meg moha - díszítették a szobát, melynek ablakain

pirosrojtos fehér kartonfüggöny lógott. A nyitott tűzhely fölött tükör, a párkányon két lámpa között egyszínű, sima porcelán váza; a karosszék közelében fenyőfa zsámoly; az asztalon kiszabott vászon, néhány összeállított darab, megkezdett ingek, egyszóval egy varrónő összes kellékei, kosara, ollói, cérnája és tűi. Mindez tiszta és üde volt, mint egy kagyló, melyet a tenger kivet a fövényre. A kis előtér végében volt a lépcső; a másik oldalán Genestas megpillantotta a konyhát. Az első emelet is - a földszinhez hasonlóan - nyilván csak két helyiségből állott.

- Ne féljen hát - biztatta Benassis a Sírásólányt -, jöjjön csak nyugodtan!...

E szavak hallatára Genestas gyorsan visszament a szobába. Rózsaszín csíkos, mellfodros kartonruhába öltözött, alacsony termetű, takaros fiatal lány jelent meg hamarosan, szemérmességtől és félénkségtől kipirultan. Arcát csak vonásainak valamelyes lapossága tette feltűnővé; azokra a kozák és orosz arcokra emlékeztetett, melyeket az 1814. évi összeomlás tett oly szerencsétlenül népszerűvé Franciaországban. A Sírásólánynak valóban erősen pisze, lapos orra volt, mint az északi vidékek lakosainak; szája nagy, álla piciny, keze és karja vörös, lába nagy és erős, mint a parasztlányoké. Folyton a szabadban, a szélben, a napon tartózkodott, bőre mégis sápadt volt, akár a fonnyadt virág, de ez a sápadtság tette érdekessé az arcát már az első pillantásra; kék szeméből annyi szelídség, mozdulataiból annyi báj, hangjából annyi lélek áradt, hogy bár vonásai nyilvánvaló ellentétben állottak a Benassis által dicsért tulajdonságokkal, a tiszt nyomban felismerte benne a szeszélyes és beteges teremtetést, aki nem szabadulhat a kibontakozásában gátolt természet gyötrődéseitől. A lány gyors mozdulatokkal felszította a tüzet, néhány marék szárított fűvet és száraz gallyat dobva rá, majd leült a karosszékbe, s kézbe vett egy megkezdett inget. Ott ült a tiszt tekintetének célpontjaként, félígméddig szégyenlősen, nem merve felemelni szemét, de látszólag nyugodtan; félelméről csak keblének heves hullámozása árulkodott, melynek szépsége szíven ütötte Genestast.

- Nos, kedves gyermekem, szépen haladt a munkában? - szólt Benassis, kézbe véve az ingnek való vászondarabokat.

A Sírásólány félénk, könyörgő pillantást vetett az orvosra:

- Ne nehezteljen rám, uram, ma egész nap hozzá sem nyúltam, pedig ön rendelte tőlem az ingeket, olyan embereknek, akik nagyon rászorulnak; de hát oly szép volt az idő! Sétáltam, gombát szedtem, többfélét is, s elvittem Jacquotte-nak; örült is neki, mert vendég lesz vacsorára. Boldog voltam, hogy kitaláltam. Valami azt súgta, hogy szedjek gombát.

Újra öltögetni kezdett.

- Valóban bájos házikója van, kisasszony - fordult Genestas a lányhoz.

- Nem az enyém, uram - nézett az idegenre, s szinte a szeme fehérjéig elpirult -, hanem Benassis úré - fordult szelíden az orvos felé.

- Jól tudja, gyermekem - fogta meg az a lány kezét -, senki az égvilágon nem űzi ki innen soha.

A Sírásólány hirtelen mozdulattal felállt, s kiszaladt.

- Nos - szólt az orvos a tisztnek -, milyennek találja?

- Mondhatom, különös módon meghatott - hangzott a válasz. - Valóban szépen berendezte a fészkét!

- Ugyan! tizenöt-husz sou ára jól kiválasztott papír, ennyi az egész. A bútor szóra sem érdemes: kosárfonóm készítette, hálából. A függönyöket a lány maga varrta pár rőf kartonból. Egyszerű lakását, egyszerű bútorát azért tartja csinosnak, mert egy hegy lejtőjén van, olyan istenhátamögötti vidéken, ahol nem számított ilyesmire; e báj titka a ház és a természet összhangjában van, mely erre vezette a patakokat, tetszetősen csoportosította a fákat, s a pázsitot a legszebb virágokkal, illatos eperrel, kedves ibolyával hintette tele.

- Mi történt? - kérdezte Benassis a visszatérő lánytól.

- Semmi, semmi - hangzott a válasz -, csak azt hittem, hogy az egyik tyúkom nem jött haza.

A lány nem mondott igazat, de ezt csak az orvos vette észre, s a fülébe súgta:

- Maga sírt.

- Miért mond ilyesmit egy idegen előtt?

- Kisasszony - szólalt meg most Genestas -, ön nem jól teszi, hogy egyedül él; egy ilyen elbűvölő fészekbe férj is kellene.

- Igaza van - bólintott a lány -, de hát hogyan gondolja, uram? Szegény vagyok, és nem is könnyű a természetem. Nem érzek rá semmi hajlandóságot, hogy ebédet hordjak a mezőre, vagy szekeret hajtsak, hogy tehetetlenül nézzem szeretteim nyomorúságát, hogy egész nap karomon cipeljem a gyermekeimet, s egy férfi rongyait foltozgassam. A plébános úr mondja is, hogy ezek nem éppen keresztényi gondolatok; jól tudom én, de hát mit tegyek? Vannak napok, amikor inkább eszem egy darab száraz kenyeret, mint hogy valami vacsorát készítsek magamnak. Miért akarja, hogy hibáimmal gyötörjek egy férfit? Talán még az életét is feláldozná, hogy kielégítse szeszélyeimet, s ez nem volna igazságos. Hiába, nincs szerencsém, s balsorsomat egyedül kell elviselnem.

- Egyébként semmittevőnek született, szegény leánykám - szólt Benassis -, s olyannak kell elfogadni, amilyen. Amit most itt önnek mondott, arra vall, hogy még senkit sem szeretett - fűzte hozzá nevetve.

Felkelt, s rövid időre kiment a pázsitra.

- Bizonyára nagyon szereti Benassis urat - fordult a lányhoz Genestas.

- Ó, igen, uram! Hozzám hasonlóan, sokan vannak a járásban, akik szívesen ízekre szedetnék magukat érte. De neki, aki másokat gyógyít, van valami baja, amire nincs orvosság. Ön a barátja? Tudja talán, mi fáj neki? Ki okozhatott bánatot egy ilyen embernek, aki a jó Isten valóságos képmása itt a földön? Sokakat ismerek, akik azt hiszik, hogy jobban nő a búzájuk, ha reggel elhalad a földjük mellett.

- És maga mit hisz?

- Én, uram, ha látom... - egy pillanatig habozott, majd folytatta - egész nap boldog vagyok. - Lehajtotta a fejét, s lázas gyorsasággal öltögetni kezdett.

- No, mesélt-e valamit a kapitány Napóleonról? - kérdezte az orvos, visszatérve.

- Az úr látta a császárt? - kiáltott fel a lány, szenvedélyes kíváncsisággal vizsgálva a tiszt arcát.

- Meghiszem azt! - szólt Genestas. - Ezerszer is.

- Ó, hogy szeretnék tudni valamit a katonaságról!

- Holnap talán eljövünk egy bögre tejeskávéra. Akkor majd hallhatsz *valamit a katonaságról*, gyermekem - mondta Benassis, s kezét vállára téve, homlokon csókolta a lányt. - Látja? ez az én lányom - fordult a tiszt felé -, ha nem csókolom meg a homlokát, egész nap hiányzik valami.

A Sírásólány megszorította Benassis kezét, s ezt suttogta:

- Ó, milyen jószágos ön!

A két férfi távozott; a lány kikísérte őket, hogy lássa, amint a nyeregbe szállnak, majd, mikor már lovon ült az orvos, halkán megkérdezte tőle:

- Tulajdonképpen ki ez az úr?

- Ha-ha - nevetett Benassis, lábát a kengyelbe dugva -, talán a jövődöbeli férjed.

A lány állva maradt, s figyelte, hogyan ereszkednek le a lejtőn; amikor pedig a vendégek elhaladtak a kert aljában, észrevették, amint egy kőrakáson áll, hogy láthassa őket, s fejével utoljára intsen nekik.

- Uram, ebben a leányban van valami rendkívüli - fordult Genestas az orvoshoz, midőn már messzire távolodtak a háztól.

- Ugye? - válaszolta Benassis. - Százszor is mondogattam magamban, hogy elbájoló feleség válnék belőle; de hát nem tudom másként szeretni, mint ahogy a nővérét vagy a lányát szereti az ember; a szívem halott.

- Élnek még a szülei? - kérdezte Genestas. - Mi volt a foglalkozásuk?

- Hosszú história ez - hangzott a válasz. - Nincs már sem apja, sem anyja, sem rokonsága. Mindennek alaposan utána érdeklődtem. A lány itt született a faluban. Apját, egy Saint-Laurent-du-Pont-i napszámost, elferdített szóval *Fosseur*-nek, Sírásónak nevezték, ami nyilvánvalóan a „fossoyeur” rövidített alakja; ugyanis a halottak elföldelésének tisztsége emberemlékezet óta öröklődött a családjában. E névben benne van a temető minden mélabúja. Itt is, mint Franciaország néhány más vidékén, él még az a római eredetű szokás, hogy az asszonyok nevét - nőnemű végződés hozzáadásával - férjükéből képezik. Így lett e teremtséből, apja után Fosseuse, azaz Sírásólány. Ez a napszámos szerelemből nősült; egy szobalányt vett el, aki nem is tudom, melyik grófnőnél szolgált, a falutól néhány mérföldre levő birtokon. Errefelé, mint vidéken általában, a szenvedélynek nem sok szerepe van a házasságban. A parasztnak rendszerint azért kell az asszony, hogy gyermekeket szüljön, hogy vezesse a háztartást, főzzön és kivigye a mezőre az ebédet, inget szőjön és foltozza az ura ruháit. Ilyesmi hát hosszú ideje nem fordult elő ezen a tájon, ahol sokkal gyakoribb eset volt az, hogy egy legény otthagyta *kedvesét* egy három-négy holddal többet hozó gazdálány kedvéért. A Sírásónak és feleségének sorsa sokkal szerencsétlenebb volt, semhogy eltántoríthatta volna dauphinée-i parasztjainkat az érdekházasságtól. Az asszony, aki nagyon szép volt, meghalt leánya születésekor. A férj annyira bánkódott utána, hogy még abban az évben meghalt, az égvilágon semmit sem hagyva gyermekére, csak gyenge egészséget és a bizonytalan élet kilátását. A kicsikét egy könyörületes szomszédasszony vette magához, s nevelte kilencéves koráig. De az etetését lassanként túlságosan nehéz tehernek tartotta a jó asszony, ezért koldulni küldte nevelt lányát, olyankor, amikor elég sok utas járt az országúton. Egy szép napon az árva a grófnő kastélyába kopogott be kenyérért, s az anyjára való tekintettel befogadták. Arra nevelték, hogy majd szobalánya legyen az úrnő lányának, aki öt év múltán férjhez is ment. Ez idő alatt a szegény kicsike elszenvedte a gazdagok minden szeszélyét, hiszen nagylelkűségük egyáltalán nem volt sem állandó, sem következetes: ötletszerű jótékonysági rohamaikban hol pártfogóan, hol barátként, hol gazdaként viselkednek, s még inkább elrontják az érdeklődésük tárgyául kiszemelt szeren-

csétlen gyermekek amúgy is felemás helyzetét; felelőtlenül játszanak a szívükkel, életükkel és jövőjükkel, amikor semmibe sem veszik őket. A Sírásólány eleinte csaknem a társnője lett az ifjú örökösnek: őt is megtanították írni-olvasni, s jövendő úrnője, szórakozásból, néha még zeneórákat is adatott neki. Félig társalkodónő, félig szobalányi minőségében befejezetlen teremtés vált belőle. Hozzászokott a fényűzéshez, a cicomázkodáshoz, s valóságos helyzetéhez nem illő modort vett fel. A nyomorúság azóta alaposan átgyúrta a lelkét, de a magasabb rendeltetés homályos érzését nem tudta kitörölni belőle. Egy napon aztán, mely valóban gyászos volt e szegény lány számára, a már férjnél levő ifjú grófnő rajtakapta a Sírásólányt - aki akkor már csak szobalánya volt -, amint asszonya báli ruhájában táncol a tükör előtt. A tizenhat éves árvát kímélet nélkül kidobták; tiszteletlensége miatt visszasüllyedt a nyomorba, újra az utakat járta, koldult, dolgozott - miként már elbeszéltem önnek. Gyakran forgatta a fejében, hogy vízbe ugrik vagy az első útjába akadó férfinak odaadja magát; legtöbbször komoran elgondolkozva feküdt a napon, egy fal tövében, arcát a fűbe rejtve; az arra járók néhány garast vetettek neki, talán épp azért, mert nem kért semmit. Egy évig az annecy-i kórházban feküdt, mert aratáskor szántszándékkal halálra dolgozta magát. Érdekes a saját szájából hallani, milyen érzések és gondolatok foglalkoztatták életének ebben a szakaszában - mondhatom, egyszerű vallomásai gyakran nagyon érdekesek. Végül visszajött a faluba, éppen akkortájt, amikor elhatároztam, hogy itt telepszem le. Ismerni akartam gondozottaim erkölcsét, így hát tanulmányoztam jellemét, mely mondhatom, meglepett, azután pedig, tudomást szerezvén szervi zavarairól, kezelni is kezdtem. Idővel talán beleszokik a varrás munkájába; mindenesetre biztosítottam a megélhetését.

- Nagyon egyedül van - jegyezte meg Genestas.

- Nem, egy pásztorlány lakik együtt vele - válaszolta az orvos. - Nem vette észre a ház mögött, a fenyőfákkal eltakart tanyaépületeket. Ő, teljes biztonságban él a gyermek. Völgyünkben különben sincsenek gonosztevők, ha véletlenül mégis akadna egy-kettő, besoroztatom őket, s kitűnő katonák válnak belőlük.

- Szegény leány! - csóválta a fejét Genestas.

- A járás lakói egyáltalán nem sajnálkoznak rajta - folytatta Benassis -, éppen ellenkezőleg, boldognak tartják, csakhogy mégis nagy különbség van közte és a többi asszony között: ezeknek Isten erőt adott, neki gyengeséget, s éppen ezt nem veszik észre.

Midőn a két lovas kijutott a grenoble-i útra, Benassis, előre sejtve a látvány Genestasra gyakorolt hatását, széles mosollyal megállította lovát, hogy élvezze vendége meglepődését. A széles, enyhén domború út két oldalán hatvan lábnyi magas, összefüggő zöld fal húzódott, ameddig a szem ellát; e kerti sétányra emlékeztető természetes műemlék jogos büszkeséggel tölthette el azt az embert, aki létrehozta. A fűrész, metszőollót sohasem ismert fák mindegyike hatalmas zöld lombozatot alkotott, mely az itáliai nyárfát a legnagyobb és leggyönyörűbb növények egyikévé teszi. Az út egyik oldalára már árnyék vetődött, s a fák levelei fekete fallá olvadtak össze; a másik oldal - hol a zsenge hajtásokat bearanyozták a lenyugvó nap sugarai - a fény és árnyék olyan játékát mutatta, mint amelyet a napsugár és a szellő idéz elő egy lebegő függönyön.

- Ön minden bizonnyal nagyon boldog itt - kiáltott fel Genestas. - Csupa gyönyörűségben van része.

- Uram - válaszolta az orvos -, egyedül a természet szeretete nem hazudtolja meg az emberi reményeket. Ez az, amiben nem csalódunk. Nézze tízéves nyárfáimat. Látott-e már valaha szebb növéskéket?

- Nagy az Isten! - lélegzett mélyet a tiszt, megállva az út közepén, melynek nem látta sem a végét, sem az elejét.

- Jólesnek a szavai - bólintott Benassis. - Örömmel hallom, hogy annak ad kifejezést, amire magam is gyakran gondolok ennek az útnak a közepén. Bizonyára van itt valami, ami vallásos gondolatokat ébreszt az emberben. Két aprócska pont vagyunk csupán, s kicsinységünk érzése mindig Isten lába elé vezet bennünket.

Lassan, csöndben haladtak e zöld folyosóban, hallgatva a lovak lépteit, melyek mintha egy székesegyház boltívei alatt visszhangzottak volna.

- Mennyi megható benyomás, amiről nem is álmodnak a városi emberek - szólalt meg az orvos. - Érzi-e a nyárfák, a fenyőgyanta illatát? Micsoda gyönyörűség!

- Figyeljen csak! - szegte fel a fejét Genestas. - Álljunk meg. - Messziről énekszó hangzott fel.

- Férfi vagy nő? Vagy madárdal? - suttogta az őrnagy. - Vagy talán e gyönyörű vidék hangja?

- Minden egyszerre - válaszolta az orvos. Leszállt a lóról, s a gyeplőt hozzákötötte egy nyárfaághoz.

Majd intett a tisztnek, hogy kövesse, és tegye, amit ő. Lassú léptekkel mentek végig egy ösvényen: kétoldalt a virágzó galagonyabokrok erős illata hatotta át a nedves esti levegőt. Az ösvényre csak úgy zuhogtak a napsugarak, melyeket a nyárfasor hosszú függönyének odavetődő árnyéka szinte tapinthatóvá tett, s az erőteljes fénynyalábok vörösessé varázsolták a homokos út végében felbukkanó kunyhót. Mintha aranypor szitált volna szalmatetejére, mely rendes körülmények között barna, akár a vadgesztenye héja; roskadozó gerincén kövirózsa és moha zöldellt. A kunyhó elmosódva látszott a ködlő fényözönben; öreg fala, ajtaja, minden részlete meseszerűnek tetszett, váratlanul megszépült, mint néha egy-egy emberi arc, ha felhevíti és kiszínezi egy szenvedély. Ha a szabad levegőn élünk, néha részünk van ilyen édes, mulékony falusi élményekben, s ilyenkor mi is azt kívánjuk, amit az apostol Jézus Krisztustól, a hegyen: *Építsünk hajlékot és maradjunk itt.* E pillanatban mintha a táj énekelt volna, olyan tisztán és édesen, mint amilyen tiszta és édes ő maga; csak hogy e hang szomorú volt, hasonlatos a nyugaton kihunyó világosságához; sejtelmes képe az elmúlásnak, melyet az égen a nap idéz fel isteni módon, a földön pedig a sok virág és percnyi életű kedves kis rovar. Ebben az órában a nap színhatása mélabút árasztott, s mélabúsan hangzott maga a dal is; e szerelemről és bánatról zengő népi dallam valaha a franciák nemzeti gyűlöletét szította az angolok ellen, de aztán Beaumarchais visszaadta neki igazi költőiségét, midőn a francia színpadon egy apród szájába adta, aki kitárta szívét keresztanyja előtt. A szöveg nélküli dal panaszosan szárnyalt a magasba, s lélekbe markolóan, meghatóan hanyatlott alá.

- A hattyú dala ez - szólalt meg Benassis. - Minden száz évben csak egyszer hall ilyet emberi fül. Siessünk, nem szabad engednünk, hogy énekeljen! Belepusztul ez a gyerek kegyetlenek lennénk, ha tovább hallgatnánk.

- Hallgass, Jacques! Hallgass már, ha mondom - harsogta az orvos.

Az ének abbamaradt. Genestas csak állt elképedten, földbe gyökerezett lábbal. A napot felhő takarta el, s a táj meg a hang egyszerre süllyedtek némaságba. A világosság édes ragyogása, a levegő meleg fuvallatai és a gyermek éneke nyomában eluralkodott az árnyék, a hideg és a csend.

- Miért nem fogadsz szót nekem? - korholta a gyermeket Benassis. - Nem kapsz tőlem sem rizsfelfújtat, sem csigalevest, sem friss datolyát, sem fehér kenyeret. Meg akarsz halni? Kétségbe akarod ejteni szegény anyádat?

Genestas belépett az eléggé tisztán tartott kicsiny udvarba, s nőiesen törekeny, tizenöt esztendőös szőke, selymes hajú fiút pillantott meg, akinek arcára mintha ráfestették volna a pirosságot. Lassan emelkedett fel a padról, amelyet egy nagy jázminbokor és szabadon burjánzó, virágzó orgonák borítottak el és vettek körül zöldjükkel.

- Jól tudod - mondta az orvos -, hogy megmondtam: feküdj ágyba, ha lenyugszik a nap, ne maradj kinn hűvös estén, és ne beszélj. Hogy mertél hát énekelni?

- De hiszen meleg volt, s oly jó, ha melege van az embernek, Benassis úr! Mindig fádom. Kellemesen éreztem magam, s nem is gondolva rá, csak úgy kedvtelésből elkezdtem, hogy *Málbroug csatába indul*, s hallgattam önmagam, mert hangom majdnem olyan volt, mint a pásztorok sípjáé.

- Szegény Jacques-om, ugye megígéred, hogy ilyesmit többé nem teszel? Add ide a kezéd.

Az orvos megfogta az érverését. A gyermek máskor szelíd tekintetű kék szeme most láztól csillogott.

- Hát persze! Biztos voltam benne, hogy izzadsz - bólintott Benassis. - Édesanyád nincs itthon?

- Nincs, uram.

- Indulás, menj be a házba, és feküdj le.

A kis beteg, Benassis és a tiszt kíséretében, belépett a kunyhóba.

- Gyújtson már gyertyát, Bluteau kapitány - szólt az orvos, miközben segített Jacques-nak levetnie durva rongyait.

Midőn világosság támadt a kunyhóban, Genestas elképedve látta, milyen rettenetesen sovány ez a gyermek: csupa csont és bőr. Amint a kis parasztfiú ágyba feküdt, Benassis az ujjával megkopogtatta a mellkasát; egy ideig figyelte a baljós hangokat, azután újra betakarta Jacques-ot, négy lépésnyire eltávolodott, és összefont karral szemügyre vette.

- Hogy érzed magad, fiacskám?

- Jól, uram.

Benassis kisasztalt tolt az ágy mellé, a tűzhely párkányáról elvett egy poharat meg egy kis üvegcsét, s a Genestas által odatartott gyertya fényénél gondosan néhány csepp barna folyadékot csepegtetett a tiszta vízbe.

- Anyád elég sokáig oda van.

- Uram, már jön is - válaszolt a gyermek -, hallom lépteit az ösvényen.

Az orvos meg a tiszt maguk köré tekingetve várakoztak. Az ágy lábánál mohából való fekhely volt, lepedő és takaró nélkül, ezen aludt az anya, nyilván felöltözve. Genestas az ágyra mutatott, mire Benassis szótlanul bólintott annak jeléül, hogy már ő is megcsodálta az anyai odaadásnak ezt a példáját. Az udvarról facipő kopogása hallatszott be, s az orvos kilépett a szobából.

- Az éjjel virrasztania kellene Jacques mellett, Colas néni. Ha panaszkodik, hogy nem kap levegőt, itassa meg abból a pohárból, amelyiket az asztalra tettem. De vigyázzon, hogy egy-egy alkalommal csak két-három kortyot igyék. Azzal a pohárral elégnek kell lenni egész éjjelre. Az üvegcséhez ne nyúljon, s váltson ruhát a gyermekén, mert csuromvíz.

- Ma nem tudtam kimosni az ingeit, drága uram, be kellett vinnem Grenoble-ba a kenderemet, hogy pénzhez jussak.

- Akkor majd én küldök inget.

- Hát rosszabbul van szegény kicsikém? - kérdezte az asszony.

- Ne számítson semmi jóra, Colas anyó. A gyermek elkövette azt a könnyelműséget, hogy énekelt; de fel a fejjel, ne korholja és ne szidja. Ha Jacques nagyon panaszkodnék, küldje értem az egyik szomszédasszonyt. Isten áldja.

Az orvos intett a társának, s indult az ösvény felé.

- Tüdőbajos a gyerek? - kérdezte Genestas.

- Sajnos, igen! - hangzott a válasz. - Hacsak a természet csodát nem művel, a tudomány nem segíthet rajta. Párizsban az orvosi fakultáson professzoraink gyakran beszéltek olyan jelenségről, amilyenek az imént tanúja volt. Az ilyenfajta betegségek bizonyos változásokat idéznek elő a beszélőszervekben, minek következtében a beteg egy időre oly tökéletesen tud énekelni, hogy nincs az a virtuóz, aki a nyomába érhetne. Szomorú napot volt kénytelen eltölteni társaságomban, uram - folytatta az orvos, midőn már nyeregben ültek. - Mindenütt szenvedést, mindenütt csak halált, s mindenütt lemondást látott. A falusi emberek filozófusok módjára halnak meg: szenvednek, hallgatnak és elbűnnek, mint az állatok. De ne beszéljünk többé a halálról; nógassuk meg egy kicsit a lovainkat. Még az est leszállta előtt be kell érünk a faluba, hogy láthassa az új házakat.

- Hé! Arrafelé ég valami - mutatott Genestas a hegyoldal egyik pontjára, ahol lángnyelvek világítottak.

- Nem veszélyes a dolog. Biztosan a mészégetőnk gyújtotta be a kemencéjét. Ez az új iparág az irtásból visszamaradó tűzrevalót hasznosítja.

Puskalövés dörrent. Benassis akaratlanul felkiáltott, s türelmetlen mozdulatot tett:

- Ha ez Butifer volt, akkor meglátjuk, kettőnk közül ki az erősebb.

- Onnan hangzott a lövés - mutatott Genestas fel a hegyoldalba, egy bükkerdő felé. - Igen, onnan hangzott, higgyen egy öreg katona fülének.

- Gyorsan gyerünk oda! - kiáltotta Benassis, s elindult toronyiránt a kis erdő felé, árkon-bokron átugratva, mint valami akadályversenyen; égett a vágytól, hogy rajtakapja a tettest.

- A fickó, akit keres, ott menekül - kiabált Genestas, aki alig tudott az orvos nyomában maradni.

Benassis gyorsan megfordította a lovát, s indult visszafelé. Hamarosan észrevette emberét egy meredek sziklán, száz lábnyira a fejük fölött.

- Butifer - kiáltotta Benassis, felismerve hosszú puskájáról -, gyere le.

Butifer tiszteletteljesen, baráti mozdulattal válaszolt, mellyel jelét adta teljes engedelmességének.

- Azt még csak megértem - szólalt meg Genestas -, hogy valaki félelmében vagy valamilyen vad szenvedély hatására fel tudott mászni erre a sziklafokra; de hogy a csudába lehet lejönni onnan?

- Kisebb gondom is nagyobb annál - nyugtatta meg Benassis -, a zergék megirigyelhetnék ezt a legényt! Majd meglátja.

A tiszt, aki a háború viszontagságai közepette megszokta, hogy megítélje az emberek belső értékét, csodálattal figyelte Butifer mozdulatainak sajátos élénkségét, könnyed biztonságát, miközben ereszkedett lefelé a meredek szikláról, melynek csúcsára oly merészen felkúszott. A vadász karcsú és izmos alakja kecsesen egyensúlyozott mindenféle testhelyzetben, melyre a meredek lejtő kényszerítette; nyugodtabban rakta a lábát egy csipkés sziklára, mint a sima parkettre; egy pillanatnyi kétség sem fért hozzá, hogy fenn tudja tartani magát. Hosszú puskáját úgy használta, mint valami sétabotot. Butifer középtermetű, szikár, sovány, inas fiatalember volt; férfias szépségét - amint közelebb ért - meglepetéssel látta Genestas. Szemmel láthatóan a csempészeknek abba a fajtájába tartozott, akik mesterségük folytatása közben nem élnek erőszakkal, kizárólag ravaszságukkal és türelmükkel csapják be a fináncokat. Napbarnított arcán kemény vonások rajzolódtak ki. Villogó, világossárga szeme akár a sasé, vékony metszésű, enyhén hajlott orra pedig a sas csőréhez hasonlított. Pofacsontjait pelyhedző szakáll borította. Félig nyílt, piros ajka mögül vakítóan fehér fogak ragyogtak elő. Nyíratlan, vöröses szakáll, bajusza, barkója, mely természetesen göndörödött, csak fokozta arcának férfias, ijesztő kifejezését. Egész külseje erőre vallott. Karján az állandó gyakorlástól hatalmas, kökemény izmok dagadtak. Mellkasa széles volt, homlokáról vad értelem sugárzott. Vakmerő, elszánt, de nyugodt arcvonásai olyan, életveszélyhez szokott embert mutattak, aki a legkülönfélébb viszontagságok között, annyiszor próbára tette már testi és szellemi képességeit, hogy többé már nem kételkedik magában. Tüskeszaggatta inget, lábán szíjjal felerősített bőrsarut viselt. Rongyos, folt hátán folt kék vászonnadrágja látni engedte vörös szőrrel borított lábát, mely finom vonalú, hosszú és inas volt, mint a szarvasé.

- Nos, láthatja azt az embert, aki annak idején rám lőtt - súgta Benassis az őrnagynak. - De ha most megtudná, hogy szeretnék megszabadulni valakitől, habozás nélkül eltenné láb alól.

- Butifer - fordult az orvos a vadorzó felé -, azt hittem, becsületes ember vagy: jótálltam érted, mert szavadat adtad nekem. Ígéretet tettem a grenoble-i királyi ügyésznek, mert megfogadtad, hogy többé nem vadászol, és becsületes, rendes, dolgos ember leszel. Most pedig rajtakaptalak, hogy lőttél, még hozzá Labranchoir gróf erdejében. És ha az őr meghallotta volna, te szerencsétlen? Visszaeső bűnös vagy, nincs fegyverviselési engedélyed... örülhetsz, hogy nem vétetek fel jegyzőkönyvet. Jóindulatból meghagytam a puskádat, mert annyira ragaszkodtál hozzá.

- Szép fegyver - jegyezte meg a tiszt, felismerve a Saint-Étienne-i fegyvergyár készítményét.

A csempész Genestasra nézett, mintegy megköszönve az elismerést.

- Butifer - folytatta Benassis -, nem furdal a lelkiismeret? Ha újra kezded régi mesterségedet, ha még egyszer körülkerített erdőben kapnak, semmiféle pártfogás sem menthet meg a gályától; megbélyegzett, erkölcsileg halott ember leszel. Még az este elhozod a puskádat, majd én vigyázok rá.

Butifer görcsösen magához szorította fegyvere csövét.

- Igaza van, előljáró úr - válaszolta. - Hibáztam, megszegtem a fogadalmamat, gazember vagyok. Puskámnak önnél a helye, de csak úgy juthat hozzá, mint örökségemhez. Az utolsó golyó, amelyet kilövek belőle, az agyamba fog repülni! Mit kíván tőlem?! megtettem, amit óhajtott, egész télen nyugton ültem; de tavasszal felpeteszűlt a vérem. Nem értek a mezei munkához, nincs kedvem hozzá, hogy világeletemben baromfit hizlaljak; nem vagyok képes rá, hogy görnyedve kapáljak, vagy szekeret hajtva, a levegőbe pattogtassam az ostort, meg az istállóban egy ló hátát dörzsöljem. Éhenpusztuljak hát? Csak odafönt tudok élni - intett a hegyek felé, pillanatnyi szünet után. - Egy hete vagyok itt, láttam egy zergét, s most ott fekszik - mutatott a szikla csúcsára -, rendelkezék vele! Drága jó Benassis úr, hagyja meg a

puskám. Szavamra mondom, elhagyom a járást, elmegyek az Alpokba, ahol a zergevadászok nem fognak zaklatni, ellenkezőleg, szívesen fogadnak majd, s én elpusztulok valamelyik gleccser mélyén. Őszintén megmondom, szívesebben élnék egy vagy két évet így, a hegyek között, távol a kormánytól, a pénztől, az erdőkerülőtől, a királyi ügyésztől, mint száz évet az ön mocsarában. Csak önt sajnálom, a többiekkel akkor lássam, amikor a hátam közepét! Ön legalább nem tapossa ki az emberek belét, ha igaza van.

- És Louise? - vágott közbe Benassis.

Butifer hallgatott.

- Idefigyelj, fiam! - szólalt meg Genestas. - Tanulj meg írni-olvasni, gyere az ezredemhez, ülj lóra, légy katona. Ha egyszer kiüt valami kiadósabb háború és felharsan a csatakürt, meglátod, a Jóisten is arra teremtett, hogy az ágyúk, repkedő golyók, csaták közepette élj. Biztosan generális lesz belőled.

- Igen, ha Napóleon visszatérne - válaszolt Butifer.

- Tudod, miben állapodtunk meg? - fordult felé az orvos. - Megígérted, hogy ha másodszor is megsérted a törvényt, elmégy katonának. Hat hónapot adok neked, azalatt megtanulsz írni-olvasni; s akkor majd keresek egy családot, amelynek a fia helyett beállhatsz a hadseregbe.

Butifer tekintete a hegyeket simogatta.

- Ugyan! Nem mégy te az Alpokba! - kiáltotta Benassis. - Egy olyan derék, jóra való, mindenféle jótulajdonsággal rendelkező embernek, amilyen te vagy, a hazáját kell szolgálnia, svadront kell vezényelnie, nem pedig a zerge farka után loholva, elpusztulnia. Ha tovább is így élsz, egyenest a gályára kerülsz. A nagy megerőltetések hosszú pihenőkre kényszerítenek; előbb-utóbb rászokol a semmittevésre, kihal belőled a rend tisztelete, visszaélsz erőddel, s mindig a magad feje után járva keresed az igazadat. Márpedig én, ha nem akarod is, jó útra térítelek.

- Belepusztuljak hát a senyvedésbe és a búbanatba? Megfulladok a városban. Ha bemegyek Grenoble-ba Louise-zal, egy napnál tovább nem bírom.

- Valamennyiünknek vannak hajlamaink, amelyeket vagy le kell gyűrnünk, vagy hasznossá kell tennünk embertársaink számára. De már későre jár, sietős a dolgom. Holnap elhozod hozzám a puskádat, s akkor majd beszélünk mindenről, fiam. Isten áldjon. Add el a zergédet Grenoble-ban.

A két lovas eltávolodott.

- Ez aztán férfi - jegyezte meg Genestas.

- Aki rossz úton jár - toldotta meg Benassis. - Mi hát a tennivaló? Hallhatta, mit mond. Nem szomorú dolog, hogy ilyen nagyszerű tulajdonságok veszendőbe mennek? Ha az ellenség megtámadná Franciaországot, Butifer száz fiatal legény élén egy hónapon át egy egész divíziót feltartóztatna a Maurienne-ben; de hát békeidőben csak úgy fejtheti ki erejét, ha dacol a törvénnyel. Olyan erő kell neki, amit legyőzhet; ha nem teszi kockára életét, a Társadalom ellen küzd, a csempészeknek nyújt segédkezet. Ez a legény kicsiny csónakban, egyedül kel át a Rhône-on, hogy cipőket vigyen Savoie-ba; megrakodva megközelíthetetlen csúcsokra menekül, ahol kenyérhéjon élve két napig kuksol. Egy szó, mint száz, úgy szereti a veszélyt, mint más az álmot. Hogy élvezhesse a túlzások nyújtotta gyönyörűséget, kilépett a rendes élet keretéből. Nem akarom, hogy egy ilyen ember, a rossz úton észrevétlenül lefelé haladva, útonállóvá váljék, és akasztófán végezze. De nézze csak, kapitány, milyen a falunk!

Genestas jókora, kör alakú, fás térséget vett észre messziről; a közepén levő kutat nyárfák vették körül. A terület szélét kis lejtő jelezte, rajta három sor fa, három különféle fajtából: alul akác, azután japán mézgafa, legfelül pedig, mintegy koronaképpen, szilfa.

- Íme a vásárterünk - szólalt meg Benassis. - A főutca annál a két szép háznál kezdődik, amelyről már beszéltem önnek; a békebíró és a jegyző házánál.

Befordultak a nagy kövekkel eléggé gondosan kikövezett széles utcába, amelynek két oldalán száz-száz, csaknem kivétel nélkül kerttel elválasztott új ház sorakozott. Szemet gyönyörködtető kapujával a templom zárta le az utcát, melyet egy újonnan épített másik utca keresztezett; már ebben is több ház került tető alá. A község háza a templomtérre, a paplakkal szemben volt. Amint Benassis keresztüllovagolt az utcán, asszonyok, gyermekek, napi munkájukon már túl levő férfiak jöttek ki a kapuk elé; némelyik levette fejfedőjét, mások hangos jóestéttel köszöntek, a gyerekek pedig kiabálva körülugrándozták a lovát, mintha az állat szelídségéről éppúgy meg lettek volna győződve, mint gazdája jóságáról. E csendes örvendezés - minden mély érzéshez hasonlatosan - sajátos szemérmességgel, vonzó közlékenységgel párosult. Az általános üdvözlés láttán Genestas elgondolta, hogy az orvos az előző este nagyon is szerényen ecsetelte a járás lakóinak iránta tanúsított érzelmeit. Valójában a legédesebb királyság volt ez - a legigazibb valamennyi között -, melynek rangjai az alattvalók szívébe vannak írva. Bármily fényesen ragyog is egy ember dicsősége és hatalma, lelkében hamarosan az érdemük szerint ítéli meg azokat az érzelmeket, melyeket cselekedetei idéznek fel; s tudatára ébred semmiségének, ha azt tapasztalja, hogy fizikai képességeinek gyakorlása semmi változást, semmi újságot, semmi nagyszerűt nem von maga után. A királyok - hiába övék a föld - a többi emberhez hasonlóan arra vannak kárhoztatva, hogy kicsiny körben éljenek, melynek törvényei rájuk is érvényesek, s boldogságukat az ott szerzett személyes benyomások adják meg. Benassis szerte a járásban csak engedelmességgel és barátsággal találkozott.

Napóleon a nép szívében

- Csakhogy megjött, uram - szólt Jacquotte. - Az urak már jó régen várnak. Ez mindig így van. Akkor rontom el maga miatt a vacsorát, amikor jónak kéne lennie. Már odaégett az étel.

- No, jól van, hiszen megérkeztünk - mosolygott Benassis.

A két lovas leszállt a nyeregből, s a szalon felé indult; ott várakoztak az orvos vendégei.

- Uraim - szólt a házigazda, kézen fogva Genestast -, van szerencsém bemutatni önöknek egy öreg katonát: Bluteau urat, a Grenoble-ban állomásozó huszárezred kapitányát, aki megígérte, hogy egy időre közöttünk marad.

Majd Genestas felé fordulva, egy magas termetű, szikár, deres hajú, fekete ruhába öltözött férfira mutatott.

- Dufau úr, a békebíró, akiről már meséltem önnek; ő az, akinek nagy része van a község felvirágztatásában. Ez az úr pedig - mutatott be a tisztnek egy ugyancsak fekete ruhás, középtermetű, sápadt, sovány fiatalembert, aki szemüveget viselt - Tonnelet úr, Gravier úr veje, falunk közjegyzője, aki itt telepedett le.

Aztán egy félig paraszti, félig polgári megjelenésű kövér, durva vonású, de kedélyes, borvirágos arcú férfi felé intett:

- Cambon úr, fakeskedő, tiszteletre méltó helyettesem; neki köszönhetem a lakosok bizalmát. Ő az egyik létrehozója annak az útnak, melyet annyira megcsodált. - A plébános felé fordulva pedig így szólt: - Szükségtelen megmondanom ennek az úrnak a foglalkozását. Olyan valaki áll ön előtt, akit akarva-akaratlan mindenkinek szeretnie kell.

A tisztet mindenekfölött a pap arcának átszellemült szépsége nyűgözte le, melynek vonzása ellenállhatatlan volt. Janvier arca első pillantásra nem árult el kedvességet, vonásai annyira szigorúak és szabálytalanok voltak. Apró, törekeny termete, egész tartása testi gyengeségre vallott; mindig nyugodt arcáról a keresztény ember mélységes belső békéje és a tiszta lélek ereje ragyogott. Szeme, melyben mintha az ég tükröződnék, a szívét emésztő kimeríthetetlen szeretetről árulkodott. Kevés és természetes gesztusai voltak, mint minden szerény embernek, mozdulatai a fiatal lányok szemérmes egyszerűségére emlékeztettek. Egész valója tiszteletet ébresztett, s valami homályos vágyat, hogy közel kerüljünk hozzá.

- Ó, előjáró uram! - hajolt meg a plébános, mintegy elhárítva magától Benassis dicséretét.

Hangjának csengésétől az örnagy lelke mélyéig megremegett; s az ismeretlen pap két jelentéktelen szavára szinte vallásos áhítatba süllyedt.

- Uraim - lépett be Jacquotte a szalonba, s csípőre tett kézzel megállott a szoba közepén -, a leves tálalva van.

Az öt vendég - akiket Benassis egyenként szólított, hogy elejét vegye az udvariaskodásoknak - átment az ebédlőbe, s letelepedett, miután végighallgatta az asztali áldást, melyet a lelkész egyszerűen, halkan mondott el. Az asztalt damaszt abrosz borította, abból a fajtából, melyet IV. Henrik idején a Graindorge-fivérek, ezek az ügyes gyárosok találtak fel, átörökítve nevüket erre a vastag anyagra, amelyet a háziasszonyok oly jól ismernek. A vakítóan fehér terítőn érzett a kakukkfű illata, melyet Jacquotte a mosóvízbe tett. A kék szegélyű fehér fajanszedények kifogástalan állapotban voltak. A régi, nyolcszögletű kancsók és poharak ma

már csak vidéken találhatók. A kések faragott csontnyele furcsa formájú volt. Mindenki úgy érezte, hogy a régiesen fényűző és mégis szinte újnak tetsző tárgyak összhangban vannak a házigazda kedélyességével és nyíltságával. Genestas figyelmét egy pillanatra a levesestál fedele kötötte le, melyet igen szépen színezett, domborművű zöldségfélék füzére ékesített, a XVI. század híres művészenek, Bernard de Palissynek a modorában. A társaság sem volt híján az eredetiségnek. Benassis és Genestas erőteljes fejkata csodálatos ellentétben állt Janvier úr apostoli fejével; hasonlóképpen a békebíró és az előjáróhelyettes ráncos arca kiemelte a közjegyző fiatal vonásait. Mintha az egész társadalmat képviselnék ezek a különböző ábrázatok, amelyekről az önmagával, a jelennel való megelégedettség és a jövőbe vetett hit sugárzott. Csupán Tonnelet úr és Janvier úr, a fiatalok, kutatták szívesen a jövő eseményeit: úgy vélték, ezek az ő hatáskörükbe tartoznak; a többi meghívott inkább a múltra terelte a beszélgetést; de valamennyien komolyan vették az emberi dolgokat, s véleményük kétféle mélabút tükrözött: részint az esthajnal sápadtságát, a már soha vissza nem térő örömek elmosódott emlékét, részint pedig a hajnalt, mely a szép nap reményét ébreszti.

- A mai nap ugyancsak fárasztó lehetett, plébános úr - szólalt meg Cambon.

- Igen, uram - válaszolt Janvier -, a szerencsétlen idiótát meg Pelletier apót más-más időben kellett temetnem.

- Végre lerombolhatjuk a régi falu viskóit - fordult Benassis a helyetteséhez. - Helyükön legalább egy holdnyi mező lesz; ráadásul megmarad a községnek az a száz frank, amibe az idióta Chautard eltartása került.

- Három éven át arra kellene fordítanunk ezt a száz frankot, hogy az alsó úton, a nagy pataknál, hidat építsünk belőle - mondotta Cambon úr. - A falusiak meg a völgybeliek egészen megszokták már, hogy átjárjanak a Jean-François Pastoureau földjén. Végül annyira tönkreteszik majd, hogy szegény feje vallja kárát.

- Valóban - bólintott a békebíró -, keresve sem lehetne jobb helyet találni ennek a pénznek. Nézetem szerint az ösvényekkel való visszaélés az egyik nagy baja a vidéknek. Az elem került ügyek közül minden tizediknek a jogtalan használat az elindítója. Rengeteg községben így csorbítják meg a tulajdonjogot, csaknem büntetlenül. A tulajdon tisztelete és a törvény tisztelete olyan érzés, amelyet gyakran rosszul értelmeznek Franciaországban, s amely ugyancsak rászorul a népszerűsítésre. Sokak szemében megbélyegző dolog segédkezet nyújtani a törvénynek, és a közmondás számba menő szólás: *Akasztasd fel magad másutt!*, amelyet látszólag a dicséretes nagylelkűség sugall, tulajdonképpen nem egyéb, mint álszent ürügy önzésünk mentegetésére. Valljuk be!... nincs bennünk hazafias érzés. Az az állampolgár az igazi hazafi, akit annyira áthat a törvények fontosságának tudata, hogy még saját kockázatára és veszélyére is betartja őket. Ha valaki futni enged egy bűnözőt, vajon nem felelős-e az elkövetendő bűnökért?

- Minden mindennel összefügg - szólt Benassis. - Ha a községi előjárók karbantartanak az utakat, nem volnának ösvények. Továbbá, ha a községtanács tagjainak több eszük volna, támogatnák a tulajdonosokat meg az előjárót, amikor a jogtalan gyakorlat ellen hadakoznak; s együttes erővel magyaráznák meg a tudatlan népeknek, hogy a kastély, a rét, a kunyhó, a fa egyaránt szent és sérthetetlen, s hogy a JOGOT a tulajdon értékétől függően nem lehet szigorúbban vagy lazábban kezelni. Ez azonban nem megy egy csapásra: az ilyen javulás első sorban a lakosság magatartásától függ, amelyet viszont a papok eredményes közreműködése nélkül nem tudunk teljességgel megreformálni. Ez nem önnek szól, Janvier úr.

- Nem is veszem magamra - válaszolt nevetve a plébános. - Hát nem azon fáradozom, hogy a katolikus vallás dogmáit összeegyeztessem az önök közigazgatási szempontjaival? A lopásról tartott prédikációimban gyakran próbáltam az egyházközség híveinek lelkébe vésni ugyanazokat az eszméket, amelyeket önök hangoztatnak a *jogról*. Isten valójában nem a lopott tárgy értéke szerint mérlegeli a lopást, hanem magát a tolvajt ítéli meg. Ez volt a lényege azoknak a példázatoknak, amelyekkel a hívek értelmére akartam hatni.

- Sikerral is járt a fáradozása, plébános úr - bólintott Cambon. - Fel tudom mérni a lelkekben véghezvitt változásokat, ha a község jelenlegi állapotát összehasonlítom a múltbelivel. Valóban kevés járás akad, ahol a munkások oly lelkiismeretesen betartanák az előírt munkaidőt, mint a mienkben. A jószágot lelkiismeretesen őrzik, s az állatok csak véletlenségből okoznak kárt. Az erdőkre vigyáznak. S végül jól megértette a parasztjainkkal, hogy a gazdagok kényelme takarékos és munkás élet gyümölcse.

- Nos, plébános uram, nyilván ön is meg van elégedve a közkatonával - szólt közbe Genestas.

- Kapitány úr - válaszolt a pap -, ne várja azt, hogy ideleln a földön angyalokat talál. Ahol nyomorúság van, ott nem hiányzik a szenvedés sem. A szenvedés, a nyomor, ez a két, elevenen ható erő ugyanúgy ad alkalmat a visszaélésre, miként a hatalom. Ha a parasztok, akik két mérföldet gyalognak, míg kiérnek a földjükre, este pedig holtfáradtan térnek haza és azt látják, hogy a vadászok mezőn-réten átvágnak, mert hogy mielőbb asztalhoz akarnak ülni - gondolja, tépelődne-e azon, hogy kövessék példájukat? Ki hát a bűnös azok közül, akik ily módon taposnak maguknak ösvényt - mint ezek az urak panaszták az imént - az-e, aki dolgozik, vagy az, aki szórakozik. Manapság a gazdagok és a szegények miatt egyformán fáj a fejünk. A hitnek, miként a hatalomnak, mindig felülről, akár az égi, akár a társadalmi magasságokból kell alászállnia; márpedig manapság a felsőbb osztályokban kevesebb a hit, mint a népben, melynek Isten megígérte, hogy a türelmesen elviselt szenvedéseikért egy napon bejut a mennyek országába. Teljességgel alávetem magam az egyházi fegyelemnek és előjáróim akaratának, mégis úgy hiszem, hogy még jó hosszú ideig mérsékelnünk kell igényeinket a vallásgyakorlás kérdéseiben, és igyekeznünk kell feléleszteni a vallásos érzést a középrétegek szívében, amelyek csak vitatkoznak a kereszténységről, ahelyett hogy betartanák szabályait. A gazdagok álfilozofálása ugyancsak végzetes példát mutatott a szegényeknek, és túlságosan is hosszú interregnumokat okozott Isten birodalmában. Jelenleg személyes befolyásunktól függ teljességgel, mennyire kezesek a híveink: de hát nem szerencsétlen állapot-e az, hogy egy község hite egyetlen ember szavának köszönhető? Ha a kereszténység újra megtermékenyíti a társadalmi rendet, átítatva konzervatív tanaival annak minden osztályát, akkor követni is fogják. Valamely vallás gyakorlása nem egyéb, mint a forma betartása s a társadalmak csak a forma révén maradnak fenn. Önöké a zászló, miénk a kereszt...

- Plébános úr - szakította félbe Genestas Janvier urat -, hadd kérdezzem már meg, miért nem engedi, hogy ezek a szegény emberek vasárnaponként táncal szórakozzanak?

- Kapitány úr - hangzott a lelkész válasza -, mi egyáltalán nem gyűlöljük a táncot önmagában véve; csak annyiban ítéljük el, amennyiben erkölcstelenséget szül, s ezáltal megzavarja a vidék nyugalma és megrontja erkölceit. Ha tisztán megőrizzük a családi szellemet, ha öröködünk kötelékeinek szentsége felett, vajon ezzel nem gyökerében irtjuk-e ki a rosszat?

- Jól tudom - szólt közbe Tonnelet úr -, hogy minden járásban akad szabálytalanság, de nálunk ritka az ilyesmi. Egy-két parasztnak eszébe jut ugyan, hogy elszántson egy barázdát a szomszédjától vagy fűzfavesszőt vágjon a máséból, ha megszorul - nos, mindez ártatlan kis vétek a városiak bűneivel összehasonlítva. Nagyon is vallásosak ebben a völgyben a parasztok.

- Ó, igen vallásosak - mosolygott a plébános -, de az elvakultságtól azért nem kell tartani.

- De plébános úr - jegyezte meg Cambon -, ha a falu lakói minden reggel misét hallgatnának, s minden héten meggyóznák önnök a bűneiket, akkor aligha művelnék rendesen a földeket, s három pap sem győzné a munkát.

- Uram - válaszolta a plébános -, a munka imádság. A gyakorlat magában foglalja a társadalmakat eltető vallási elvek ismeretét.

- S mit kezd akkor a hazafisággal? - tette fel a kérdést Genestas.

- A hazafiság - válaszolta komolyan a plébános - múltó érzelmeket ébreszt, melyeket a vallás tesz tartósakká. A hazafiság csupán pillanatnyi feledése a személyi érdeknek, a kereszténység viszont, mint egységes rendszer, szemben áll az ember alantas hajlandóságaival.

- És mégis, a Forradalom háborúi idején a hazafiság...

- Igen, a Forradalom alatt csodákat műveltünk - vágott Genestas szavába Benassis -; de húsz évvel később, 1814-ben, hazafiságunk már halott volt; viszont valamikor egy vallási eszme sugallatára Franciaország és Európa száz év alatt tizenkétszer vetette rá magát Ázsiára.

- Talán könnyebb dolog elrendezni az anyagi érdekeket, melyek a népeket háborúba sodorják egymás ellen - jegyezte meg a békebíró -; viszont szükségképpen végeláthatatlanok azok a háborúk, amelyeket zavaros dogmák fenntartásáért vívnak.

- De uram, a halból egyáltalán nem vettek - zsörtölődött Jacquotte, miközben Nicolle segítségével leszedte a tányérokat.

Szokásához híven a szakácsnő egymás után hordta fel a fogásokat; ebben csak az volt a kellemetlen, hogy a nagyétkűek kénytelenek voltak mindent végigenni, a mértékletesek pedig, akik már az elején lecsillapították éhségüket, érintetlenül hagyták a legfinomabb falatokat.

- De uraim - fordult a pap a békebíróhoz -, hogy mondhatnak olyat, hogy a vallásháborúknak nincs határozott céljuk? Valaha a vallás olyan erős kötőanyaga volt a társadalomnak, hogy az anyagi érdekeket lehetetlen volt elválasztani a vallási kérdésektől. Így hát minden egyes katona jól tudta, miért harcol...

- Nos, ha annyit verekedtek a vallásért - csóválta a fejét Genestas -, akkor az Úristen ugyancsak tökéletlenül tervezte meg a világot. Vajon egy istentől eredő intézménynek nem igazságosságával kell hatnia az emberekre?

A vendégek mind a plébánosra néztek.

- Uraim - szólott -, a vallást érezni lehet, de meghatározni nem. Mi nem ítéldhetjük meg a Mindenhatónak sem az eszközeit, sem a céljait.

- Ezek szerint el kell hinnünk mindent, amit ön prédikál - bökte ki végül Genestas, az olyan katona nyíltságával, aki még soha nem gondolt Istennel.

- Uraim - szólt komolyan a pap -, a katolikus vallás minden másnál inkább megnyugtatja az embert; de még ha nem volna is így, kérdem én, mit kockáztat azzal, hogy hisz az igazságaiban?

- Hát nem sokat - dünnyögte Genestas.

- Viszont mi mindent kockáztat, ha nem hisz bennük? De beszéljünk a földi érdekekről, ezek önt közelebről érintik. Nézze csak, milyen mély nyomot hagyott Isten ujjá az emberi dolgokon, evilági pásztorát használva fel eszközül. Az emberek sokat vesztek, amikor letértek a kereszténység megszabta útról. Az Egyház, amelynek történetét keveseknek jut eszébe tanulmányozni, s amelyet bizonyos - a nép között szántszándékkal terjesztett - téveszmék

hatására sokan elítélnék, a kormányforma tökéletes példáját szolgáltatta. Ezt a kormányformát éppen manapság próbálják megvalósítani az emberek. A választás elve hosszú időken át politikai nagyhatalommá tette az egyházat. A múltban nem akadt egyetlen egyházi intézmény sem, amely nem a szabadságon, az egyenlőségen alapult volna. Minden a közös ügyet mozdította elő. Az elöljárót, a plébánost, a püspököt, a rendfőnököt, a pápát lelkiismeretes alapos-sággal választották, az Egyház szükségleteinek megfelelően; ők pedig ezeket a szükségleteket juttatták kifejezésre, következésképp vak engedelmesség illette meg őket. Ezúttal nem szólok szociális jótéteményeiről ennek az eszmének, mely létrehozta a modern nemzeteket, s oly sok költeményt, katedrális, szobrot, festményt és zenei alkotást ihletett, csupán arra hívom fel a figyelmét, hogy az önök polgári intézményei, az esküdszék és a parlament két háza tulajdonképp a helyi és az egyetemes zsinatokban, a püspökségekben és a bíborosi kollégiumban gyökereznek; azzal a különbséggel, hogy véleményem szerint a civilizációra vonatkozó jelenlegi eszmék elhalványulnak a katolikus hit közösségének fenséges és isteni eszméje mellett. Ez a közösség egyetemes társadalmi közösséget jelképez, melyet a vallási dogmában egyesült Ige és Tett valósít meg. Ugyancsak nehéz a dolguk az új politikai rendszereknek - bármily tökéleteseknek tételezzük fel is őket -, ha ismét véghez akarják vinni azon idők csodáit, amikor az Egyház istápolta az emberi értelmet.

- Miért? - vetette közbe Genestas.

- Először is azért, mert a Választás, hogy elvvé lehessen, a választóktól a tökéletes egyenlőséget követeli meg, vagyis a matematikából kölcsönzött kifejezéssel élve azt, hogy *egyenlő mennyiségek* legyenek, amit a modern politika sohasem fog elérni. Másodszor, a társadalomban nagy dolgokat csak az érzelmek hatalmával lehet véghezvinni, mely egyedül képes egyesíteni az embereket; márpedig a modern álfilozófia az emberek szétválasztására törekvő egyéni érdekekre alapozta a törvényeket. Hajdanában sokkal inkább akadtak, mint manapság, olyan nemes, anyai lelkületű emberek, akik síkra szálltak az el nem ismert jogokért, akik együttéreztek a tömeg szenvedéseivel. A papok is, mint a középosztály gyermekei, szembeszegültek az anyagi erővel, s védelmezték a népeket ellenségeiktől. Az Egyháznak földbirtokai voltak, s a helyzetét biztosítani látszó földi érdekek végül gyengítették hatóerejét. Valóban, ha a lekipásztor kiváltságos javakkal rendelkezik, nem kerül el az elnyomó látszatát; ha az Állam fizeti, akkor hivatalnok, akinek nincs saját ideje, szíve, élete; az állampolgárok kötelességgé teszik erényeit, s a szabad akarat elvéből táplálkozó jótékonyság elszárad a szívében. De ha a lekipásztor szegény, ha önként választotta a papi hivatást, ha nincs más támasza, mint Isten, s más vagyona, mint híveinek szíve, akkor ismét amerikai misszionáriussá, apostollá s jóság hercegévé válik. Egyszóval, csak a nélkülözés révén uralkodhat; ha bőségben dúskál, elbukik.

Janvier úr teljesen magára vonta a figyelmet. A vendégek hallgatagon gondolkodtak e szavakon, melyek újszerűen hangzottak egy egyszerű plébános szájából.

- Janvier úr - szólalt meg végül Benassis -, az ön által kifejtett igazságokban van egy nagy bökkenő. Mint tudja, nem szeretek vitázni az általános érdekekről, melyeket a modern írók és a modern hatalom egyaránt kétségbe vonnak. Nézetem szerint, ha valaki kigondol egy politikai rendszert, és érzi magában a megvalósítására való erőt, az hallgasson, de ragadja meg a hatalmat és cselekedjék; ha viszont megmarad az egyszerű polgárok boldog közepszerűségében, akkor ugyebár örülség azzal próbálkoznia, hogy egyéni meggyőzés útján térítse a maga nézetére a tömeget? De most mégis vitába szállok önnel, kedves tisztelendő uram, s azokhoz a becsületes emberekhez fordulok, akik megszokták, hogy közös erőfeszítéssel keressek mindenben az igazságot. Gondolataim, melyeket furcsáknak tarthat, azon elmélkedések gyümölcsei, amelyekre az elmúlt negyven esztendő katasztrófái készítették. Az általános

szavazati jog, amely mellett manapság az úgynevezett alkotmányos ellenzék tagjai kardoskodnak, kitűnő elvnek bizonyult az Egyházban, mégpedig azért, mert - mint az imént megjegyezte, kedves tisztelendő úr -, az érintett egyének mind műveltek voltak: a vallásos érzés fegyelmezte, ugyanaz az elv hatotta át őket, s egytől egyig jól tudták, mit akarnak, merre haladnak. Viszont azon eszmék győzelme, melyek segítségével a modern liberalizmus meggondolatlanul hadakozik a Bourbonok kitűnő kormánya ellen, vesztét okozná Franciaországnak és maguknak a liberálisoknak is. A baloldal vezérei ezt nagyon jól tudják. Számukra ez a harc egyszerű hatalmi kérdés. Ha a burzsoázia - isten ne adja, - az ellenzék zászlaját lobogtatva, ledöntené a társadalmi hatalmasságokat, amelyek ellen hiúsága lázadozik, győzelme után rögvest szembefordulna a néppel; ez pedig kis idő elteltével egy új, méghozzá silány és zsugori nemességet látna benne, melynek vagyona és előjogai már csak azért is gyűlöletesebbek szemében, mert méginkább a maga bőrén érzi hatásukat. Ebben a küzdelemben a Társadalom - nem a nemzet - ismét elbukna; ugyanis a szenvedő tömegek mindig csak időleges győzelme a legnagyobb zűrzavart okozza. Ez a harc szünet nélkül, elkeseredetten dúlna, mert a választók közötti rengeteg szakadás táplálná; a legkevésbé felvilágosult, de egyben a legnagyobb rész fölébe kerekednék a társadalom csúcsán állóknak, egy olyan rendszer jóvoltából, amely csak számlálja, de nem mérlegeli a szavazatokat. Ebből következően egy kormányzat csak akkor lehet a legerősebben szervezett, vagyis a legtökéletesebb, ha valamely szűkkörű kiváltság védelmét szolgálja. Midőn most *kiváltságokról* beszélek, nem azokra a jogokra gondolok, melyeket a múltban egyes személyeknek juttattak törvényellenesen, mindenki kárára; nem, ezzel a szóval közelebből azt a társadalmi kört jelölöm, amely magában foglalja a hatalom fejlődését. A hatalom bizonyos vonatkozásban az állam szíve. Nos, a természet korlátok közé szorította minden alkotásának lételvét, hogy nagyobb hatóerőt biztosítson részére: így van ez a politikában is. Néhány példával is megvilágítom elgondolásomat. Tegyük fel, hogy Franciaországban száz főrend van: ezek csak száz alkalmat szolgáltatnak az összeütközésre. Szüntessék meg a főrendek intézményét, valamennyi gazdag ember kiváltságossá lesz; száz helyett tízezerrel találják szemben magukat, s ezáltal csak mélyítették a szociális egyenlőtlenségek ütötte sebeket. A nép szemében már az is kiváltság, ha valaki a munka nélküli élet jogát élvezzi. A nép rablónak tartja azt, aki fogyaszt, de ugyanakkor nem termel. Szemmel látható, tapintható munkát akar, s ügyet sem vet a szellemi alkotásokra, melyek pedig leginkább gazdagítják. Ha tehát növelik az összeütközések számát, ezzel a társadalmi szervezet minden részére kiterjesztik a küzdelmet, ahelyett, hogy egy szűk körre korlátoznák. Ha a támadás és a védekezés általánossá válik, az ország a romlás szélére kerül. A gazdagok mindig kevesebben lesznek, mint a szegények; mihelyt tehát a harc anyagi síkra terelődik, az utóbbiaké a győzelem. Az én elgondolásomat igazolja a történelem is. A római köztársaság a szenátusi kiváltságnak köszönhetette, hogy meghódította a világot. A szenátus szilárdan őrizte a hatalom elvét. Midőn azonban a lovagok és az új emberek a patríciusság kiterjesztése révén bővítették a kormány tevékenységének körét, a köz ügye elveszett. Sulla ellenében, és Caesar után, Tiberius ebből teremtette meg a római impériumot, azt a rendszert, amelyben a hatalom - minthogy egy ember kezében összpontosult - néhány évszázaddal meghosszabbította e hatalmas birodalom életét. A császár már nem Rómában székel, midőn az Örök Város a barbárok kezére került. Amikor a frankok elfoglalták és felosztották maguk között földünket, feltalálták a hűbéri kiváltságot, hogy megtarthassák birtokaikat. Az országot birtokló száz vagy ezer barbár főnök létrehozta a maga intézményeit, hódítással szerzett jogainak védelmére. A hűbériség tehát addig tartott, míg ezek a kiváltságok korlátozottak voltak. Mert amikor *e nemzet fia* - tulajdonképpen ilyen értelemben kellene használni a „nemes” szót - már nem ötszázan voltak, hanem ötvenezren, kitört a forradalom. Hatalmuk, melynek hatóköre túlságosan kiterjedt, nem volt sem elég rugalmas, sem erős; egyébként is tehetetlenül szemlélte a pénz és a gondolat felszabadulását, nem lévén fel-

készülve rá. Nos tehát, minthogy a burzsoázia a monarchikus rendszeren aratott győzelmével arra törekszik, hogy a nép szemszögéből nézve - növelje a kiváltságosak számát, e változás szükségszerűen a népnek a burzsoázia feletti győzelmét vonja maga után. Megvalósulásának eszköze - ha ez bekövetkeznék - a korlátlanul kiterjesztett szavazati jog lenne. Aki szavaz, bírál. Olyan hatalom, amelyet bírálattal illetnek, nem létezik. El tudnak képzelni egy társadalmat hatalom nélkül? Nem. Nos, aki hatalmat mond, erőt mond. Az erőnek *eldöntött dolgokon* kell alapulnia. Íme, ilyen megfontolások után jutottam arra a gondolatra, hogy a választás elve végzetes hatással van a modern kormányok létrejöttére. Azt hiszem, eléggé bebizonyítottam ragaszkodásomat a szegények és a szenvedők osztályához, s aligha vádolhatnak meg azzal, hogy szerencsétlenségüket akarom; de bármennyire csodálom is őket, amint fenséges türelemmel és lemondással a munka útját járják, kijelentem, hogy képtelenek részt venni a kormányzatban. A proletárokat a nemzet kiskorúinak tartom: mindig is gyámság alatt kell maradniuk. Így hát, uraim, véleményem szerint a *választás* csaknem annyi kárt fog okozni, mint amennyit a *lelkiismeret* és a *szabadság* okozott, mely fogalmakat rosszul értelmezve, rosszul meghatározva, a lázadás jelképeként és a rombolás jelszavaként vetettek oda a népnek. A tömeg gyámság alatt tartása tehát jogos és szükséges dolognak látszik szememben a társadalmak fennmaradása szempontjából.

- Ez az elv szöges ellentétben áll összes jelenlegi eszméinkkel, így hát némi joggal megkérdezhetjük, hogy mindezt mivel indokolja - szakította félbe az orvost Genestas.

- Állok elébe, kapitány.

- Mit beszél a gazdánk?! - kiáltotta Jacquotte, visszatérve a konyhába. - Hát nem azt mondja ez az aranylelkű ember, hogy tegyék tönkre a népet! Azok meg csak hallgatják.

- No, ezt sose hittem volna Benassis úrról - csóválta a fejét Nicolle.

- Ám ha egyrészt szigorú törvényeket óhajtok a tudatlan tömeg fékentartására - folytatta az orvos rövid szünet után -, másrészt, elképzelésem szerint, a társadalmi rendszer finom és alkalmas szövedékének lehetőségét kell nyújtania, hogy a tömegből a felsőbb osztályokba emelkedhessék bárki, aki erre elegendő akaratot és képességet érez magában. Minden hatalom önmaga fenntartására törekszik. A kormányoknak, hogy létezhessenek, manapság éppúgy, mint a múltban, magukba kell olvasztaniuk az erős embereket mindenünnen, ahol csak találhatók, részint, hogy védelmezőkre tegyenek szert, részint pedig, hogy a tömeget megfosszák a tetterős, lázító elemektől. Ha az állam megnyitja a köz előtt az érvényesülés göröngyös és egyben sima útját - göröngyös a gyengéknek, sima az erős akaratúaknak -, ezzel megelőzi a forradalmakat, melyeket az okoz, hogy a valódi értékek nem törekedhetnek háborítatlanul felfelé. Az utóbbi negyven esztendő gyötrelmei minden józan embert meggyőzhettek arról, hogy a felsőbbbségek a társadalmi rend szükségszerű velejárói. Háromféle, kétségbevonhatatlan felsőbbbség létezik: szellemi felsőbbbség, politikai felsőbbbség, vagyoni felsőbbbség. Vajon e három nem ugyanaz-e, mint a művészet, a hatalom és a pénz, vagy más szóval az elv, az eszköz és az eredmény? Ha friss lapot nyitunk, és tökéletesen egyenlő társadalmi egységeket, azonos születési arányszámokat tételezünk fel, ha minden családnak egyforma nagyságú földet juttatunk, akkor rövid idő múltán ugyanolyan vagyoni eltolódásokat tapasztalhatunk, mint manapság; e szembeszökő igazságból pedig az következik, hogy a vagyoni, a szellemi és a hatalmi felsőbbbség adott tény, amelyet a tömeg sohasem fog elviselni, hiszen a legigazságosabban kivívott jogokban is kiváltságokat lát. A társadalmi szerződés tehát, mely ezen az alapon nyugszik, örökké a vagyonosak megegyezése lesz a nincstelenek hátrányára. Ezen elv értelmében a törvényeket azok hozzák, akik hasznot húznak belőlük, ugyanis ösztönszerűleg kell gondoskodniuk fennmaradásukról, és előre kell látniuk a fenyegető veszélyeket. Nekik sokkal inkább érdekük az, hogy a tömeg nyugton legyen, mint magának a tömegnek. A

népeknek készen kapott boldogság kell. Ha önök ebből a szempontból nézik a Társadalmat, s vizsgálataikat annak egészére kiterjesztik, akkor hamarosan belátják velem együtt, hogy a választójoggal csakis a vagyonos, a hatalomban ülő és művelt emberek élhetnek, s belátják azt is, hogy ezek képviselői csak rendkívül korlátozott hatáskörrel rendelkezhetnek. A törvényhozó, uraim, fölébe kell hogy emelkedjék századának. Megállapítja az általános tévedések irányát, s tisztázza, mely irányban hatnak a nemzet eszméi; tehát sokkal inkább fáradozik a jövőért, mint a jelenért, a felnövekvő nemzedékért, mint a letűnőben levőért. Ha viszont a tömeget felszólítják, hogy alkosson törvényeket, mit gondolnak, a tömeg felül tud-e emelkedni önmagán? Nem. Minél hívebben tükrözi a képviselők testülete a tömeg véleményeit, annál kevésbé számíthatna a kormányzat egyetértésére, nézetei annál földhözragadtabbak, törvényei annál pontatlanabbak, annál ingadozóbbak lennének, hiszen a tömeg nem tagadja meg magát sem most, sem a jövőben. A törvény magában foglalja a szabályokhoz való alkalmazkodást; minden szabály ellentétben áll a természetes erkölcsökkel, az egyén érdekeivel; hozhat-e hát a tömeg törvényeket önmaga ellen? Nem. A törvényeknek gyakran az erkölcsökkel ellentétes irányban kell hatniuk. Ha a törvényeket a közerkölcsökhöz szabnák, vajon nem bátorítanák-e Spanyolországban a vallási türelmetlenséget és a semmittevést; Angliában a kereskedelmi szellemet; Itáliában a társadalom kifejezésére hivatott művészetek szeretetét, mely művészetek azonban mégsem azonosíthatók az egész társadalommal; Németországban a nemesi származással való büszkélkedést; Franciaországban a könnyelműséget, az eszmék divatját, a mindig is pusztító pártoskodásra való hajlamot? Mi történt ama több mint negyven esztendő során, amióta a választók hozzányúltak a törvényekhez? Negyvenezer törvényünk van. Amelyik népnek negyvenezer törvénye van, annak nincs törvénye. Ötszáz közepszerű elme - egy évszázad ugyanis száz lángésznel többet nem tud felmutatni - képes-e önerejéből felemelkedni ezekhez a megfontolásokhoz? Nem. Az ötszáz különböző helyről jövő ember sohasem fogja azonos módon értelmezni a törvény szellemét, márpedig a törvénynek egységesnek kell lennie. De továbbmegyek. A képviselők testülete előbb-utóbb egy ember jogára alá kerül, s ez esetben a királyok dinasztiai helyett a miniszterelnökök változó és költséges dinasztiaival gyűlik meg a bajunk. Minden vita végén ott van Mirabeau, Danton, Robespierre vagy Napóleon: néhány prokonzul vagy egy császár. Való igaz, hogy meghatározott súly felemeléséhez meghatározott erő kifejtés szükséges, s hogy ezt az erőt feloszthatjuk több-kevesebb emelő között; de az erőnek mindig arányban kell lennie a súllyal: ez esetben a súly a tudatlan és szenvedő tömeg, minden társadalom alapja. A hatalomnak, amely természeténél fogva fékező szerepet tölt be, ugyancsak össze kell szednie az erejét, ha azonos értékű ellenállást akar kifejteni a népi mozgalommal szemben. Ez az alkalmazása annak az elvnek, amelyet az imént fejtettem ki, a kormány előjogainak korlátozásáról beszélve. Ha tehetséges emberekről van szó, azok alávetik magukat e természetes törvénynek, s alávetik neki az országot is; ha közepszerű elméket gyűjtenek össze egy csomóba, azok előbb-utóbb meghajolnak a felsőbbrendű elme előtt: a tehetséges képviselőnek vérében van az állam érdeke, a közepszerű képviselő egyezkedik az erőszakkal. Egyszerűen, egy képviselői testület mindig enged - hol egy eszmének, mint a Konvent a Terror idején; hol egy hatalomnak, mint a Törvényhozó Gyűlés Napóleonnak; hol egy rendszernek vagy a pénznek, mint napjainkban. Egy republikánus képviselőház, amelyről egyes jótét lelkek ábrándoznak, lehetetlenség; aki ilyesmit akar, az vagy sültbolond, vagy jövendő zsarnok. Nem nevetséges-e az olyan tanácskozó testület, amely csak vitatkozik a nemzetet fenyegető veszélyről, amikor cselekedni kellene? Ám legyenek a népnek képviselői, akiknek az a dolguk, hogy megadják vagy visszautasítják az adókat: ez helyes dolog, az ilyesmi mindig is volt, a legkegyetlenebb zsarnok és a legjóságosabb uralkodó idején egyaránt. A pénz megfoghatatlan, viszont az adónak megvan a maga természetes határai, amelyeket ha áthágnak, a nemzet fellázadhat, vagy lefekhet meghalni. Ha ez a választott testület, amely együtt változik az általa képviselt szükségletekkel,

eszmékkel, nem hajlandó az összesség nevében engedelmességet szavazni egy rossz törvénynek, akkor minden rendjén van. De azt feltételezni, hogy ötszáz ember, aki egy ország legkülönbözőbb sarkaiból jött, jó törvényt fog hozni, ez ugyebár rossz tréfa, amiért előbbutóbb a nép fizet meg? Hiszen csak a zsarnok változik, ennyi az egész. A hatalom, a törvény tehát egy ember műve lehet csak, aki a dolgok erejénél fogva kénytelen cselekedeteit szüntelenül az általános jóváhagyás ítélőszéke elé bocsátani. De a hatalom gyakorlásának módosítása, akár egy, akár több ember, akár a sokaság hajtja végre, csakis egy nép vallásos intézményeiből fakadhat. A Vallás az egyedüli, valóban hatásos ellensúly a legfelsőbb hatalom visszaéléseivel szemben. Ha a vallásos érzés kipusztul egy nemzetből, akkor ez a nemzet elvből lázadozó lesz, fejedelme pedig szükségképpen zsarnok. A kamarák, melyeket az uralkodók és az alattvalók közé iktatnak, csak ideig-óráig hátráltatják e két irányzat érvényesülését. A képviseleti testületek, a mondottak értelmében, vagy a lázadás, vagy a zsarnokság cinkosaivá válnak. Mindazonáltal az egyeduralom - amely felé én hajlok - sem nevezhető abszolút értelemben jónak, ugyanis a politika eredményei örökké a szokásoktól és a hittől függenek. Ha egy nemzet elaggott, ha a filozofálás és a vitatkozás szelleme a csontja velejéig megrontotta, akkor ez a nemzet a zsarnokság felé halad, a szabadság formái ellenére; viszont a bölcs nemzetek csaknem mindig meg tudják találni a szabadságot a zsarnokság formái mögött. Mindebből az következik, hogy jelentősen meg kell nyirbálni a választójogokat; hogy kemény hatalomra, továbbá erős vallásra van szükség, amely a gazdagot a szegény barátjává teszi, a szegénynek pedig teljes lemondást parancsol. Végül mindenképp sürgősen az adók elfogadására és a törvények beiktatására kell korlátozni a képviseleti szervek szerepét, s meg kell fosztani őket a közvetlen törvényhozás lehetőségétől. Tudom, sokaknak más a nézete. Manapság is, miként a múltban, bőven akadnak buzgó lelkek, akik a *legjobb*ra törekednek, s akik bölcsebben akarják elrendezni a társadalmakat, mint amennyire lehetséges. De a teljes társadalmi átalakulásra irányuló újításokhoz általános szentesítés kell. Az újítók legyenek csak türelemmel. Ha tekintetbe veszem, mennyi idő kellett a megerősödéshez a kereszténységnek, ennek a békés úton végbemenő erkölcsi forradalomnak, reszketve gondolok az anyagi érdekek forradalmára, s a fennálló intézmények megőrzését kívánom. Kinek-kinek a maga nézete - mondja a kereszténység; kinek-kinek a maga területe, mondja a modern törvény. A modern törvény összhangba került a kereszténységgel. Kinek-kinek a maga nézete - ez az értelem jogainak szentesítése; kinek-kinek a maga területe - ez pedig a munkával szerzett tulajdon szentesítése. Ezen alapul a mi társadalmunk. A természet az emberi életet az önfenntartás érzésére alapozta, a társadalmi élet viszont az egyéni érdeken nyugszik. Véleményem szerint ezek a politika igazi alapelvei. A Vallás a jövő élet gondolatának jegyében megsemmisíti e két önző érzést, s ezáltal enyhíti a társadalmi érintkezések ridegségét. Az érdekek összeütközéséből fakadó szenvedéseket így csillapítja Isten az önmegtagadást erénnyé emelő vallásos érzés révén, hasonlatosan ahhoz, ahogyan ismeretlen törvényeivel kiküszöböli az összeütközéseket a világok szerkezetéből. A kereszténység azt mondja a szegénynek, hogy szenvedje el a gazdagot, a gazdagnak pedig, hogy könnyítsen a szegény szenvedésein; véleményem szerint ebben a néhány szóban foglalható össze valamennyi isteni és emberi törvény lényege.

- Jómagam, nem lévén államférfi - szólalt meg a jegyző -, az uralkodóban egy társadalom felszámolóját látom, de a társadalomnak magának is állandóan a likvidálás állapotában kell maradnia olyképpen, hogy ugyanakkora, tényleges vagyont ad át utódának, amekkorát ő kapott annak idején.

- Én sem vagyok politikus - szakította félbe élénken Benassis a jegyzőt. - Mindenesetre csak józan ész kell ahhoz, hogy valaki megjavítsa egy község, egy járás vagy egy kerület helyzetét; tehetségre annak van szüksége, aki már egy megyét irányít. E négy közigazgatási egység

csupán korlátozott látóhatárt nyújt, amelyet a közönséges szem könnyen áttekinthet, hiszen a helyi érdekek látható szálakkal kapcsolódnak az állam nagyarányú mozgásához. A felső körökben minden megnövekszik: az államférfinak helyzete magaslatán kell állania. Ha az ember sok jót akar tenni egy megyében, egy kerületben, egy járásban vagy egy községben, elegendő tíz évre előre látnia tettei következményeit, de ha egy nemzetről van szó, akkor sorsa alakulását egy évszázadra előre kell éreznie, mérlegelnie. A Colbert-ek és Sullyk lángelméje mit sem ér, ha nem párosul a Napóleonokat, Cromwelleket teremtő akarattal. Egy nagy miniszter, uraim, minden esztendejébe beírja magát évszázadának, melynek fényét és jólétét ő készítette elő. Az állhatatosság erényére van a leginkább szüksége. Vajon nem az állhatatosság-e minden emberi dologban az erő legmagasabb fokú megnyilvánulása? Egy idő óta túl sok az olyan ember, aki hivatalnoki gondolatokkal foglalkozik nemzeti gondolatok helyett, hogy ne kelljen csodálnia az igazi államférfit, a legnagyobb ember költészet megtestesítőjét. Mindig túllátni a jelen pillanaton és megelőzni a sorsot; a hatalom fölött állani és csak azért ott maradni, mert hasznosnak érezzük magunkat, anélkül, hogy félreismernénk erőnket; levetkőzni a szenvedélyeket és minden alantas becsvágyat, hogy képességeink urai maradhasunk, hogy szüntelenül előrelássunk, akarjunk és cselekedjünk; igazságosnak és ellentmondást nem tűrőnek lenni; fenntartani a rendet, csendet parancsolni a szívnek, és csak az észre hallgatni; arra törekedni, hogy ne legyünk se bizalmatlanok, se bizakodók, se kételkedők, se hiszékenyek, se hálásak, se hálátlanok, hogy ne kullogjunk az események mögött, de ne is lepődjünk meg valamely gondolaton; végül a tömeg együttérzését birtokolni, mindig uralkodni fölötté szellemünk szárnyalásával, hangunk zengésével, tekintetünk átható erejével, miközben a részleteken túl mindennek a következményeit is látjuk - vajon nem haladja-e meg ez kissé egy ember képességeit? Így hát e nagy és nemes honatyák nevének örökké élnie kell a nép szívében.

Egy pillanatig néma csend volt. A vendégek egymásra tekintettek.

- Uraim, egy szót sem szóltak a hadseregről - kiáltott fel Genestas. - A katonai szervezet véleményem szerint minden jó polgári társadalom valódi tartozéka: a kard a népek gyámja.

- Kapitány uram - nevetett a békebíró -, egy öreg jogász mondotta, hogy a birodalmak karddal kezdődnek és tintatartóval végződnek. Mi már a tintatartónál vagyunk.

- Nos, uraim, miután megtárgyaltuk a világ sorát, beszéljünk másról. Rajta, kapitány, egy pohár jófajta borocskát! - biztatta nevetve az orvos Genestast.

- Inkább kettőt, mint egyet - tartotta a poharát az őrnagy. - Olyan ember egészségére akarom üríteni, aki becsületére válik az emberi nemnek.

- S akit valamennyien szívből szeretünk - fűzte hozzá gyengéd hangon a plébános.

- Ejnye, Janvier úr, azt akarja, hogy a hiúság bűnébe essem?

- A plébános úr ugyancsak halkán mondotta azt, amit a járásban mindenki fennhangon hirdet - replikázott Cambon.

- Uraim, azt ajánlom, sétáljunk egyet a holdfényben, s kísérjük el Janvier urat a parókiáig.

- Induljunk - mondták egyszerre a vendégek, akik kötelességüknek tartották hazakísérni a plébánost.

- Menjünk a csűrömbé - karolt bele az orvos a tisztbe, miután elbúcsúzott a plébánostól meg a többi vendégtől. - Ott aztán, Bluteau kapitány, ugyancsak hallhat Napóleonról. Van néhány jóemberem, aki majd szóra bírja Goguelat-t, a levélhordókat, hogy beszéljen a nép istenéről. Nicolle, az istállószolga, már előkészített egy létrát, hogy egy kisablakon át bemászhasunk a

szénába, ahonnan láthatjuk az egész jelenetet. Higgye meg, az ilyen estének megvan a varázsa. Nem ez az első eset, hogy a szénába bújva végighallgatom egy katona visszaemlékezéseit, vagy a parasztok meséit. De jól rejtőzködünk el, mert ha ezek a szegény népek idegent sejtene, rögtön mesterkéltekké válnak.

- És én? - fűzte tovább a szót Genestas - azt hiszi, kedves házigazdám, én nem színleltem sokszor alvást, hogy táborozáskor kihallgassam katonáimat? Mondhatom, soha, a párizsi színházakban sem nevettem olyan jóízűen, mint akkor, amikor egy öreg altiszt elmesélte a Moszkva alóli visszavonulást az újoncnak, akik féltek a háborútól. Elmondta, hogy a francia sereg a nadrágjába csinált, mindent jégbehűtve ittak, és a halottak állva maradtak az úton; látták Fehér-Oroszországot, és a fogukkal vakarták a lovakat; hogy akik szerettek korszolyázni, ugyancsak kedvüket tölthették; a húsfagylalt kedvelői torkig jóllakhattak, az asszonyok általában hidegek voltak, és csupán azért nem érezték jól magukat, mert nem volt meleg víz a borotválkozáshoz. Olyan szabadszájúan mókázott, hogy még egy fagyott orrú, vén szálláscsináló altiszt is, akit *Tömpeorrúnak* hívtak, jót nevetett rajta.

- Pszt - hajolt az orvos Genestas füléhez -, már itt is vagyunk. Én megyek előre, maga jöjjön utánam.

Felmásztak a létrán, és elbújtak a szénában. A lentiek nem hallottak semmit, de ők úgy helyezkedtek el, hogy mindent jól láthattak. Az emberek csoportokat alkottak három vagy négy gyertya körül: az asszonyok közül néhányan varrtak, mások fontak, többen pedig ölbe tett kézzel fejüket, tekintetüket egy öreg paraszt felé fordítva, megfeszített figyelemmel hallgatták, hogy mit is mesél. A férfiak legtöbbször állt vagy szénanyalábra heveredett. E hallgatag csoportokat alig világította meg a gyertyák reszkető fénye: a gyertyák körül vízzel teli üvegburák állottak, sugarakban vetve a magukba gyűjtött fényt a munkájuk fölé hajló asszonyokra. A jókora hodály felső része sötétben maradt, s ez még inkább gyengítette a gyér világosságot, mely egyenlőtlenül, festői fény-árnyék játékkal színezte a fejeket. Emitt egy kíváncsi parasztlány barna homloka, világos szeme villant fel; amott a fényalábok egy-egy öreg paraszt ráncos homlokát emelték ki a sötét háttérből, szeszélyesen kirajzolva rojtos, színehagyott ruháját. A különböző testtartásba merevedett, figyelő emberek mozdulatlan arcára kiült a teljes odaadás, amellyel a mesélőt hallgatták. Az érdekes látvány arról a hatalmas hatásról tanúskodott, melyet a költészet gyakorol az emberi szellemre. S vajon a paraszt, midőn a mesélőtől mindig egyszerű csodát vagy csaknem hihető lehetetlenséget kíván, nem a legtisztább költészet barátjának mutatkozik-e?

- Ámbátor a ház nem volt valami bizalomgerjesztő - mondotta éppen a paraszt, amikor két új hallgatója elhelyezkedett -, a szegény púpos asszony mégis belépett, mert nagyon elfáradt, miközben kenderét a vásárra vitte, de meg az este is leszállt. Nem kért egyebet, csak hogy alhasson valahol; ócska zsákjából kenyérhajat vett elő, azt ette. A vendéglősné, aki a rablók gazdasszonya volt, nem tudja, mit terveznek azok éjjelre, befogadja a púpost, s anélkül, hogy gyertyát fogott volna, felviszi az emeletre. A kis púpos végigterül a rossz priccsen, imádkozik, a kenderére gondol, aztán nekikészülődik az alvásnak. De mielőtt elaludna, zajt hall. Látja ám, hogy két férfi lép be, lámpával a kezében; mindketten kést szorongatnak; elfogja a félelem, mert mint tudjátok, akkoriban az uraságok annyira szerették az emberhúsból készült pástétomot, hogy sokszor csináltak nekik ilyet. Az öregasszonynak azonban már egészen megkeményedett a bőre, így hát megnyugodott, arra gondolva, hogy úgysem tartanak jó falatnak. A két férfi meg elmegy a púpos mellett, odalép egy ágyhoz, amelyik szintén ebben a nagy szobában volt. Abban feküdt a bőrröndös úr, aki egyébként vajákos volt. A nagyobbik magasba emeli a lámpát, és megragadja az úr lábát; a kisebbik, aki részegnek tette magát, a fejénél fogja meg, s nyissz! egyetlen mozdulattal elvágja a nyakát. Aztán otthagyják vérben ázva a testet

meg a fejet, fogják a bőrdönt és kimennek. Ott marad az öregasszony, benne a pácban. Elsőbb el akar osonni észrevétlenül, mert még nem tudja, hogy a Gondviselés azért vezérelte őt ide, hogy Isten dicsőségére munkálkodjék, és megtorolja a bűnt. Rettenetesen félt, s aki fél, semmivel sem törődik. A vendéglősné megkérdezi a két rablót, hogy mi van a púpos öregasszonnyal. Azok megrémülnek, és halkán visszasettenkednek a kis falépcsőn. A szegény púpost a hideg rázza félelmében, amint hallja, hogy suttogva vitatkoznak.

„Azt mondom, öld meg.”

„Nem kell megölni.”

„Öld meg, ha mondom!”

„Nem ölöm!”

Belépnek. Az öregasszonynak is van sütni valója, behunyja a szemét és alvást színlel. Fekszik, mint a gyerek, keze a szíven, s úgy lélegzik, akár egy kisangyal. Aki a lámpát fogja, felemeli és belevilágít az alvó öregasszony arcába, de annak a pillája se rezzen, annyira félti a bőrét.

„Na látod, alszik, mint a bunda” - mondja a nagyobbik.

„Á, ravaszok az ilyen vénasszonyok - válaszolja a kicsi. - Majd én megölöm, legalább nyugodtabbak leszünk. Aztán besózzuk, és odaadjuk a disznóknak.”

Hallja ezt a púpos, de nem mozdul.

„Na, most már biztos, hogy alszik” - szólal meg a kisebbik rabló, látva, hogy a púpos meg sem moccan.

Így menekült meg az öregasszony. Szó ami szó, bátran viselkedett. Annyi bizonyos, kevés lény lélegzett volna olyan nyugodtan, mint egy angyal, ha azt hallja, hogy a disznóknak akarják adni. A két rabló fogja a halott embert, beletekeri a lepedőbe, és ledobja a kisudvarba. Az öregasszony hallja, amint rőfögve nekiesnek a disznók, hogy felfalják. Másnap - folytatja a mesélő rövid szünet után - az asszony elmegy, miután két sout adott a szállásért. Fogja a tarisznyáját, s mintha mi sem történt volna, érdeklődik, mi újság a környéken, békével kilép a házból, és futni akar. De nem tud! A félelem megbéklyózza a lábát, éppen idejében. Elmondom miért. Alig tesz egy pár lépést, észreveszi ám az egyik rablót, aki nagy ravaszul utána lopakodott, hogy megbizonyosodjék, valóban nem látott-e semmit az öregasszony. Az anyóka rögtön tudja, honnét fúj a szél, és leül egy körre.

„Mi baja, anyóka?” - kérdi a kis rabló, mert az volt, a kicsi, a kettő közül a gonoszabbik.

„Jaj, fiam - válaszolja - nagyon nehéz a tarisznyám, és nagyon fáradt vagyok, ugyancsak elkéne egy derék ember segítsége (ravasz volt ám ő is!), hogy hazaérjek a kunyhómba.”

A rabló erre azt mondja, hogy elkíséri. Az öregasszony rááll. Az ember karon fogja, hogy megtudja, fél-e. De az asszony nem reszket, lépked nyugodtan. Így mennek egymás mellett, s közben a mezei munkáról, a kendertermesztésről beszélgetnek. Lassacskán odaérnek a város szélére, ahol a púpos lakott, mire a rabló kereket old, nehogy összetalálkozzon a csendőrökkel. Déltájban ér haza az asszony, s míg az urát várja, útjáról meg az éjszakai eseményekről gondolkodik. A kendertermesztő estefelé jön meg. Éhes, vacsorát kell adni neki. Miközben zsírozza a serpenyőt, hogy süssön valamit az urának, az asszony elmeséli, miképpen adta el a kendert, fehérnépek módjára összevisza fecseg, de egy szót sem szól a disznókról, meg a megölt, felfalt, kirabolt utasról. Rát teszi az edényt a tűzre, hogy felolvadjon a zsír. Majd elfordul, ki akarja törölni, de látja ám, hogy tele van vérrel.

„Mit tettél ebbe a serpenyőbe?” - kérdezi a férjét.

„Semmit” - válaszolja az ember.

Az asszony azt hiszi, csak a szeme káprázott, s visszateszi a serpenyőt a tűzhelyre. Puff! egy fej pottyan le a kéményből.

„Nézd már! Hisz ez a halott ember feje. S hogy néz! Mit akar tőlem?”

„*Hogy megbosszuld!*” - szólal meg egy hang.

„Bolond vagy - szól az ember -, megint csak képzelődöl összevissza.” - Fogja a fejet, amely beleharap az ujjába, és kihajítja az udvarra.

„Csináld már azt a rántottát - mondja -, ne törődj semmivel. Egy macska volt.”

„Macska? - csodálkozik az asszony. - Hiszen gömbölyű volt, mint egy gömböc.”

Megint visszarakja a serpenyőt a tűzre. Puff! most meg egy láb esik bele. Ugyanaz a história. Az ember éppoly kevésbé törődik a lábbal, mint az imént a fejjel: fogja azt is, és kidobja az ajtó elé. Azután sorra leesik a másik láb, a két kar, a törzs. Apránként leesik az egész megölt ember. Nincs rántotta. Pedig az öreg kenderkereskedőnek kopog a szeme az éhségtől.

„Az üdvösségemre mondom - türelmetlenkedik az öreg -, ha megsül a rántotta, meglátjuk, hogyan tehetünk kedvére ennek az embernek.”

„Elhiszed most már, hogy ember? - mondja a púpos öregasszony. - Miért erősítgetted az előbb, hogy nem fej volt, te vén házsártos?”

Az asszony feltöri a tojást, megsüti a rántottát, és szó nélkül az ura elé teszi, mert az öreg a felfordulás miatt kezd már nyugtalankodni. Az ember nekiül az evésnek. A púpos asszony annyira fél, hogy egy falat sem megy le a torkán.

„Kopp, kopp!” - kopog egy idegen az ajtón.

„Ki az?”

„Az ember, akit tegnap megöltek.”

„Jöjjön beljebb” - válaszol a kenderkereskedő.

Az utas belép, leül a kissámlira, és elkezd:

„Gondoljatok Istenre, aki örök békességet ad azoknak, akik vallják az ő nevét! Asszony, te láttad halálomat, és hallgatsz. Felfaltak a disznók! A disznók nem jutnak be a paradicsomba. Így hát én is, aki keresztény vagyok, a pokolba jutok, mert egy asszony befogta a száját. Ilyesmi még sohasem esett meg. Mentsétek meg lelkemet!” - ekképpen beszélt.

Az asszonyt egyre jobban elfogta a félelem. Kitörli a serpenyőt, felveszi ünneplő ruháját, elmegy a bíróhoz, elmondja a gonosztettet, amelyiknek tanúja volt, a rablókat meg annak rendje-módja szerint kerékbe törik a piactéren. E jócselekedet után az asszonymag az urának messze földön a legszebb kendere termett mindig. Azután teljesült a leghőbb vágyuk is: fiuk született, akiből idővel a király grófja lett. Eddig tart a BÁTOR PÚPOS igaz története.

- Nem szeretem az ilyen históriákat, csak képzelődöm tőlük - szólalt meg a Sírásólány. - Sokkal szívesebben hallgatom Napóleon kalandjait.

- Igazat szól - bólintott a mezőőr. - Goguelat, inkább mesélj nekünk a Császárról.

- Már későre jár - húzódozott a levélhordó -, nem szeretem megkurtítani a győzelmeidet.

- Mindegy, azért csak mesélj! Tudjuk mi már azokat betéve, hiszen jó néhányszor elmondtad őket; mégis mindig örömmel hallgatjuk.

- Mesélj a Császárról! - kérlelték többen, kórusban.

- Hát ha annyira akarjátok... - egyezett bele Goguelat. - De majd meglátjátok, hogy nem ér semmit az egész, ha csak úgy kutyafuttában mesélek róla. Inkább egy csatát mondok el, elejétől a végéig. Akartok hallani Champ-Aubertről, ahol szuronnal verekedtünk, amikor már elfogyott a golyó?

- Nem! halljuk a Császárt! a Császárt!

A gyalogos felállt a nyaláb szénáról, végigjáratta a hallgatóságon tekintetét, a sok nyomorúságot, viszontagságot és szenvedést kiállt öreg katonák sötét pillantását. Megfogta elől a kis-kabátja két hajtókáját, megrántotta, mintha újra felvenné a hátizsákot, melyben annak idején cókómókját, lábbelijét, minden vagyonát hordta; ránehezedett a bal lábára, a jobbat előre tette, s szívesen engedett az emberek kérésének. Homlokába csüngő deres haját oldalra simította, majd felszegte fejét, hogy felemelkedjék annak a lenyűgöző történetnek a magasságába, melynek elmondásába belefogott.

- Tudjátok, barátaim, Napóleon Korzikán született. Itália napja süt erre a francia szigetre, ahol olyan forróság van, mint a kemencében, s ahol az emberek, apák, fiúk, egymást ölik minden semmiségért: ebben lelik a kedvüket. A rendkívüli dolog már ott kezdődött, hogy az anyja, aki a maga idejében a legszebb asszony volt, s ráadásul a szomszédba sem kellett mennie egy kis furfangért, eszébe vette, hogy fiát az Istennek ajánlja; így akarta megmenteni a gyermekkorát és az egész életét fenyegető mindenféle veszélyektől, mert azt álmodta, hogy lebetegedése napján az egész világ lángokban áll. Valóságos jóslat volt ez! Kéri hát az Istent, segítse meg Napóleont, azzal a feltétellel, ha visszaállítja szent vallását, melyet akkoriban lábbal tiportak. Ez volt a megállapodás, és minden így is történt.

De most jól figyeljetelek, s mondjátok meg, természetes dolog-e az, amit hallani fogtok.

Holtbizonyos, hogy titkos egyezés nélkül senki emberfia nem törhetett volna át az ellenség csatasorán, a golyózáporon és a kartácstűzön, ami csak úgy kaszabolt bennünket, de neki a hajaszála sem görbült. Ezt én magam tanúsíthatom, aki ott voltam Eylau-nál. Még most is látom, amint felmegy egy magaslatra, fogja a messzilátóját, nézi a csatát és aszondja:

„Rendben van!”

Egy tollforgós csákójú mindenlébenkanál - az ilyenek ugyancsak bosszantották, nem tágitottak mellőle, és mint mondták nekünk, még enni sem hagyták - fontoskodni akar, és mikor a Császár arrább lép, odatulakszik a helyére. Fuccs! volt tollforgó, nincs tollforgó. Láthatjátok, Napóleon megfogadta, hogy megőrzi a titkát. Ezért van az, hogy a kísérei, még a bizalmas barátai is, úgy hullottak, mint a legyek: Duroc, Bessières, Lannes - nem is emberek voltak ezek, hanem acélrudak, melyeket a maga használatára kovácsolt. Kedves gyermeke volt az Istennek, aki arra született, hogy édesapja legyen a katonának: ezt az is bizonyítja, hogy soha senki nem látta se hadnagynak, se kapitánynak! Bizony! egyszeriben az első elseje lett. Nem látszott többnek huszonhárom esztendősnél, máris öreg generális volt, még hozzá Toulon bevétele óta, ahol azzal kezdte, hogy megmutatta a többieknek, mennyire nem értenek az ágyúkhöz. Aztán tejfelesszájú léteire fővezére lett az itáliai seregnek, amelynek katonái csupaszok voltak, akár az ujjam: nem volt kenyérük, se muníciójuk, se bakancsuk, se ruhájuk.

„Barátaim - aszondja -, most már szépen együtt vagyunk. Jegyezzétek meg jól, amit mondok: mától számítva két héten belül győztesek lesztek, lesz új ruhátok, valamennyiőtöknek köpenye, jó lábszárvédője, remek bakancsa; de előbb, fiaim, Milánóba kell mennetek érte, ahol bőven van az ilyesmiből.”

El is mentünk. És az eltaposott, kiéhezett francia talpraállt. Harmincezren voltunk, mezítlábasok, nyolcvanezer nagyszájú német ellen; egytől egyig jól felszerelt, derék szál ember, most is magam előtt látom őket. De akkor Napóleon, aki még csak Bonaparte volt, hogy, hogy nem, lelket önt belénk. És mi megyünk éjjel, megyünk nappal, elverjük őket Montenotténál, eltángáljuk Rivolinál, Lodinál, Arcolénél, Millesimónál, s egy percnyi nyugtot sem hagyunk nekik. A katona kedvet kap a győzelemre. Napóleon úgy ellátja a német generálisok baját, hogy azt sem tudják, hová bújjanak ijedtükben. Gyötri őket derekasan: néha tízezer emberüket is elszippantja egyszerre, körülveszi másfélezer franciával, akiknek mindegyikét megsokszorozza a maga módján. Végül elszedi ágyúikat, élelmüket, pénzüket, muníciójukat, mindent, ami valamirevaló, ő magukat pedig a vízbe hajigálja, a hegyekbe szorítja, a levegőben marja, a szárazföldön pusztítja és üti-veri mindenütt. A csapatok meg kihíznak; mert tudjátok meg, a Császár igen okos ember, a lakosság szívesen fogadja, hiszen azt mondta nekik, hogy felszabadítja őket. A civil szállást ad és kényeztet bennünket: az asszonyok is... meg kell hagyni, jó szemük volt. Egy szó, mint száz, 1796 ventőse havában, akkor így hívták a márciust, még be voltunk szorítva Savoie-ba, a mormoták hazájának egyik zugába; de íme, a hadjárat után urai vagyunk Itáliának, ahogyan Napóleon előre megmondta. A következő márciusban meg, egyetlen esztendő és két hadjárat után, már Bécs alá vezet minket: megtörtünk minden ellenállást. Három különböző hadsereget faltunk fel egymás után, és négy osztrák tábornokot - egyikük, egy őszhajú öregember, úgy sült meg Mantovában, mint a parázsló szalmában a patkány. A királyok térdén állva könyörögtek kegyelemért! Megvolt a béke. Megcsinálhatta volna-e ezt egy közönséges ember? Nem. Biztos, hogy az Isten segítette. Úgy megsokszorozódott, mint a bibliai öt kenyér; nappal vezette az ütközeteket, éjjel előkészítette, az örök csak azt látták, hogy folyton jön-megy, aludni nem alszik, enni nem eszik. S a katonák ettől fogva, nagyszerű tettei láttán, atyjukká fogadják. És csak előre! Párizsban meg azt mondják az emberek: ez a fura szerzet mintha egyenesen az égből kapná a parancsait; még majd kézbe-kaparintja Franciaországot; rá kell inkább szabadítani Ázsiára vagy Amerikára, azzal megelégszik talán! Ez ugyanúgy meg volt írva neki, mint Jézus Krisztusnak. S valóban, parancsba kapja, hogy menjen Egyiptomba. Ebben hasonlít az Isten fiához. De ez még nem minden. Összehívja legjobb embereit, akiket különösképpen feltűzelt, és aszondja nekik:

„Barátaim, most meg Egyiptomot adják ide, hogy megegyük. De mi egy szempillantás alatt lenyeljük, mint Itáliát. A közkatonák hercegek lesznek, s saját földet kapnak. Előre hát!”

„Előre fiúk!” - kiáltják az őrmesterek.

Megérkezünk Toulonba, irány Egyiptom. Az angoloknak meg a tengeren ám minden hajójuk! De ahogy beszállunk, Napóleon így szól hozzánk:

„Nem fognak észrevenni minket; s jó, ha tudjátok, hogy mostantól fogva tábornokokotoknak egy csillaga van az égen, amelyik vezet és védelmez bennünket!”

S a szót tett követte. Ahogy átkelünk a tengeren, közben leszakítjuk Máltát, mint a narancsot, hogy csillapítsuk diadalszomját, mert ő olyan ember volt, aki nem bírta a tétlenséget. Végre Egyiptomban vagyunk. No jó. Újabb parancs. Tudjátok meg, az egyiptomiaknak, amióta a világ világ, óriások az uralkodóik, s megszámlálhatatlan a hadseregük; a szellemek meg a krokodilusok országa ez, ahol akkora piramisokat építettek, mint amekkorák a mi hegyeink -

ezek alá rakták a királyaikat, hogy frissen tartsák őket; az ilyesmi általában nagyon tetszik nekik. Ahogy behajózunk, a kis káplár aszondja:

„Fiaim, ahová most hódítani mentek, azokban az országokban egy csomó isten előtt hajbókolnak: ezeket tiszteletben kell tartani, mert a francia legyen mindenkinek a barátja, s győzze le a népeket, de ne zaklassa őket. Jól emlékezzetek rá, hogy elsőre ne nyúljatok semmihez; hiszen utána úgymint minden a miénk lesz! Előre, indulj!”

Megy is minden rendesen. Ám az ottani népek jóslatokból már ismerik Napóleont, Kébir-Bonaberdis néven - ami az ő nyelvükön annyit tesz, hogy *tűzet hozó szultán* -, s félnek is tőle, mint az ördögtől. S akkor a török szultán, Ázsia meg Afrika mágiáihoz folyamodik, és egy Modi nevű démont küld ránk, akiről azt mondják, hogy az égből szállt le fehér lovon, és sem a lován, sem rajta nem fog a golyó, s mindketten levegőt esznek. Vannak, akik látták is; de én erről nem tudok bizonyosat. Arábia hatalmasságai meg a mamelukok el akarták hitetni harcosaikkal, hogy Modi meg tudja őrizni életüket a csatában, hiszen állítólag olyan angyal, aki azért jött, hogy legyőzze Napóleont és visszavegye tőle Salamon pecsétjét, ami felszerelésükhöz tartozott, és amit szerintük a mi tábornokunk lopott el tőlük. Biztosak lehettek benne, hogy mégiscsak elláttuk a bajukat alaposan.

De azt mondjátok meg nekem, honnan tudhattak Napoleon egyezségéről? Hát természetes dolog volt ez?

Amazok szentül meg voltak győződve, hogy Napoleon parancsol a szellemeknek, s egyik helyről a másikra repül egy szempillantás alatt, mint a madár. Való igaz, hogy ott volt mindenütt. Végül egy mesés királylányt is elrabolt tőlük, akiért rengeteg kincset ígért oda. Akkora gyémántokat, mint a galambtojás, de a mameluk - bár több szeretője is volt, nemcsak ez a királylány - semmiképpen sem állt rá az alkura. Így hát a dolgokat csak fegyverrel lehetett rendezni. Ebben nem is volt hiba, mert mindenki megkapta a magáét. Nos, csatasorba állottunk Alexandriánál, Gizelnél meg a piramisok előtt. Tűző napon, a homokban kellett menetelnünk; némelyeknek káprázott a szemük: vizet láttak, amiből nem ihattak, meg árnyékokot, amiktől még inkább kiverte őket az izzadság. De csak megesszük a mamelukot, annak rendje-módja szerint, s mindenki meghajlik Napoleon szavára, aki elfoglalja Felső- és Alsó-Egyiptomot meg Arábiát, egészen az ősrégi birodalmak rombadőlt fővárosáig, ahol nem láttok mást, mint ezernyi szobrot, amelyet csak el tudtok képzelni, meg furcsa módon rengeteg gyíkot; de föld aztán van ott annyi, hogy mindenki kivethette belőle bőségesen a maga részét, amennyi csak tetszett neki. De amíg az ország belsejében foglalatoskodik, ahol nagyszerű dolgokat akart véghezvinni, az angolok az abukiri csatában felégetik a hajóhadát, mert már nem tudtak mit kitalálni, hogy ártsanak nekünk. Napoleon meg, akit Kelet és Nyugat egyaránt nagyra becsült, a pápa a fiának nevezett, Mohamed unokaöccse pedig édes apjának, bosszút forral Anglia ellen: el akarja venni tőle Indiát, cserébe a flottájáért. Éppen Ázsiába készült vezetni bennünket a Vörös-tengeren át, olyan országokba, ahol semmi mással, mint csak arannyal és gyémánttal lehet a katonáknak zsoldot fizetni, és ahol csak palotákban lehet szállást ütni - amikor Modi összebeszél a pestissel, és a nyakunkra szabadítja, hogy véget vessen győzelmeinknek. Állj! S akkor mindenki felvonul azon a parádén, ahonnan a saját lábán nem tér vissza soha. Haldokló katonákkal nem veheted be Saint-Jeand'Acre-t, pedig háromszor is betörtünk oda, lelkesen és hőiesen. De a pestis kerekedett felül; nem volt mentség - mindenki csúful megbetegedett. Egyedül Napoleon maradt friss, mint a rózsza: látta az egész sereg, amint szinte issza a pestist, mégis kutya baja se lett tőle.

Hát azt hiszitek, barátaim, hogy természetes dolog volt ez?

A mamelukok tudják, hogy csak háltni jár belénk a lélek, s utunkat akarják állni; de Napóleonnal nem lehet kukoricázni. Aszondja akkor a legjobb embereinek, akiknek vastagabb volt a bőrük, mint a többinek:

„Tisztítsátok meg nekem az utat.”

Junot elsőrangú katona volt, és Napóleonnak igaz barátja: csak ezer embert vesz maga mellé, mégis szétveri a seregét egy pasának, aki fejébe vette, hogy feltartóztat bennünket. Így hát visszatérünk Kairóba, a főhadiszállásunkra. Másik história. Napóleon távol, s Franciaországnak ugyancsak kedvét szegték a párizsiak: visszatartották a csapatok zsoldját, fehérneműjét, ruháját, hagyták őket éhen veszni, ugyanakkor meg azt akarták, hogy a hadsereg az egész világnak parancsoljon, de ők maguk nem törődtek semmivel. Ostoba fajankók módjára csak fecsegték, ahelyett, hogy cselekedtek volna. Így hát seregeink sorra vereséget szenvedtek, Franciaország határai nyitva: az EMBER nem volt ott. Hallhatjátok jól, *embert* mondtam, mert így hívták őt, de ez ostobaság, mert csillaga volt meg minden; mi voltunk az emberek! Megtudja a franciaországi eseményeket a híres abukiri csata után, ahol egyetlen divízióval, alig háromszáz embert veszítve, legyőzte a törökök huszonötezer főnyi seregét, és zsupsz! a tengerbe seprte az ellenségnek több mint a felét. Ez volt az utolsó mennykőcsapása Egyiptomban. Aszondja magában, látva, hogy odahaza minden elveszett:

„Tudom, én vagyok Franciaország megmentője, haza kell mennem.”

Persze, mondanom se kell, a katonái nem tudtak a távozásáról, különben erőszakkal visszatartották volna, hogy a Kelet császárává tegyék. És valamennyiünket elfogott volna a szomorúság, ha megtudjuk, hogy nincs velünk, hiszen ő volt a mi örömünk. Napóleon átadta a parancsnokságot Klébernek, ennek az erőszakos, kellemetlen alaknak, aki csúnyán is végezte: egy egyiptomi ölte meg, akinek aztán szuronyt szúrtak a fenekébe - arrafelé nyakazás helyett ez a szokás -, de ez annyira fáj, hogy egy katona megkönyörült a bűnösön, és odatartotta néki a kulacsát; az egyiptomi kiissza a vizet, s a nagy gyönyörűség közepette, kiadja a páráját. De ne vesztegessük az időt az ilyen apróságokkal. Napóleon beszáll egy dióhéjba, egy semmi kis hajócskába, melyet *Fortunának* hívtak, és sutty! egy szempillantás alatt elsiklik Anglia orra előtt, amely sorhajóival, fregattjaival és mindenféle fajtájú vitorlásaival bekerítette; kiköt Franciaországban, mert mindig megvolt benne az a képesség, hogy egyszerűen átlépjen a tengereken. Hát ez természetes dolog? Mihelyt Fréjus-ben van, az annyi, mintha máris Párizsban volna. Ott mindenki hajbókol előtte, de ő összehívja a kormányt.

„Mit tettetek fiaimmal, a katonákkal? - aszondja a hebegő okosoknak. - Naplopók vagytok egytől egyig, füttyültök mindenkire, s kövérre híztok Franciaország bőrén. Ez nem igazság, és én most mindenkinek a nevében beszélek, aki elégedetlen!”

Azok meg csak szaporítják a szót, s el akarják tenni láb alól; de lassan a testtel! Bezáratja őket ugyanoda, ahol egyebet sem csináltak, csak locsogtak, kiugrasztja őket az ablakon, meg beveszi őket a saját kíséretébe, ahol megnémulnak, mint a halak, és megszelídülnek, mint a kezesbárányok. Ettől a perpatvartól fogva konzul lesz, ha valaki, ő igazán nem kételkedhetett a Legfelsőbb Lényben, s teljesíti is a Jóistennek tett ígéretét, aki az utolsó betűig betartotta a szavát; visszaadja hát a templomait, helyreállítja a vallását; a harangok az Isten és az ő dicsőségére zúgnak. És mindenki elégedett: először is a papok, akiket nem enged többé üldözni; másodszor a polgár, aki nyugodtan járhat immár a dolga után, mert nem kell tartania az igazságtalan törvény zaklatásától; harmadszor a nemesek, akiket nem enged lenyakasztatni, miként az szokássá vált. De még hátra van az ellenség, akit el kellett söpörni az útból, s ő nem is halogatja a dolgot, hiszen tudjátok, hogy pillantása ugyanúgy áthatol az egész világon, mint egy emberen. Hirtelen Itáliában terem, mintha csak egy ablakon dugta volna ki a fejét,

körülnéz, s több nem is kellett. Az osztrákokat úgy bekapja Marengónál, mint a cet a kishalakat! Hamm! Győzelme után idehaza a franciák jó hangosan zengték a dicsőségét, hogy az egész világ meghallja, s ez elég is volt.

„Elég ebből a játékból” - aszondják a németek.

„Nekünk is elégünk van belőle” - tódítja a többi.

Az eredmény: Európa meglapul, Anglia behúzza a farkát. Általános béke: a királyok meg a népek, úgy látszik, összecsókolóznak. Ekkor gondolta ki a Császár a Becsületrendet: ez ugyancsak szép dolog, elhihetitek nekem.

„Franciaországban - aszondja Boulogne-ban az egész hadsereg előtt - mindenki bátor! A civil, aki nagyszerű tetteket visz végbe, meg a katona édestestvérek, s mindketten vállvetve állnak a becsület lobogója alatt.”

Mi ott voltunk, éppen Egyiptomból jöttünk vissza. Minden megváltozott! Mint tábornoktól váltunk el tőle, s kis idő múltán mint császárral találkoztunk. Hitemre, Franciaország úgy adta oda magát neki, mint egy szép lány a huszárnak. Amikor ez megtörtént, mondhatom, általános meglepedésre, olyan szép és szent ceremónia következett, amilyenre nem volt még példa ezen a földön. A pápa és a bíborosai, arany meg piros ruhában, átkelnek az Alpokon, külön azért, hogy őt császárrá koronázzák a tapsoló hadsereg meg a nép előtt. Egy dolgot azonban semmiképp sem hallgathatok el előttetek. Az egyiptomi sivatagban, nem messze Szibériától, megjelent előtte Mózes hegyén a VÖRÖS EMBER és aszondta:

„Rendben van!”

Aztán Marengónál, a győzelem estéjén, másodszor is megjelent neki a Vörös Ember, s így szólt:

„A világ a lábadnál fog heverni, s te a franciák császára leszel, Itália királya, Hollandia ura, Spanyolország, Portugália, az illir tartományok parancsolója, Németország védelmezője, Lengyelország megmentője, a Becsületrend első tisztje és minden.”

Tudjátok meg, hogy ez a Vörös Ember az ő képzeletében élt; amolyan levélhordó gyanánt szolgált neki, mint többen mondják, hogy társaloghasson a csillagával. Jómagam sohasem hittem ebben; de mégiscsak lehet a dologban valami, mert maga Napóleon beszélt róla; aszondta, hogy nehéz perceiben mindig eljön hozzá, s ott is marad a Tuilériák palotájában, a padláson. Tehát a koronázás estéjén látta Napóleon harmadszor a Vörös Embert, és sok mindent meg is beszéltek együtt. Aztán a Császár egyenesen Milánóba megy, és Itália királyává koronáztatja magát. Ekkor kezdődik ám csak igazán a katonák gyöngyvárosa. Aki írni tud, abból tiszt lesz. Csak úgy potyognak a járadékok meg a hercegségek; a magasrangú tiszteknek a mindenféle kincsek, amelyek semmibe sem kerülnek Franciaországnak; a Becsületrend járadékot ad a közkatonáknak is, ezért kapom én még most is a nyugdíjamat. A hadsereg olyan jól felszerelt, mint még soha. De a Császár, aki jól tudta, hogy mindenki császáranak kell lennie, a polgárookra is gondol, és a szájízük szerint csodálatos emlékműveket építtet nekik ott, ahol azelőtt sima volt minden, akár a tenyerem; tegyük fel, Spanyolországból jössz, a Berlin felé vezető úton: diadalíveket láatsz, rajtuk szépen kifaragott közkatonákat, nem többet és nem kevesebbet, mint generálist. Napóleon két-három esztendő leforgása alatt megtölti pincéit arannyal, anélkül, hogy adót vetne ki a népre, hidakat, palotákat, utakat, hajókat, kikötőket épít, tudósokat nevel, ünnepeket, törvényeket hoz; megszámlálhatatlan milliókat költ, annyi de annyi pénzt ad ki, hogy aszondták nekem, hogy ha kedve tartotta volna, akár egész Franciaországot kirakhatta volna száz sou-s pénzdarabokkal. Akkor aztán kényelmesen elhelyezkedik a trónján, és olyan nagy úr, hogy Európa engedélyt kér tőle, ha a szükségét

akarja végezni; de van ám neki négy fivére meg három nővére is, és ezért ezt így adja napiparancsba, mintha csak társalogna velünk:

„Fiaim! igazságos dolog-e, hogy a császárok rokonai úgy tartsák a markukat, mint a koldusok? Nem. Azt akarom hát, hogy ők is gazdagok legyenek, mint én! Egy-egy királyságot kell hát hódítanotok mindegyiküknek, hogy a franciák mindenek urai legyenek; hogy a Gárda katonái előtt reszkessen a világ, hogy Franciaország oda köpjön, ahová akar, és mégis azt mondják neki, ami a pénzemen írva áll: *Isten óvjon!*”

„Rendben! - válaszolja a hadsereg - indulunk, és szuronnyal horgászunk neked királyságokat.”

Itt aztán nem volt visszakozz, tudjátok-e? Ha az jut az eszébe, hogy foglaljuk el a holdat, hát akkor fogjuk a hátizsákunkat és elkezdünk kapaszkodni felfelé; szerencsére ilyesmit nem kívánt tőlünk. A királyok hozzászoktak a trón kényelméhez, persze, hogy lapítanak; mi meg indulunk előre. Csak masírozunk, masírozunk, és újra kezdődik az egész história. De ez akkoriban sok emberbe és sok bakancsba került ám! Olyan elkeseredetten verekedett az ellenség, hogy ha nem franciák vagyunk, belefáradtunk volna. De ti tudjátok, hogy a francia filozófusnak született, és előbb vagy utóbb belátja, hogy meg kell halnia. Meg is haltunk mindnyájan egyetlen szó nélkül, mert örömmel láttuk, hogy a Császár így csinál a térképen. (Itt a gyalogos gyors mozdulattal kört írt le a lábával a csűr földjén.) Aztán aszondja: „Ez itt egy királyság lesz”, és az is lett. Micsoda szép idők! Az ezredekéből generálisok lettek egy szempillantás alatt; a generálisokból marsallok, a marsallokból királyok. Még ma is él közülük egy, aki elmondhatja ezt Európának. Gascogne-i az illető, elárulta Franciaországot a koronájáért, és még bele sem pirult a szégyenbe; de hát ez érthető, hiszen a korona aranyból van! Egy szó mint száz, azok az utászok, akik tudtak írni-olvasni, mégiscsak nemességet kaptak. Én magam láttam Párizsban a saját két szememmel, hogy tizenegy király és egy sereg herceg vette körül Napóleont, mint a napot a sugarai! Képzeltetitek, hogy akármelyik katonát, akinek szerencséje volt és meg is érdemelte, hogy trónra ülhessen, a gárda akármelyik káplárát mindenütt megcsodálták, amerre csak járt, hisz a hadijelentésből világosan kiderült, hogy ki-kí derekasan kivette részét a győzelemből. Azok voltak ám csak az ütközetek! Austerlitz, ahol a hadsereg úgy masírozott fel-alá, mint a parádén; Eylau, ahol Napóleon úgy belefojtotta az oroszokat egy tóba, mintha belefűjta volna őket; Wagram, ahol három kerek napig verekedtünk egyetlen zokszó nélkül. Talán nincs is annyi szent a kalendáriumban, ahány csatát megvívunk. Ekkor derült ki, hogy Napóleon oldalán valóban isten kardja függött. A katonát nagy becsben tartotta, fiának nevezte, és törődött vele, hogy van-e bakancsa, gatyája, köpenye, kenyere meg tölténye; de azért megőrizte méltóságát, mert az ő dolga az volt, hogy uralkodjék. Nem számít! Egy őrmester, de még egy közkatona is szólíthatta „Császáromnak”, ahogyan ti mondjátok nekem néha: „Barátom”. Ha tanácsot adtak neki, végighallgatta, a hóban aludt, akárcsak a többiek; egyszóval majdnem olyan volt, mint a közönséges emberek. Én magam láttam, amint a kartácsok záporában olyan zavartalanul és mozdulatlanul állt, ahogyan ti itt engem hallgattok, s távcsövét szeméhez emelve, mindig csak a dolgára figyelt; mi is ott maradtunk hát, nyugodtan, mint Baptiste. Nem tudom, hogyan csinálta, de ha beszélt hozzánk, mintha tűz áradt volna az ereinkbe; és az emberek, hogy megmutassák neki, hogy az ő fiai, és hogy a félelem nem fog rajtuk, szemrebbenés nélkül, egyszerre lépve mentek neki az ágyúknak, melyek ezernyi golyót köptek és okádtak rájuk. Még a haldoklók is felkönyököltek, hogy üdvözlőjék és odakiáltsák neki: éljen a Császár!

Hát ez természetes dolog? Megtennétek ilyent egy közönséges emberért?

Miután így elrendezte az övéi dolgát, úgy fordult a dolog, hogy Joséphine császárné, aki ugyan rendes asszony volt azért, de nem tudott gyereket szülni neki; így hát kénytelen volt otthagyni, bár nagyon szerette. De hát kellett neki a gyerek, hogy legyen, aki kormányoz majd.

Amint az európai uralkodók meghallották ezt a bajt, mind hajba kaptak, hogy ki adja neki a lányát. Végül, aszondták, egy osztrák nőt vett feleségül, a Caesarok lányát; ez a Caesar nagyon régen élt; mindenütt beszélnek róla, nemcsak nálunk, ahol állítólag minden tőle ered, hanem szerte Európában. Ez igaz is, voltam a Dunánál, s akár hiszitek, akár nem, magam láttam a darabjait egy hídnak, amelyet ez az ember építtetett, aki Rómában valami atyafia volt Napóleonnak; a Császár ezért adta örökségül azt a várost a fiának. Meg is tartották a világraszóló lakodalmat, s a Császár tíz esztendőre elengedte a népnek az adót, de mégis meg kellett fizetni, mert az adószedők csak behajtották. Az asszonynak meg kisleány született, a római király; ilyesmi sem történt meg, mióta a világ világ, mert amíg az apja él, egy gyerek sohasem születhet királynak. Ezen a napon léggömb szállt fel Párizsban, hogy megvigye a hírt Rómába, s a léggömb egy nap alatt tette meg az utat. Akad-e hát valaki köztetek, aki azt mondja nekem, hogy ez természetes dolog? Nem, ez előre meg volt írva odafenn! Száradjon el a nyelve annak, aki nem hiszi, hogy maga Isten küldötte őt, hogy győzelmet adjon Franciaországnak. De ekkor meg az orosz cár, aki a barátja volt, megharagszik, amiért nem orosz nőt vett feleségül, és összeszűri a levét ellenségeinkkel, az angolokkal, akikkel eddig még sohasem sikerült Napóleonnak szót váltani a saját házuk táján. Le kellett hát számolni ezekkel a jómadarakkal. Napóleont elfogja a méreg és aszondja:

„Katonák! elfoglaltátok Európa valamennyi fővárosát; hátra van még Moszkva, amely szövetséget kötött Angliával. Hogy pedig elfoglalhassuk Londont meg hozzá Indiát, mely az angoloké, előbb feltétlenül el kell menni Moszkvába.”

S ekkor összegyűjti a leghatalmasabb hadsereget, amely valaha is koptatta a föld színét, s olyan csudálatosan felsorakoztatja, hogy egyetlen napon egymillió ember fölött tart szemlét.

„Hurrá!” - kiáltják az oroszok.

S egész Oroszország meg a bitang kozákok egyszeriben kicsúsznak a kezünk közül. Ország küzdött ország ellen, általános volt a fölfordulás, amitől pedig óvakodni kell. Meg is mondta a Vörös Ember Napóleonnak:

„Ázsia Európa ellen!”

„Rendben van - aszondja a Császár -, vigyázok én magamra.”

És a királyok egyre-másra nyalják Napoleon kezét! Ausztria, Poroszország, Bajorország, Szászország, Lengyelország, Itália mind velünk van, nekünk hízeleg, de szép is volt! A császári sasok sohasem rikoltottak hangosabban, mint ezeken a parádékon, ahol Európa valamennyi zászlaja fölött repdestek. A lengyelek alig fértek bőrükbe az örömtől, mert a Császár elhatározta, hogy rendbe hozza a szénájukat; ezért van az, hogy Lengyelország és Franciaország mindig is testvérek voltak. Szóval, a hadsereg azt kiáltja: „Miénk Oroszország!” Jól felszerelve lépjük át a határt; csak megyünk, megyünk - sehol egy szál orosz. Végre ráakadunk a pernahajderekre a Moszkva-folyónál. Ott kaptam én is a keresztemet, s elmondhatom, hogy cudar csata volt! A Császár nyugtalankodik, látja a Vörös Embert, aki aszondja neki:

„Fiam, gyorsabban haladsz, mint amilyen gyorsan lépsz, embereid elpusztulnak, barátaid elárulnak.”

És akkor a Császár békét ajánlott. De előbb aszondja:

„Megtanítsuk az oroszokat?”

„Tanítsuk!” - kiáltja a sereg.

„Előre!” - harsogják az altisztek.

Bakancsom elszakadt, ruhám szétfoszlott, annyit róttuk azokat az utakat, melyeknél kényelmesebbeket is láttam életemben! De mindegy! Aszondom magamban: „Ha már vége az egész históriának, legalább alaposan ki akarom venni a részem belőle.” Ott álltunk a nagy vízmosásnál - az volt az első vonal! Felhangzik a jel, s hétszáz ágyú kezd társalogni, majd kiszakad az ember dobhártyája. De igaz, ami igaz, az oroszok nem hátráltak, úgy ölették magukat halomra, mint a franciák: egy tapodtat sem jutottunk tovább.

„Előre! - hangzik a kiáltás -, itt a Császár!”

Valóban ő az, elvágat mellettünk, és int, hogy nagyon fontos volna elfoglalni a sáncot. Lelket önt belénk, mi meg rohanunk előre. Elsőnek érek a vízmosáshoz. Istenem! csak úgy hullanak a hadnagyok, az ezredek, a közlegények! De nem számít! Akik odajutnak, ha nem tudnak írni, bakancsot szereznek, ha meg tudnak, tisztí vállrojtot. „Győzelem!” - harsogja az egész arcvonal. - S ami még sohasem fordult elő: huszonötezer francia hevert a földön. Nem tréfádolog! Valóságos búzatábla volt: csak éppen kalászok helyett embereket arattak! Egyszeriben kijózanodtunk. Megérkezik a Császár, mind körül vesszük. S akkor hízelegni kezd nekünk, mert tudott ám kedves lenni, ha akart, s bár éhesek voltunk, mint a farkasok, megelégedtünk a hideg vízzel is. Aztán maga osztja szét a keresztek, köszönti a halottakat; majd aszondja:

„Moszkvába!”

„Rajta, Moszkvába!” - mondja a hadsereg.

Elfoglaljuk Moszkvát. Hát nem felégetik az oroszok a városukat? Két napig lángolt minden, kétmérföldes körzetben, mint a szalmakazal. Az épületek úgy dőltek össze, mint a kártyavár. Az olvadt vas meg ólom zuhogott, mint a záporosó: szörnyű még rágondolni is. Én mondom nektek, ezzel kezdődött minden szerencsétlenségünk. Aszondja a Császár:

„Elég ebből! Minden katonám itt marad!”

Örülünk, hogy megpihenhetünk egy kicsit, meg rendbe hozhatjuk magunkat, mert szó, ami szó, cudarul elfáradtunk. Elvisszük a Kreml egyik aranykeresztjét; minden katona valóságos kis vagyont szerzett magának. De ahogy visszafelé indulunk, a tél egy hónappal előbb beáll, a számár tudósok nem tudják elég jól megmagyarázni, hogy miért. A hideg meg csontig hatol. Nincs többé hadsereg, értitek? Nincsenek tábornokok, de még altisztek sincsenek. Elkövetkezett a nyomorúság és az éhezés uralma, s nem volt rangkülönbség! Csak az járt a fejünkben, hogy viszontlássuk Franciaországot, s le sem hajoltunk a puskánkért vagy a pénzünkért; mindenki ment, amerre látott, a fegyverét vitte, ahogy tudta, eszébe sem jutott a dicsőség. Az idő is olyan rosszra fordult, hogy a Császár nem látta többé a csillagát. Volt valami az ég meg ő között. Szegény ember, egészen belebetegedett, hogy zászlóit rendre elkerüli a győzelem! Búskomor lett; nem is csoda! Aztán jön Berezina. Becsületemre mondhatom, arra, ami a legszentebb dolog a számomra, barátaim, hogy soha, amióta a világ világ, amióta emberek élnek a föld hátán, nem keveredtek így össze katonák, kocsik meg ágyúk; ilyen hóban, ilyen borús ég alatt. A puszkacsó égette az ember kezét, ha hozzáért, olyan hideg volt. Itt mentették meg a hadsereget a hidászok, akik szilárdan kitartottak a helyükön; itt viselkedett igazi hősként Gondrin... Ma már egyedül csak ő van életben azok közül az elszánt katonák közül, akik belegázoltak a vízbe, és hidat építettek, hogy a csapatok átmehessenek rajta és megmenekülhessenek az oroszok elől, akik győzelmei miatt még tisztelték is a Nagy Hadsereget.

Majd Gondrinre mutatva, aki a süketekre jellemző megfeszített figyelemmel nézett rá, így szólt:

- Gondrin maga a megtestesült becsületes, tökéletes közlegény; megérdemli a legnagyobb tiszteletet.

Láttam a Császárt - folytatta - amint a híd mellett állt, mozdulatlanul, egy cseppet sem fázott. Hát ez természetes dolog? Csak nézte, nézte, hogy pusztulnak kincsei, barátai, öreg egyiptomi harcosai. Hajjaj! minden elvonult előtte: markotányosnók, málhás kocsik, ágyúk; minden elnyűtten, elpusztítva, tönkretéve. A legbátrabbak vitték a zászlókat; mert tudjátok meg, a zászló jelképezte magát Franciaországot, mindannyiunkat, a civilek és a katonák becsületét, hiszen ennek tisztán kellett megmaradnia, s nem volt szabad lealacsonyodnia a hideg miatt. Csak a Császár közelében melegedtünk fel egy kicsit, mert ha veszélyben volt, összefagyottan odarohantunk mind, holott még azért sem álltunk meg, hogy kinyújtsuk a kezünket a bajtársunk felé. Azt is mondják, hogy éjnek idején könnyezve siratta a katonáit, szegény családját. Csak ő meg mi, franciák tudtunk kimászni ebből a csávából; ki is másztunk, de nagy veszteségek árán, Istenem, micsoda veszteségek árán! A szövetségesek felzabálták az élelmünket. Mindenki sorra elárulta a Császárt, ahogy a Vörös Ember előre megmondta. A párizsi fecsegők, akik a császári Gárda megalakulása óta hallgattak, mint a sír, halottnak hiszik, és összeesküsznek ellene, belekeverik még a rendőrfőnököt is, hogy megbuktassák a Császárt. Megtudja ám a dolgot, bosszús lesz, és aszondja nekünk, amikor útnak indul:

„Isten veletek, fiaim, álljátok a sarat, majd visszajövök.”

A tábornokai meg megzavarodnak, mert nélküle nem megy semmi. A marsallok összevissza beszélnek, ostobaságot ostobaságra halmoznak, s ez nem is csoda; Napóleon, aki igen jó ember volt, arannyal tölte őket, s azok úgy elhájasodtak, hogy menni sem akaróztak nekik. Ez az oka a szerencsétlenségünknek; sokan közülük megbújtak a garnizonukban, az ellenség háta mögött, s eszükbe sem jutott, hogy piszkálják, minket meg csak kergettek Franciaországba. De Napóleon visszatér az újoncaival, méghozzá mokány újoncaival, akiket alaposan átgyúrt: igazi fenevadak voltak, nekimentek mindenkinek - díszőrséggé meg egy csomó polgárral, akik úgy elolvadtak, mint a vaj a napon. Hiába tartjuk magunkat keményen, minden ellenünk van; de mi mégis csodákat viszünk véghez. Egymás után vívjuk a hatalmas csatákat: népek küzdenek egymás ellen. Dreznánál, Lütznénál, Bautznénál... Emlékezzetek erre, mert akkoriban a francia olyan nagyon hős volt, hogy egy jó gránátos nem élt tovább hat hónapnál. Mindig csak győzünk: ám az angolok a hátunk mögött mindenféle sületlenséggel fellázítják a népeket. De végül is csak átverekedjük magunkat a népek falkáján. Mindenütt, ahol a Császár megjelenik, áttörünk, szárazföldön éppúgy, mint a tengeren, ha azt mondja: „át akarok jutni!” Egy szó mint száz, hazaérünk Franciaországba, s bizony nem egy szegény gyalogosnak, bármilyen nehéz idők jártak, az otthoni táj felmelegíti a szívét. Ami engem illet, elmondhatom, hogy szinte újjászülettem. De most az volt a dolgunk, hogy megvédjük Franciaországot, a hazát, a szép Franciaországot egész Európa ellenében; mindenki haragudott ránk, amiért meg akartuk regulázni az oroszokat, hogy maradjanak veszteg, és ne faljanak fel bennünket, az északiak szokása szerint, akik fenik a fogukat a déliekre - legalábbis több generálistól így hallottam. És akkor látja ám a Császár, hogy a saját apósa meg a barátai, akiket királlyá tett, meg a sok aljanépség, akiknek visszaadta a trónját, mind ellene vannak. Végül a franciák meg a szövetségesek, akik velünk együtt harcoltak, felsőbb parancsra ellenünk fordultak - példa rá a lipcsei csata. Hát csinálna-e ilyen szörnyűséget egy egyszerű katona? Naponta háromszor szegték meg a szavukat, és még ezekről mondják, hogy hercegek! S akkor elkezdődött az invázió. Ahol a Császárunk, mint az oroszlán, megjelenik, ott az ellenség futva menekül; több haditettét vitt végbe, amikoriban Franciaországot védte, mint amikor Itáliát, a Keletet, Spanyolországot, Európát és Oroszországot hódította meg. Végezni akar az összes idegenekkel, hadd tudják meg, hogy Franciaországot tisztelni kell; Párizsig engedi, hogy aztán egy falásra lenyelje őket, és dicsősége tetőfokára hágjon egyetlen csata után, mely nagyszerűbb minden eddiginél, a csaták öreganyja! De a párizsiak féltik az irhájukat meg a nyomorúságos butikjukat, és megnyitják a város kapuját; megkezdődik a köpönyegforgatás, vége a jóvilágnak; a

császárnét összevissza rémisztgetik és kidugják a fehér zászlót az ablakokon. A generálisok meg, akiket legjobb barátaivá fogadott, sorra elhagyják a Bourbonok kedvéért, akikről még hallani sem lehetett azelőtt. S akkor elbúcsúzik tőlünk Fontainebleau-ban:

„Katonák!...”

Még most is fülemben a hangja, úgy sírtunk mindnyájan, akár a kisgyerekek; földig hajtottuk a zászlókat, mint temetéskor, mert szavamra mondom, a Császárság temetése volt ez, s a fényes seregek zörgő csontvázak voltak csupán. Aztán aszondja nekünk a kastélya lépcsőjéről:

„Fiaim, legyőztek bennünket árulással, de viszontlátjuk egymást az égben, a bátrak honában. Rátok bízom a fiamat, védjete meg: éljen II. Napóleon!”

Meg akar halni; s hogy ne lássák Napóleont legyőzötten, akkora adag mérget vesz be, amennyi egy egész regimentnek is sok volna; azt hitte, mint Jézus Krisztus a kereszten, hogy elhagyja az Isten meg a talizmánja; de meg se kottyán neki a méreg. Így aztán belátja, hogy ő sohasem halhat meg. Biztos a dolgában meg abban, hogy mindig császár marad, elmegy hát egy szigetre gondolkodni azok felett, akik mindig csak ostobaságokat csinálnak. S míg ott töltötte az idejét, a kínaiak, az afrikai partok vadjai, a berberiek meg a többi népek, akik egyáltalán nem kezes bárányok, mindennek képzelték inkább, mint közönséges embernek, s azt mondták nagy tisztelettel, hogy ha megérintik a zászlaját, mintha magát az Istent illethék. Az egész világon uralkodott, amazok meg kiebrudalták Franciaországból. S akkor beszáll ugyanabba a régi egyiptomi dióhéjba, elcsúszik az angolok orra előtt, francia földre lép, Franciaország pedig felismeri, s a madarak toronyról toronyra szállva viszik a hírt. Egész Franciaország ezt kiáltja: „Éljen a Császár!” Errefelé mindenki lelkesen fogadja a hihetetlen csodát, Dauphiné kitett magáért; madarat lehetett volna fogatni velem, amikor láttam, hogy az emberek sírva fakadtak szürke kabátja láttán. Március elsején Napóleon kétszáz emberrel partra száll, hogy meghódítsa a francia meg a navarrai királyságot, mely március 20-ra ismét francia császársággá lett. A Császár ezen a napon vonult be Párizsba, miután elsöpört minden ellenállást: visszavette drága Franciaországát, s újra összegyűjtötte régi katonáit ezzel a két szóval: „Itt vagyok!” Ez az Isten legnagyobb csodája! Akad-e ember ölötte, aki úgy szerzett birodalmat, hogy csak intett a sapkájával? Azt hitték, Franciaország a porban hever. Szó sincs róla! A sas láttán az egész nemzet hadba vonul, s masírozunk mindnyájan Waterloo felé. Ott aztán a Gárdának egyszeribe vége. Napóleon kétségbeesésében háromszor is az ellenség ágyúi elé veti magát a megmaradottak élén, de nem tud meghalni! Mi, akik ott voltunk, láttuk! A csata elveszett. Este a Császár összehívja régi katonáit, és a véráztatta harcmezőn elégeti a zászlóit meg a sasait; a szegény, annyi győzelmet látott sasok, amelyek azt rikoltották az ütközetekben, hogy előre!, s amelyek egész Európa fölött repkedtek, legalább megmenekültek a fogság gyalázatától. Anglia minden kincse sem ért fel neki egy sasnak akár a farkával is. Nincsenek többé sasok! A többit már tudjátok. A Vörös Ember, ez a senkiházi, a Bourbonokhoz pártol. Franciaországot eltiporják, a katonát lenézik, kisémmizik, szélnek eresztik, helyükbe nemeseiket tesznek, akik masírozni sem tudnak - siralom rájuk nézni. Napóleont elárulják, kézrekerítik, s az angolok az óceán egyik szigetére viszik, egy sziklára, amelyik tízezer lábnyi magasra emelkedik a világ fölé. Ott kell maradnia mindaddig, amíg a Vörös Ember vissza nem adja hatalmát, Franciaország üdvére. S aszongyák, hogy meghalt! Még hogy meghalt! Ördögöt! Nem ismerik őt. Azért hajtogatják ezt a hazugságot, hogy rászedjék, féken tartsák a népet piszkos házuktáján. Ide figyeljete. A való igazság az, hogy barátai magára hagyták a sivatagban, mert csak így válhatott valóra az a jóslat, ami róla szól, mert el is felejtettem mondani, hogy a Napóleon név annyit tesz, mint *a sivatag oroszlánja*. Ez olyan igaz, mint a Szentírás. Minden más, amit a Császárról hallotok, hazugság: egy szó sem igaz belőle. Mert tudjátok meg, hogy Isten senki emberfiának nem engedte volna meg, hogy - miként ő tette - vörös

betűkkel írja fel a nevét a földre, amely örökké megőrzi emlékezetét! Éljen Napóleon, a nép és a katonák atyja!

- Éljen Eblé tábornok! - kiáltotta a hidász.

- Hogy hogy nem vesztél ott a Moszkva folyónál, abban a vízmosásban? - kíváncsiskodott egy asszony.

- Hát tudom én azt? Egy egész regiment indult rohamra, s csak százan maradtunk életben, gyalogosok, mert egyedül a gyalogosok tudták elfoglalni! A hadseregben, tudjátok meg, a gyalogság a legelső...

- És a lovasság, az semmi? - rikkantott Genestas, s hirtelen lepottyant a szénából, úgyhogy még a legbátrabbak is elszörnyedten kiáltottak fel. - Hé, öregem, megfelelkezel Poniatowski vörös ulánusairól, a vértesekről, a dragonyosokról meg a többiekről! Amikor Napóleon türelmetlenül várta, hogy megszülessék a győzelem, azt mondta Murat-nak: „Felség, vágd az ellenséget ketté!”, mi pedig előbb lépésben, aztán vágásban nekiindultunk, és *egy, kettő!* úgy széthasítottuk az ellenséges sereget, mint az érett tököt. Egy lovasroham, öregem, olyan, mint a kartácszápor!

- Hát a hidászok? - kiáltotta a süket.

- Nyugodjatok meg, barátaim! - mentegetőzött Genestas szégyenkezve, a hallgatag és megörökönyödött jelenlevők félkörében - köztük nincsenek spionok! Itt van, igyatok a kis káplár egészségére.

- Éljen a Császár! - kiáltották egyszerre az emberek.

- Csönd, barátaim! - szólalt meg a tiszt, legyűrve mély fájdalmát. - Csönd! Napóleon *meghalt*, s ezek voltak az utolsó szavai: „Dicsőség, Franciaország, ütközet.” Barátaim, biztos, hogy ő halott, de az emléke... soha!

Goguelat hitetlenkedve legyintett, és odasúgta a szomszédainak:

- Ez a tiszt még mindig szolgál, s az a dolga, hogy holt hírért költse a Császárnak a nép között. Nem kell hát haragudni rá, hiszen egy katonának teljesítenie kell a parancsot.

Kifelé menet Genestas még hallotta a Sírásólány szavait:

- Ez a tiszt jó barátja a Császárnak meg Benassis úrnak.

Erre mindenki az ajtó felé igyekezett, hogy újra szemügyre vegye az őrnagyot; a holdfényben meg is pillantották, amint éppen belekarol az orvosba.

- Ostobaságot csináltam - csóválta a fejét Genestas. - Siessünk hazafelé. Ezek a sasok, ágyúk meg hadjáratok!... azt sem tudtam, hol áll a fejem.

- Nos, mit szól Goguelat-hoz? - kérdezte Benassis.

- Uram, ha ilyen történetek járnak, akkor Franciaország mindig elő fogja teremteni a Köztársaság tizennégy hadseregét, s ugyancsak el tudna beszélgetni Európával az ágyúk nyelvén. Ez a véleményem.

Rövid idő alatt odaértek Benassis házához, s hamarosan ott ültek mindketten, gondolataikba mélyedve, a szalon kandallójának két oldalán, melyből a hamvadó fahasábok még kipattintottak egy-két szikrát. Bár az orvos elhalmozta vendégét bizalma jeleivel, Genestas habozott, feltegyen-e néki egy utolsó kérdést, mely tolakodónak látszhatott; kutató pillantásokat vetett rá, majd mégiscsak nekibátorodott a barátságos mosoly láttán, mely a valóban erős emberek

ajkán játszik, s mellyel Benassis már előre kedvező választ adott a tisztnek. Így hát Genestas megszólalt:

- Uram, az ön élete annyira különbözik a közönséges emberektől, hogy nem szabad meglepődnie, ha megkérdem visszavonulásának okai felől. Meglehet, kíváncsiságomat kellemetlennek tartja, de el kell ismernie, hogy érthető. Hadd mondjam meg, voltak bajtársaim, akiket sohasem tegeztem, még azután sem, hogy hosszú hadjáratokat harcoltunk végig együtt; viszont másokat nyugodtan megkértem, hogy „eredj, vedd fel a zsoldunkat”, három napra rá, hogy együtt berúgtunk, ha úgy hozza a sora, a legrendesebb emberrel is megesik néha. Nos, ön is azok közé tartozik, akiket, jóváhagyásukat be sem várva, barátommá fogadok, anélkül, hogy igazából okát tudnám adni, miért.

- Bluteau kapitány...

Egy idő óta, valahányszor az orvos kiejtette ezt az álnevet, a tiszt arca mindig megrándult. Benassis észrevette ezt a rosszalló kifejezést, s fürkésző tekintettel próbálta kitudni az okát; de minthogy eléggé nehezen jött volna rá az igazira, testi fájdalmaknak tudta be, s így folytatta:

- Kapitány úr, gyűlölök önmagamról beszélni. Már tegnap is erőt kellett vennem magamon, amikor elért eredményeimről beszéltem; de hát a községről és a lakóiról volt szó, akiknek érdekei szükségképpen összefonódtak az enyéimmel. De ha a saját történetemet mesélném, akkor csak magamról beszélnék, márpedig az én életem vajmi kevésbé érdekes.

- Még ha egyszerűbb, mint a Sírásólányé - erősködött Genestas -, akkor is szeretném tudni, miféle viszontagságok vetettek ebbe a járásba egy olyan vágású embert, mint amilyen ön.

- Kapitány úr, tizenkét esztendeje hallgatok. De most, várva a halál suhintását, mely a síromba dönt, őszintén megmondom önnek, hogy kezdett nagyon nyomasztani ez a hallgatás. Tizenkét esztendeje szenvedek anélkül, hogy részem lenne azokban a vigaszokban, melyeket a barátság nyújt a megtört szíveknek. Szegény betegeim, parasztjaim a tökéletes lemondás példáját mutatták: én megértem őket, ők pedig észreveszik ezt; az én titkos könnyeimet viszont senki sem szárítja fel, és senki sem részesít abban a becsületes kézszorításban, amelyet mindenki, még Gondrin is megkap.

Genestas hirtelen mozdulattal kezét nyújtotta Benassis felé, akit ez a mozdulat mélyen elérzékenyített.

- A Sírásólány, a maga angyali lelkületével, bizonyára meghallgatna - folytatta az orvos elváltozott hangon -, de talán belém szeretne, s az valóságos szerencsétlenség volna. Az én vallomásomnak csak egy elnéző öreg katona lehet a letéteményese, amilyen ön, vagy egy álmokkal teli fiatal ember; csak olyasvalaki érthet meg, aki vagy nagyon is jól ismeri az életet, vagy gyermek létére semmit sem tud róla. Régen a katonák a harcmezőn haldokolva, pap híján a kardjuk markolatának gyóntak meg, azt tették Isten és maguk hűséges bizalmasává. Nos, talán ön, Napóleon legjobb katonáinak egyike, aki kemény és erős, mint az acélpenge, igazán megért engem. De hogy történetem valóban felkelthesse az érdeklődését, ahhoz el kell mélyednie az érzelmek finomságaiban, és osztoznia kell az egyszerű szívek hitében, melyeket nevetségeseknek tarthatnak az olyan filozófusok, akik megszokták, hogy saját magukra alkalmazzák a politikusoknak fenntartott elveket. Őszintén fogok beszélni önnek, olyan ember módján, aki nem akarja magyaráztatni sem a jót, sem a rosszat, amit életében elkövetett, és aki semmit sem rejt el hallgatója elől, hiszen már távol van a világtól, közönyös az emberek ítélete iránt, s csak az Istenben bíz.

Benassis elhallgatott, majd hirtelen felállva megszólalt:

- Mielőtt belekezdenék elbeszélésembe, teát kérek. Jacquotte tizenkét esztendeje minden áldott este megkérdi, iszom-e, s most bizonynal megzavarná beszélgetésünket. Ön nem óhajt, kapitány úr?

- Nem kérek, köszönöm.

Benassis hamarosan visszatért.

A vidéki orvos vallomása

Languedocban születtem - kezdte az orvos -, egy kisvárosban, ahol apám már jóval előbb letelepedett. Itt éltem kora gyermekségemet. Nyolc esztendőskoromban beadtak a sorrèze-i kollégiumba, s onnan csak akkor kerültem el, amikor Párizsba mentem, befejezni tanulmányaimat. Atyám fiatal fejjel a legnagyobb bolondságokat követte el, s mindenét elverte, de aztán visszaszerezte eltékozolt örökségét szerencsés házassága, meg a vidéken szokásos kuporgató takarékoskodás révén; vidéken ugyanis a vagyonnal, nem pedig a pazarlással büszkélkednek, s az ember természetes becsvágya - nemesebb célkitűzések híján - kialszik, zsugorisággá lesz. Miután meggazdagodott, át akarta adni egyetlen fiának mindazt a józan tapasztalatot, melyre szétfoslott ábrándjai ellenében tett szert; utolsó és nemes tévedése ez az olyan öregembereknek, akik erényeiket és körültekintő számításait hiába próbálják örökölni hagyni az élettől ittas, élni vágyó gyermekeiknek. Ez az előrelátása arra készítette, hogy megtervezze a neveltetésemet, s ennek lettem az áldozata. Atyám gondosan eltitkolta előlem vagyonának nagyságát, s saját érdekemben arra kárhoztatott, hogy legszebb éveimet ama nélkülözések és gondok közepette töltssem el, melyek szinte elviselhetetlenek egy függetlenségre vágyó ifjú ember számára; a szegénység erényeit akarta belém plántálni: a türelmet, a tanulás vágyát és a munka szeretetét. Ekképp megismertetvén a vagyon minden értékével, remélte, hogy megtanított megőrzésére; amikor pedig fel tudtam érni ésszel a tanácsait, arra sarkallt, hogy mielőbb válasszak pályát magamnak, s induljak is el rajta. Érdeklődésem az orvostudomány felé vonzott. Sorrèze-ből, ahol a vidéki kollégiumokra jellemző magányosságban tíz évet töltöttem az oratoriánusok⁴ félig kolostori fegyelme alatt, egyszeriben minden átmenet nélkül a fővárosba csöppentem. Apám elkísért, hogy egyik barátjának pártfogásába ajánljon. A két öreg tudtomon kívül aprólékos óvintézkedéseket tett, hogy elejét vegye akkor még nagyon is ártatlan ifjúságom túlzásainak. Költőpénzemet tényleges életszükségleteimnek megfelelően szigorúan megszábták, s járandóságomat csak negyedévenként kaphattam meg, ha felmutattam az egyetemi beiratkozásomról szóló igazolást. Ezt a meglehetősen sértő bizalmatlanságukat a rend és az elszámolás ürügyével leplezték. Apám egyébként nem fukarkodott a nevelésemhez és a párizsi élet örömeihez szükséges összegekkel, öreg barátja, aki boldog volt, hogy védőszárnyai alá vehet és vezethet egy fiatalembert a nagyváros útvesztőjében, azok közé tartozott, akik érzelmeiket éppoly gondosan osztályozzák, mint az irataikat. Naplóját felütve mindig pontosan meg tudta mondani, mit csinált az előző év megfelelő hónapjában, napján és órájában. Az életet üzleti vállalkozásnak tekintette, melyről, jó kereskedő módján, számadást vezetett. Érdekes férfiú volt egyébként, de csavaros eszű, aggályoskodó és bizalmatlan: sohasem volt híján a körmönfont érveknek, melyekkel elővigyázatosságát leplezte velem szemben; megvásárolta könyveimet, fizette óráimat; ha lovagolni támadt kedvem, a jó öreg maga nézett utána a legjobb lovaglóiskolának, odavitt, és gondolatimat kitalálva, hátast bérelt az ünnepnapokra. Az efféle öreges ravaszkodások ellenére, melyeket könnyen kijátszottam, mihelyt érdekem fűződött hozzá, ez a kitűnő ember második atyám volt. „Barátom - szólt hozzám, mikor belátta, hogy elszakítom a gyeplőt, ha nem engedi lazábbra -, fiatal emberek gyakran követnek el örültségeket, melyekre a korukkal járó heveség ragadtatja őket; megeshetik, hogy pénzzavarba kerül. Jöjjön ilyenkor hozzám. Atyja annak idején nagylelkűen leköttelezett: mindig lesz néhány aranyam az ön számára; csak ne

⁴ Fogadalmat nem tett, világi közösségben élő pap

hazudjon soha, ne szégyellje bevallani a hibáit. Én is voltam fiatal, meg fogjuk érteni egymást, mint két jó barát.” Apám egy derék családnál, a Quartier Latin egyik családi panziójában helyezett el, ahol tűrhetően bebútorozott szobát kaptam. Ám ez az első függetlenség, apám jósa, értem hozott látszólagos áldozata vajmi kevésbé szolgált örömmre. Talán az kell, hogy már élveztük legyen a szabadságot, ha igazán érezni akarjuk minden értékét. Szabad gyermekkorom emlékeit csaknem teljesen elnyomták a kollégium kellemetlenségei, melyeknek terhét szellemem még nem tudta lerázni magáról; atyám útmutatásai is csak újabb feladatokat róttak reám; végül magát Párizst valóságos rejtélynek véltem, ahol az ember nem érezheti jól magát, ha nem tanulmányozta élvezeteit. Így hát semmiféle változást nem láttam helyzetemen, hacsak azt nem, hogy az új tanintézet, amelybe jártam, nagyobb volt, és az orvosi kar nevet viselte. Mindazonáltal eleinte keményen tanultam, s szorgalmasan jártam az előadásokra; nagy hévvel nekiveselkedtem a munkának, szórakozást sem engedve magamnak, annyira lenyűgözte képzeletemet a tudomány rengeteg kincse, melyben a főváros ugyancsak bővelkedik. De hamarosan meggondolatlan ismeretségeket kezdtem kötni, melyeknek veszélyeit elleplezte a fiatal embereket egytől egyig elszédítő bizalmas barátság látszata, s így észrevétlenül belekeveredtem Párizs tékozló világába. A színházak meg a színészek iránti rajongásom indított el a lejtőn. Egy főváros látványosságai végzetesek a fiatal emberekre, mert utána nem tudják kivonni magukat erős hatásuk alól, mely ellen csaknem mindig eredménytelenül küzdenek; éppen ezért érzem én ludasnak a Társadalmat meg a törvényeket mindazokban a rendzavarásokban, melyeket ilyenkor a fiatalok elkövetnek. Törvényhozásunk mondhatni szemet huny a húsz-huszonöt éves fiatalembereket gyötrő szenvedélyek fölött; Párizsban minden elkábítja őket, étvágyuk szüntelenül fokozódik; a Vallás prédikálja nekik a jót, a törvény meg parancsolja, viszont a valóság, az erkölcsök a rosszra csábítanak: vajon nem űz-e gúnyt a legbecsületesebb férfi, a legjámborabb nő is az önmegtartóztatásból? Igen, ez a nagyváros úgy látszik, azt tűzte célul maga elé, hogy csak a bűnt bátorítsa, hiszen mindig sokkal több akadály mered egy fiatalember elé, ha el akarja érni azt az állapotot, amikor is tisztességes megélhetést teremthet magának, mint amennyi kelepce leselkedik rá szüntelenül, hogy szenvedélyeinél fogva lépre csalja és megfossza pénzétől. Így hát hosszú időn át minden este színházba mentem, s lassanként elhatalmasodott rajtam a lustaság. Megalkudtam önmagamban a feladataimmal, gyakran másnapra halasztottam a legsürgősebb tennivalóimat; szorgalmas tanulás helyett hamarosan csak a feltétlenül szükséges vizsgákat tettem le, amelyek nélkül nem lehettem volna orvos. Nem jártam többé előadásokra, mert úgy véltem, hogy a professzorok csak locsognak a levegőbe. Már ledöntöttem a bálványaimat: párizsi lettem. Röviden, az olyan vidéki fiatalemberek tartalmatlan életét éltem, akik a fővárosba vetődve, melengetnek ugyan még szívükben egy-két igaz érzést, s hisznek még bizonyos erkölcsi elvekben, de akik a rossz példa nyomán, védekezve ugyan, helytelen útra térnek. Nos, én rosszul védekeztem, önmagamnak voltam cinkosa. Igen, uram, arcom nem hazudik: valóban átéltem mindazokat a szenvedélyeket, melyeknek nyoma belevésődött. Szívem mélyén azonban megőriztem az erkölcsi tökéletesség vágyát, amely nem hagyott el a bűneim közepette sem, s amely - a kiábrándulás és a lelkiismeretfurdalás segítségével - egy napon visszavezette Istenhez azt az embert, aki gyermekkorában a Vallás tiszta vizével csillapította szomjúságát. Aki hevesen átérezte a föld gyönyöreit, az előbb-utóbb az ég gyümölcseire vágyik, ugye? Eleinte átéltem azt az ezernyi boldogságot és reményvesztettséget, amelynek többé-kevésbé erősen minden ifjú ember részese: hol kemény akaratnak képzeltem az ifjúság erejét, s azt hittem, képességeim határtalanok; hol megijedtem, s az utamba kerülő legkisebb akadály láttán mélyebbre zuhantam, mint amennyire természetszerűleg le kellett volna süllyednem; szertelen terveket szőttem, dicsőségről ábrándoztam, s nekiláttam a munkának - de egyetlen gyönyörtelen este semmivé tette nemes szándékaimat. Hamvukba holt nagy terveim homályos emléke csalfa képzeleteket ébresztett bennem: hittem magamban, csak éppen az alkotóerő

nem volt meg hozzá. Ez az önelégült lustaság végeredményben ostoba fajankóvá tett. Mert mi más lehet az olyan ember, aki nem igazolja azt a jó véleményt, amelyet önmagáról alkot? Tevékenykedtem, de cél nélkül, vágytam az élet virágaira, de csak azokra, melyek munka nélkül is kinyílnak. Nem ismervén a nehézségeket, mindent könnyűnek képzeltem, s a szerencsés véletlennek tudtam be a tudomány sikereit éppúgy, mint a vagyonéit. Szememben a lángész a sarlatánsággal volt egyenlő. Azt képzeltem, tudós vagyok, mert azzá válhatom; s nem gondolva sem a nagy műveket szülő türelemmel, sem a *cselekvéssel*, melynek során előbukkannak megalkotásuk nehézségei, máris bezsebeltem minden dicsőséget. Élvezeteimnek hamar végére jártam: a színház nem szórakoztat soká. Párizs tehát rövidesen üres pusztasággá vált a szegény diák szemében, akinek társasága nem volt egyéb, mint egy öregember, aki már semmit sem tud a világról, meg egy olyan család, ahol csak unalmas emberekkel találkozhatott. Így hát a pályájukból kiábrándult ifjak módjára, minden határozott gondolat, világos, rendszerbe foglalt cél nélkül ödöngtem naphosszat az utcákon, a rakpartokon, a múzeumokban meg a parkokban. Ha az élet tartalmatlan, ebben a korban sokkal inkább nyomaszt, mint bármely másiban, hiszen tele van haszontalan energiával, eredménytelen tevékenységgel. Félreismertem a hatalmat, melyet a szilárd akarat ad az ifjú emberek kezébe, amikor még fogékonyak, és amikor a végrehajtáshoz megvan bennük minden életerő, párosulva az ifjúság töretlen hitével. Gyermekekkel ártatlanok vagyunk, nem ismerjük az élet veszélyeit; mint ifjak észrevevesszük a nehézségeket és azok rengetegét, s láttukra a bátorság néha semmivé foszlik; még újoncok vagyunk a társadalmi élet mesterségében, erőt vesz rajtunk valamiféle gyámoltalanság, a kábultság érzése, mintha idegen országban volnánk, minden segítség nélkül. Az ismeretlen dolgok minden korban akaratlanul is elrémítenek. Az ifjú ember olyan, mint a katona, aki nekimegy az ágyúknak, de meghátrál a rémképek elől. Nem tudja magát mihez tartani a világban; nem tud sem adni, sem elfogadni, sem védekezni, sem támadni; szereti az asszonyokat, és tisztelettel adózik nekik, mintha félne tőlük; képességei hátrányára vannak: maga a megtestesült nagylelkűség, szemérem, s mentes a kapzsiság érdeksugallta számításaitól; ha hazudik, kedvtelésből teszi, nem pénzért; ha az utai szétágaznak előtte, lelkiismerete, amellyel még nem alkudott meg, a helyes irányt mutatja neki, de ő mégsem hallgat rá. Akiknek az a sorsuk, hogy a szív sugallatai szerint éljenek, nem törődve a fej megfontolásaival, azok sokáig vergődnek így. Ez történt velem is. Két ellentétes hatás játékszere lettem. A fiatal ember vágyai előre hajtottak, de ugyanakkor érzelmes mulyaságom mindig visszarántott. Párizs izgalmai kegyetlenül megrázzák az erős érzékenységgel megvert lelkeket: az előnyök, melyeket a kiváló vagy gazdag emberek élveznek, izgatják szenvedélyeiket; a nagyságnak és a kicsinyességnek ebben a világában a féltékenység gyakrabban öl, mint ösztökél; a nagyratörés, a vágyak és a gyűlölködések szüntelen harcában az ember szükségképp vagy áldozata, vagy cinkosa e küzdelemnek; a boldog bűn és a megcsúfolt erény körképe észrevétlenül megingatja az ifjút; a párizsi élet hamarosan letörli lelkiismerete himporát; ekkor megkezdődik, s be is fejeződik megrontásának pokoli műve. Az első gyönyör, mely minden továbbinak megadja az ízt, annyi veszéllyel jár, hogy kénytelen megfontolni a legkisebb lépést is, s előre latolgatni az összes következményeket. Az ilyen számítások bárkit önzővé tesznek. Ha a szegény diák, szenvedélyei féktelenségétől elragadva, hajlamos megfélekezni magáról, környezete annyi bizalmatlanságot mutat irányában és olt belé, hogy ugyancsak sarkára kell állnia, ha nem akar hasonlóképpen viselkedni, s ha nem akarja elűzni magától nemes gondolatait. Ez a küzdelem kiszárítja, megkeményíti a szívet, az életet az agyba kergeti, és létrehozza azt a párizsi érzéketlenséget, azokat az erkölcsöket, amelyeknek utánozhatatlan kecses léhasága, megjátszott lelkesedése mögött a politika vagy a pénz rejtezik. Párizsban a legártatlanabb asszony is megőrzi józanságát, éljen bár a legnagyobb boldogságban. Ez a légkör szükségképp hatással volt viselkedésemre és érzelmeimre egyaránt. A napjaimat megmérgező vétségek sok embernek meg sem kottyantak volna; ám a déliek vallásosságuk jóvoltából hisznek a katolikus

igazságokban és a túlvilági életben. Ez a meggyőződésük elmélyíti szenvedélyeiket és tartóssá teszi lelkiismeretfurdalásaikat. Abban az időben, amikor orvosi tanulmányaimat folytattam, mindenütt a katonák voltak az urak; ha valaki tetszeni akart az asszonyoknak, legalábbis ezredesnek kellett lennie. Mi volt egy szegény diák a világ szemében? Semmi. Szenvedélyeim ereje hevesen tüzelt, de enyhet nem találtam rá; a pénzsűke lépten-nyomon visszafogta lépteimet; a tanulást meg a dicsőséget olyan útnak tartottam, amely csak sokára vezet el a vágyott gyönyörökhöz; ide-oda hányódtam titkolt szemérmességem és a rossz példák között; az alantas szórakozásokban semmi sem akadályozott, viszont a jó társaságba aligha tudtam volna bekerülni - ilyen érzések közepette morzsoltam szomorú napjaim, játékszereként a szenvedélyek hullámlásának, a gyilkoló tétlenségnek, a hirtelen fellángolásokkal váltakozó letöréseknek. Végül ez a válság a fiatal embereknel eléggé megszokott módon ért véget. Mindig is irtóztam attól, hogy megzavarjam egy család boldogságát, de meg érzelmeim akaratlan őszintesége is lehetetlenné tette számomra a színlelést; testileg is irtóztam a nyilvánvaló hazugságtól. A sietős gyönyörök nem nagyon csábítanak, szeretem hosszan ízlelni a boldogságot. Mivel nem voltam kimondottan romlott, belefáradtam a magányosságomba, hiszen annyiszor próbáltam erőnek erejével bejutni az előkelő társaságba, és rátalálni egy olyan asszonyra, aki önzetlenül felvilágosítana utaim buktatóiról, aki kitűnő modorra tanítana, büszkeségem megsértése nélkül tanácsokat adna, és bevezetne mindenüvé, ahol jövőm szempontjából hasznos kapcsolatokra tehetnék szert. Kétségbeesésemben talán a legveszélyesebb szerelmi kaland is csábított volna; de minden, még a veszély is elkerült! A tapasztalatlanság pedig bezárt a magányomba, ahol farkasszem kellett néznem csalatkozott érzelmeimmel. Végül, uram, viszonyt kezdtem, eleinte titokban, egy lánnyal, akit kitartóan addig ostromoltam, míg sorsát meg nem osztotta az enyémmel. Ez a fiatal teremtes, jóra való, de vagyontalan család gyermeke, hamarosan elhagyta értem szerény otthonát, és félelem nélkül rám bízta jövőjét, melyet tiszta erényei szép színben festettek előtte. Helyzetem középszerűségét kétségkívül a legjobb biztosítéknak tartotta. E pillanattól fogva minden - a szívemet dúló sok vihar, szertelen vágy, nagyratörés - lecsillapult egy olyan fiatalember boldogságában, aki még nem ismeri sem a világ erkölceit, sem a rend szabályait, sem az előítéletek erejét; de mégis teljes volt ez a boldogság, mint a gyermeké. Mert hiszen mi más az első szerelem, mint a kínos, fáradságos hétköznapijainkat megédesítő második gyermekkor? Akadnak, akik egyszeriben mélyére látnak az életnek, s méltó ítéletet alkotnak róla, akik felismerik a világ tévedéseit, s hasznat húznak belőlük, átlátnak a társadalmi törvényeken, s kihasználják őket, és akik előre fel tudják mérni mindennek a jelentőségét. Ezeket a hidegfajú embereket a közfelfogás bölcseknek nevezi. Ám vannak szegény poéták is, élénken érző ideges lények, akik hibát hibára halmoznak; ezek közé tartozom én is. Első vonzalmam eleinte nem volt igazi szenvedély: csak ösztönömet követtem, nem a szívemet. Feláldoztam önmagamnak egy szegény leányt, s nem voltam híján a legtetszetősebb érveknek, melyekkel meggyőztem magam, hogy semmi rosszat nem teszek. Ami őt illeti, maga volt a megtestesült odaadás: aranyszívű, józan gondolkodású, gyönyörű lélek. Mindig csak a legjobbat tanácsolta. Szerelmével visszaadta bátorságomat; majd gyengéden arra kényszerített, hogy újra tanulni kezdjek: hitt bennem, sikert, dicsőséget, vagyont jósolt. Manapság az orvostudománynak minden más tudományhoz is köze van, s aki kiválik benne, az nehezen megszerzett, de méltányolt dicsőségben részesül. Párizsban a dicsőség mindig vagyon. Ez a drága lány megfeledezett önmagáról érettem, megosztotta életemet, annak minden szeszélyével egyetemben, s takarékosága fényűzővé tette a középszerűséget. Amikor ketten voltunk, több pénz jutott kedvteléseimre, mint amikor egyedül éltem. Ez volt, uram, életem legszebb időszaka. Lelkesen dolgoztam, volt célom, volt, aki bátorítson; gondolataimról, cselekedeteimről beszámoltam annak az asszonynak, aki meg tudta magát szerettetni, sőt mi több, mélységes tiszteletet tudott ébresztetni önmaga iránt okosságával, melyről olyan helyzetben tett tanúbizonyságot, amikor

szinte lehetetlen okosnak lenni. De napjaim nagyon is egyformán teltek, uram. A boldogság egyhangúsága, ez a legfenségebb állapot a világon, melyet csak a szív viharainak elcsitultával tudunk értékelné, ez az édes állapot, melyben nincs többé életuntság, melyben megosztjuk a legtitkosabb gondolatainkat is, és megértésre találunk - nos, uram, ezt a boldogságot hamarosan tehetetlennek érezte egy olyan türelmetlen ifjú, aki ki akarta tüntetni magát a világban, s aki elfordult a dicsőségtől, mert túlságosan lassú léptekkel visz a cél felé. Régi álmaim újra megrohantak. Csillapíthatatlanul vágytam a gazdagság javaira, s a szerelem nevében követeltem őket. Esténként, amikor mélabúsan és elgondolkozva ábrándoztam a képzelte bőség gyönyöreiről, barátnóm kérő szavára együgyűen beszéltem is vágyaimról. Kétségkívül meggyötörtem a drága teremtetést, aki az én boldogságomnak áldozta magát. A legkínzóbb fájdalom az volt számára, hogy látta: kívánok valamit, amit nem tud azonnal megszerezni nekem. Ó, uram, a nők önfeláldozása határtalan!

Ez a felkiáltás titkos keserűségről árulkodott; utána az orvos rövid időre gondolataiba mélyedt. Genestas tapintatos volt, s nem törte meg hallgatását.

- S ekkor uram - folytatta Benassis -, bekövetkezett az az esemény, amely tönkretette ezt a kezdődő házasságot, holott meg kellett volna szilárdítania. Ez volt a fő oka minden nyomorúságomnak. Atyám meghalt, s tekintélyes vagyont hagyott reám; a hagyatéki formaságok néhány hónapra Languedocba szólítottak, s én egyedül utaztam. Felleltem tehát a szabadságomat. Minden kötelesség, még a legédesebb is, nyomasztja az ifjúságot: ki kell előbb tapasztalni az életet, hogy belássuk, mennyire szükség van a kötöttségekre meg a munkára. A languedociak heves vérmérsékletével adtam át magam annak a gyönyörűségnek, hogy járhatok-kelhetek, s cselekedeteimről nem kell számot adnom senkinek, még saját jószántamból sem. Bár nem feledkeztem meg teljesen a kötelekekről, melyek Párizsban várnak, de oly sok minden foglalkoztatta érdeklődésemet, hogy emléküik lassanként elhalványult. Kínos érzés fogott el, ha arra gondoltam, hogy visszatérésem után újra magamra kell vennem őket; majd feltettem a kérdést, hogy felvegyem-e egyáltalán? Közben egymás után kaptam az őszinte gyöngédségtől áthatott leveleket; ám huszonkét esztendőskorában egy ifjú ember úgy véli, hogy az asszonyok mind egyformán gyöngédek; nem tud még különbséget tenni a szív és a szenvedély között; a szerelmet összetéveszti a gyönyör érzéseivel, melyekről eleinte azt hiszi, mindent magukban foglalnak; csak később, miután jobban megismertem az embereket és az életet, értem fel ésszel, milyen igaz nemeslelkűség áradt ezekből a levelekből. Kedvesem mindig a szerelméről írt, önmagáról soha, velem örült a szerencsémnek, de önmagát sajnálta miatta, s fel sem tételezte, hogy megváltozhatom, hiszen önmagát képtelennek érezte ilyesmire. De máris nagyravágyó számíttatásokba kezdtem, bele akartam vetni magam a gazdagok örömeibe, valaki akartam lenni, ragyogó házasságra vágytam. Öntelten, hidegen egyre csak azt hajtogattam: Nagyon szeret! S azon törtem a fejem, hogyan szabadulhatnék meg tőle. A fejtörés, a szégyenkezés kegyetlenségre vezet: aki elsőb megsebezte áldozatát, meg is öli, hogy ne kelljen pirulnia előtte. Azóta sokat elmélkedtem tévelygésem napjairól, s feltárultak előttem a szív mélységei. Igen, uram, higgye meg, azok fürkésztek ki a legjobban az emberi természet bűneit és erényeit, akik jóhiszeműen tanulmányozták önmagukat. Lelkiismeretünk a középpont. Mindig önmagunkból indulunk ki, és úgy közeledünk az emberek felé, nem pedig az emberekből kiindulva, tartunk önmagunk felé. Párizsba visszatérve, előre kibérelt hotelszobában szálltam meg, s nem értesítettem sem megváltozott magatartásomról, sem pedig megérkezésemről az egyedüli teremtetést, akit ez közélről érintett. Arra vágytam, hogy a divatos aranyifjak közé kerüljek. Néhány napig ízleltem a bőség első gyönyörűségeit, s midőn eléggé megrészegedtem tőlük, hogy ne tántorodjam meg, felkerestem a szegény lányt, akit el akartam hagyni. Az asszonyok természetes tapintatával, bár kitalálta titkos érzéseimet, elrejtette előlem könnyeit. Bizonyára megvetett; de mindig gyöngéd és jószágos lévén, sohasem

érezte megvetését. Elnézése kegyetlen gyötrelmet okozott. Akár társaságbeli, akár útszéli gyilkosok vagyunk, azt szeretnénk, ha áldozataink védekeznének, hiszen a küzdelem látszólag igazolja halálukat. Eleinte, csupa ragaszkodásból, gyakran jártam hozzá. Nem voltam gyöngéd, hát legalább igyekeztem kedvesnek mutatkozni; majd észrevétlenül udvariassá váltam; végül egy szép napon, hallgatólagos megegyezéssel, türte, hogy idegenként bánjak vele, s én még azt hittem, helyénvalóan viselkedem. Közben pedig dühödten belevetettem magam a nagyvilági életbe, hogy forgatagában elfojtsam azt a gyenge lelkiismeretfurdalást, amely még megmaradt bennem. Aki nem becsüli magát, nem tud egyedül élni: így hát a vagyonos párizsi ifjak tékozló életét éltem. Meglehetősen művelt voltam, és jó emlékező-képességű, ezért szellemesebbnek tetszettem, mint amilyen voltam valójában, következésképp azt hittem, többet érek másoknál; akiknek érdekükben állt, hogy ezt elhitessek velem, nem kellett sokat fáradozniuk. Fölényemet minden további nélkül elismerték, s nem is fáradoztam, hogy igazoljam véleményüket. A nagyvilági élet minden praktikája közül a hízelgés a legálno-kabb. Leginkább Párizsban fojtják meg a legkülönbözőbb rendű és rangú cselszövők a tehetséget már születésekor, a bölcsőjébe dobott babérkoszorúk halmazával. Így hát nem törődtem jóhíremmel, felkapottságomat nem használtam fel arra, hogy előre haladjak, s nem kötöttem hasznos ismeretségeket. Ezernyi léhaságra adtam a fejemet. Csupa kérészéletű kalandom volt, abból a fajtából, amely szégyene Párizs szalonjainak: az emberek igazi szerelemért mennek oda, de belefásulnak a keresésbe, felveszik a társaság feslett modorát, s végül oda jutnak, hogy éppen úgy meglepődnek egy igaz szenvedélyen, mint a világ egy szép cselekedeten. A többieket majmoltam, s gyakran ugyanolyan sebeket ejtettem üde és tiszta lelkeken, mint amilyenektől titokban én is szenvedtem. A félrevezető látszat ellenére volt bennem valami finomság, melynek mindig engedtem. Számtalanszor rászédtek, s ilyen alkal-makkor pirultam volna, ha nem járom a bolondját, s épp ama jóhiszeműségem miatt üztek gúnyt belőlem, melynek lelkem mélyén tapsoltam. Végére is a világ tiszteli az ügyességet, bármilyen formában nyilvánul is meg. Úgy véli, a cél szentesíti az eszközt. Olyan bűnöket, jótulajdonságokat, győzelmeket és fiaszkókat tulajdonított tehát nekem a társaság, amelyekben nem volt részem; olyan gáláns sikerről rebesgetett, amelyekről nem is tudtam; olyan cselekedeteket rótt fel, melyekhez semmi közöm sem volt; de büszkeségből nem hazudtoltam meg a rágalmakat, és hiúságból vállaltam a rám nézve hízelgő megrovásokat. Életem látszólag boldog volt, de a valóságban nyomorúságos. Ha nem szakad rám hamarosan egy nagy szerencsétlenség, fokozatosan elvesznek jótulajdonságaim, és felülkerekednek a rosszak, hiszen ezeket egyre csak táplálták a túlzásba vitt élvezetek, melyek kimerítik a testet, és az önzés utálatos szokásai, melyek felemésztik a lélek erejét. Tönkretettem magam. Elmondom, miként. Bármekkora is valakinek a vagyona, Párizsban mindig akad egy gazdagabb ember, akit utol akar érní és túl akar szárnyalni. Én is áldozatul estem ennek a versengésnek, mint annyi más bolond, s négy év múltán kénytelen voltam eladni néhány birtokrészt, másokat pedig jelzáloggal terheltem meg. S ekkor borzalmas csapás zuhant rám. Több mint két esztendeje nem láttam azt, akit elhagytam; de amilyen úton haladtam, balsorsom előbb-utóbb visszavezetett volna hozzá. Egy este, vidám társaság közepette, levélkét kaptam, rajta erőtlén írással körülbelül ezek a szavak: „*Nem soká élek már, barátom; szeretném látni, hogy megtudjam gyermekem sorsát, elvállalja-e a magáénak; és hogy enyhítsem bánatát, melyet egy napon halálom miatt talán érezni fog.*” Ez a levél jéggé dermedtet: a múlt rejtett fájdalmait tárta fel, és ugyanakkor magába zárta a jövő titkait. Kocsimat meg sem várva kirohantam, és gyalog átvágtam Párizson; üzött a lelkiismeretfurdalás, fejbe vágott e váratlan érzés ereje, mely állandósult, mihelyt megpillantottam áldozatomat. A tisztaság, mellyel ez az asszony nyomorúságát leplezte, életének kínjairól árulkodott; nemes tartózkodással szólva a múlttól, nem szégyenített meg, amikor ünnepélyes ígéretet tettem, hogy a nevemre íratom gyermekünket. S meghalt ez az asszony, uram; hiába ápoltam éjt nappá téve, hiába hívtam

segítségül a tudomány minden eszközét. Gondoskodásom, elkésett odaadásom csak arra volt jó, hogy végső perceire enyhítsem keserűségét. Szüntelenül dolgozott, hogy nevelje, táplálja gyermekét. Az anyai érzés erőt adott neki a nyomorúság elviselésére, de az én hűtlenségem miatt érzett kínzó fájdalma ellen nem vértézhetette fel. Százszor is akart közeledni hozzám, de női büszkesége százszor visszatartotta; csak sírt, de nem átkozott, s közben arra gondolt, hogy abból a rengeteg aranyból, amelyet szeszélyeim kielégítésére elpazaroltam, egyetlenegy sem jutott eszembe félretenni, és odaadni neki, hogy megkönnyítsem egy anyának és gyermekének életét. Ezt a nagy szerencsétlenséget botlása természetes büntetésének tartotta. Saint-Sulpice egyik jóságos lelkészének megbocsátó szava visszaadta a nyugalmát, s megtért az oltár árnyékába, hogy letörölje könnyeit, s új reménységet merítsen. Sok keserűsége, mellyel eltöltöttem a szívét, észrevétlenül megenyhült. Egy napon, amikor meghallotta, hogy gyermeke azt mondja: *Apa!*, holott meg sem tanította rá, megbocsátotta vétkemet. De a sok könny és fájdalom, a nappali munka és az éjjeli virrasztás aláasta egészségét. A Vallás későn hozta meg neki a vigaszt, későn adott erőt, hogy elviselje az élet megpróbáltatásait. A szíve betegedett meg: nem bírta a nehézségeket, az állandó várakozást, a meg-megújuló és mindig meghiusuló reménykedést, hogy egyszer majd visszatérek hozzá. Végül, amikor látta, hogy nincs mentség, halálos ágyáról írta e néhány, szemrehányástól mentes szót, melyet a Vallás diktált meg a jóságomba vetett hite. Mint bevallotta, inkább elvakultnak tudott, mint züllöttnek; sőt még önmagát illetve szemrehányással, hogy túlzásba vitte női büszkeségét. „Ha korábban írok - mondta -, talán lett volna időnk, hogy összeházasodjunk, s törvényesítsük gyermekünket.” Csak a fia miatt kívánta így, s nem is szólt volna soha róla, ha nem érzi előre, hogy a halál felbontja ezt a köteléket. De már elkésett: órái voltak csak hátra. Uram, ennél a betegágyánál tanultam meg, mit ér egy odaadó szív, és örökre megváltoztam. Abban a korban voltam, amikor még tudunk sírni. E drága élet utolsó napjaiban minden szavam, minden cselekedetem, minden csepp könnyem egy vérző szívű ember megbánásáról tanúskodott. Túlságosan későn találtam rá e nemes lélekre, aki után vágyódtam, akit kerestem, kiábrándulva a világ silányságából, a nagyvilági nők ürességéből, önzéséből. Belefáradtam, hogy mindig csak álarcokat lássak, hazugságokat hallgassak, s a mesterkéltnél érzelmektől körülvéve, az igazi szerelem után áhítoztam; s íme, ott feküdt előttem: én öltem meg, s nem tarthattam meg magamnak, pedig az enyém volt, csak az enyém. A négyévi tapasztalat feltárta előttem saját, igazi jellememet. Vérmérsékletem, képzeletvilágom, inkább szunnyadó, mint megtagadott vallási elveim, szellemem, félreismerő szívem - minden arra sarkallt bizonyos idő óta, hogy rendbehozzam életemet, a gyönyörűséget a szívben keressem, a szenvedélyt pedig a családi élet boldogságában, mely a legigazabb minden boldogság között. Túlságosan is sokat küszködtem egy lázas iramú, de céltalan élet ürességében, s kergettem a gyönyört, mely mindig meg volt fosztva a megszépíteni hivatott érzelmektől, hogysem a bensőséges élet képei ne keltették volna bennem a legmélyebb felindulást. Így hát erkölceim forradalma, bár hirtelen következett be, tartósan bizonyult. A párizsi élettől megrontott délvidéki szellemem minden bizonnyal nem sajnálkozott volna egy megcsalt leány sorsán, sőt nevetett volna fájdalmain, ha valamelyik tréfamester mondja el egy vidám társaság előtt; Franciaországban ugyanis a bűn borzalmaságát mindig semmivé teszi egy találó élc; de ennek az angyali teremtnének a jelenlétében, akit semmiféle szemrehányás nem érhetett, elnémult minden elmés szó: ott álltam a koporsó mellett, gyermekem mosolygott rám, s nem tudta, hogy megöltem az anyját. Szegény asszony meghalt, de boldogan halt meg, mert látta, hogy szeretem, s tudta, hogy ez az új szerelem nem a sajnálatból, de nem is a bennünket szétválaszthatatlanul összekötő kapocs tudatából fakadt. Soha, míg élek, nem felejttem el haldoklásának utolsó óráit, midőn a visszaszerzett szerelem és a megelégedett anyaság elnyomta a fájdalmakat. A bőség és a fényűzés, mellyel körülvettem, gyermekének örvendezése, aki még szebb volt a zsenge korához illő csinos ruhácskában, biztosítéka volt számára annak, hogy boldog jövő vár erre az apró emberkére, akiben önmagát

látta új életre kelni. A Saint-Sulpice templom káplánja tanúja volt kétségbeesésemnek, mely csak fokozódott, midőn a vigasztalás megszokott szavait mellőzve, ráébresztett kötelességeim súlyosságára; ám ösztökélésre nem volt szükségem, hiszen lelkiismeretem amúgy is hangosan beszélt. Egy asszony jóhiszeműen rám bízta magát, én pedig szerelmet hazudtam neki, majd elhagytam; én voltam az oka egy szegény lány minden fájdalmának, akit szentként kellett volna tisztelnem, amiért elviselte a világ megaláztatásait; úgy hunyta le a szemét, hogy megbocsátott nekem, feledve minden nyomorúságát, mert hitt egy olyan férfinak, aki egyszer már megszegte az adott szavát. Agathe nekem adta a fiatal lány bizalmát, majd a szívében őrzött anyai hitét is. Ó, az a gyermek, uram, az ő gyermeke! Egyedül Isten a tudója, mit jelentett nekem. E drága kis lény mindenben az anyjára emlékeztetett: kedves volt a mozgása, a beszéde, a gondolkodása; de vajon nem volt-e több a számomra, mint egy gyermek? Nem benne láttam-e a megbocsátást, a becsületemet? Szerettem, mint az apja, de úgy is szeretni akartam, ahogyan az anyja szerette; gyötrelmeim boldogsággá változtak volna, ha el tudtam volna hitetni vele, hogy még mindig az anyai gondoskodás veszi körül; így hát hozzá kapcsoltam magam minden emberi kötelékkel, s a vallás nyújtotta összes reményekkel. Szívemben élt mindaz a gyengédség, melyet Isten az anyákba olt. E gyermek szavára összereztem; mindig megújuló örömmel hosszasan néztem, ha elaludt, s gyakran egy-egy könnycseppet hullattam a homlokára; megszoktattam, hogy felébredése után odajöjjön hozzám az ágyamba, s ott mondja el a reggeli imádságát. Milyen édes örömet okoztak a *Miatyánk* egyszerű és tiszta szavai, midőn e gyermek harmatos és ártatlan ajkáról hallottam őket felcsendülni; de ugyanakkor micsoda rettenetes érzéseket is! Egy reggelen elkezdte az imát: „*Miatyánk, ki vagy a mennyekben...*”, azután megállt, s megkérdezte: „*Miért nem Mianyánk?*” E szó föbe ütött. Imádtam a fiamat, s mégis több okból szerencsétlenné tettem az életét. Bár a törvények számolnak az ifjúság vétkeivel, s csaknem bátorítanak rájuk, midőn - kelletlenül ugyan - törvényes jogokat biztosítanak a természetes gyermekek számára, a világ mégis áthághatatlan előítéletekkel erősíti a törvény kellemetlenségét. Nos uram, akkoriban kezdtem komolyan elmélkedni a társadalmak alapjáról, működéséről, az emberek kötelességeiről, az erkölcsi elvekről, melyek az állampolgárokat vannak hivatva lelkesíteni. A Lángész mindenekelőtt az emberek érzelmei és a Társadalom célkitűzései között fennálló kapcsolatokat ragadja meg; a Vallás sugallja az átlagembereknek a boldogsághoz szükséges elveket; de csak a Megbánás képes rá, hogy a szertelen képzeletű emberekkel is elfogadtassa őket: nos, a megbánás felnyitotta a szememet. Csakis gyermekemnek éltem, s ez a gyermek vezetett rá, hogy elgondolkodjam a nagy társadalmi kérdéseken. Elhatároztam, hogy saját magam vértézem fel jóelőre a siker valamennyi eszközével, s ekképpen biztosítom felemelkedését. Hogy könnyebben elsajátítsa az angol, a német, az olasz és a spanyol nyelvet, ilyen anyanyelvű emberekkel vettem körül; feladatukká tettem, hogy már gyermekkorában megtanítsák a helyes kiejtésre. Kitűnő hajlamokat fedeztem fel benne, s éltem is velük, hogy játszva tanítsam. Nem akartam, hogy akár csak egy helytelen nézet is gyökeret verjen agyában, s főleg arra törekedtem, hogy jóelőre hozzászoktassam a szellemi munkához, kifejlesszem benne a gyors és biztos áttekintés képességét, s a türelmet, mely behatol a szakterületek legapróbb részletkérdéseiig; végül pedig megtanítottam szenvedni és hallgatni. Nem tűrtem, hogy egyetlen durva vagy akár csak félreérthető szót kiejtsenek előtte. Gondoskodásom nyomán a körülötte levő emberek és tárgyak mind nemesebbé tették, felemelték a lelkét, beleplántálták az igazság szeretetét, az irtózatot a hazugságtól, az egyszerűséget és a természetességet szavaiban, tetteiben, viselkedésében. Élénk képzelete révén rögvest magáévá tette ezeket az intelmeket, szellemi képességei pedig egyéb tanulmányait tették könnyűvé számára. Mily kedves növény, melyet ápolnom kellett! Mennyi örömben van részük az anyáknak! - Ekkor értettem meg igazán, milyen életet élhetett az övé, s miért tudta elviselni szenvedéseit. Ez volt hát, uram, életem legnagyobb eseménye, s most rátérek arra a végzetes csapásra, amely ebbe a járásba sodort. A legminden-

napibb, a legegyszerűbb históriák egyikét fogom önnek elbeszélni, amely azonban számomra a legszörnyűbb. Jó néhány esztendőn át minden gondolatomat a fiamnak szenteltem, hogy embert neveljek belőle, de azután magányosságom elrémitett: fiam növekedett, és közeledett az idő, amikor el kellett hagynia. A szeretet életem alapérzésévé vált. Szükségem volt rá, hogy szeresse valakit, s ez a mindig csalatkozott érzés, mely újult erővel fel-feltámadt bennem, éveim múltával csak erősödött. Megvolt szívemben az igazi vonzalom minden feltétele. Átestem a megpróbáltatásokon, s megértettem, mekkora boldogságot nyújt az állhatatosság és a gyönyörűséggé változtatott áldozathozás; a szeretett nőnek ezután mindig főhelyre kellett kerülnie cselekedeteimben éppúgy, mint gondolataimban. Képzetelemben újra meg újra átéltem az olyan szerelem bizonyosságát, amelyben a kölcsönös vonzalom annyira hatalmába kerít két embert, hogy a boldogság áthatja életüket, tekintetüket és szavaikat, s nem okoz semmiféle megrázkódtatást. Ez a szerelem úgy átformálja az életet, mint a vallásos érzés a lelket: lelkesíti, védelmezi, beragyogja. A házastársi szerelmet egészen másképp értelmeztem, mint az emberek legtöbbje, s úgy találtam, hogy szépségét, nagyszerűségét éppen azok a dolgok adják meg, amelyek miatt rengeteg házasság zátonyra fut. Mélyen átéreztem erkölcsi nagyságát a páros életnek, melyet oly bensőségesen megoszt a két szerető, hogy a legközönségesebb cselekedetek sem lehetnek többé akadályai az érzelmek örökkévalóságának. De hol találhatni, két szívet, amely - bocsásson meg a tudományos kifejezésért - annyira szinkronban dobog, hogy lehetővé teszi ezt a mennyei egyesülést? Ha vannak is egyáltalán ilyen szívek, a természet vagy a vak véletlen oly messzire veti őket, hogy vagy nem találkozhatnak össze, vagy későn ismerkednek meg, vagy a halál rövidesen elszakítja őket egymástól. E végzet-szerűségnek bizonyára van valami értelme, de sohasem kutattam. Túlságosan sajognak a sebeim, hogysem vájkáljak bennük. Meglehet, a tökéletes boldogság olyan szörnyeteg, amely nem tűri, hogy fajtánknak örökké része legyen benne. Ám az ilyen házasság utáni vágyakozásomat más okok magyarázták. Nem voltak barátaim. A világot pusztaságnak láttam. Van bennem valami, ami ellenzi a lelkek szelíd kapcsolatát. Néhányan keresték társaságomat, de hiába igyekeztem én is, nem volt semmi, ami hozzám fűzte volna őket. Sokakkal úgy voltam, hogy jelenlétükben elfojtottam magamban azt, amit a világ a felsőbbtség tudatának nevez; az ő lépteik ütemére léptem, elfogadtam nézeteiket, együtt nevettem velük, s mentegettem jellemhibáikat; ha szert tettem volna a dicsőségre, örömmel odaadtam volna nekik cserébe egy parányi ragaszkodásért. De ezek az emberek sajnálkozás nélkül elhagytak. Párizs csupa csapda és fájdalom az olyan lelkeknek, akik igaz érzelmeket keresnek. Ahová csak léptem a világban, minden pusztaság lett körülöttem. Egyesek gyengeségnek tartották előzékenységemet; ha pedig megmutattam nekik egy olyan ember karmait, aki érzi magában az erőt, hogy egy napon megszerezze a hatalmat, rosszindulatú voltam szemükben; mások mulattak rajtam, s kigúnyoltak önfeledt kacagásomért, amely húszéves korunkban elhagy bennünket, s amely miatt később csaknem szégyenkezünk. Napjainkban a világ unatkozik, mégis komolyságot követel a legfelületesebb társalgásban is. Szörnyű idők, amikor mindenki hétrét görnyed egy sima modorú, közepszerű és hideg ember előtt, akit gyűlöl és akinek mégis engedelmeskedik! Később rájöttem e nyilvánvaló következetlenség okára. A közepszerűség, uram, mindig elegendő az életben; ez a Társadalom hétköznapi ruházata; bárki, aki kilép a közepszerű emberek szürke árnyékából, túlságosan is szembeötlik; a tehetség, az eredetiség olyan ékszer, amelyet kinek-kinek gondosan rejtegetnie kell, hogy csak ritka alkalmakkor ékesítse fel magát vele. Egyedül éltem hát Párizsban, semmi örömet sem találva a világban, amely semmivel sem kárpótolt, jóllehet mindent odaadtam neki; gyermekem sem töltötte ki teljesen a szívemet, hiszen férfi voltam; ám egy napon, uram, amikor már éreztem, hogy életem kihűl, s összeroskadok titkos nyomorúságom súlya alatt, rátaláltam arra a nőre, aki megismertetett a szerelemmel, a bevallott érzelmek tiszteletreméltóságával, a termékeny boldogság reményével - egyszóval a szerelemmel! Felújítottam az ismeretséget atyám öreg barátjával, aki annak

idején felkarolta érdekeimet; önála láttam meg azt az ifjú teremtetést, akit egész életemre megszerettem! Minél öregebb az ember, annál inkább felismeri, milyen hatalmas befolyása van az eszméknek az eseményekre. Szerencsétlenségemet olyan - egyébként igen tiszteletre méltó - előítéletek okozták, melyek emelkedett vallási eszmékből fakadtak. A leány vakbuzgó katolikus családból származott; e család a maga nézeteit annak a - helytelenül - janzenista névvel illetett szektának a szelleméből merítette, amely hajdanában oly sok zavart keltett Franciaországban: tudja miért?

- Nem - ingatta a fejét Genestas.

- Jansénius ypres-i püspök írt egy könyvet, melyben a Szentszék doktrínáival ellenkező tételeket véltek felfedezni. Később belátták, hogy a szöveg nem igazolja az eretnokség vádját, sőt egyes szerzők odáig mentek, hogy a tételek létezését is tagadták. E jelentéktelen nézeteltérésből született meg a gallikán egyház két pártja, a janzenistáké meg a jezsuitáké. Mindkét oldalon akadtak kiváló emberek. Megindult a küzdelem a két hatalmas csoport között. A janzenisták túlságosan szabad erkölcsi nézeteik miatt támadták a jezsuitákat, s a legszigorúbb erkölcsi és elvi tisztaság mellett kardoskodtak; a janzenisták tehát amolyan katolikus puritánok voltak Franciaországban, ha egyáltalán össze lehet kapcsolni ezt a két szót. A Francia Forradalom idején a Konkordátum okozta lényegtelen szakadás következtében létrejött a tiszta katolikusok kongregációja, amely nem ismerte el a forradalmi hatalom által, a pápa jóváhagyásával kinevezett püspököket. A hívőknek ez a nyája alkotta az úgynevezett *kis Egyházat*; tagjai, a janzenistákhoz hasonlóan, az élet ama példamutató rendszerességét hirdették, amely szerintük minden betiltott és üldözött szekta fennmaradásához feltétlenül szükséges. Sok janzenista család tartozott a kis Egyház kötelékébe. E lány szülei is ezt a két, egyformán szigorú puritán tanítást követték, s ez a meggyőződésük tiszteletet parancsolóan rítt jellemükről és arcukról egyaránt; az ilyen ellentmondást nem tűrő tanoknak ugyanis az a sajátosságuk, hogy a legegyszerűbb cselekedetet is naggyá növesztik, mert összekapcsolják a túlvilága étellel; innen a szív nagyszerű és édes tisztasága, mások és önmagunk megbecsülése; innen az igazságos és az igazságtalan hajszálpontos megkülönböztetése; innen a nagy könyörületeség, de ugyanakkor a szigorú, mondhatni kérlelhetetlen igazságosság is; végül, a mélységes irtózás a bűntől, elsősorban a hazugságtól, mely mindegyiknek a szülőanyja. Nem emlékszem, voltak-e gyönyörtelibb pillanatai az életemnek, mint azok, amikor öreg barátomnál először néztem rajongva ezt a gyönyörű, félnék, engedelmességre nevelt leányt, aki a szektájára jellemző összes erényekkel ékeskedett, anélkül azonban, hogy a gőg legkisebb jele látszott volna rajta. Hajlékony, karcsú termete olyan bájt kölcsönzött mozdulatainak, melyet szigorú tartása nem tudott lerontani; tojásdad arca, finom vonásai elárulták, hogy nemesi családból származik; tekintete egyszerre lágy és büszke, homloka sima; dús haja, melyet egyszerűen befonva viselt, természetes ékessége volt szépséges lényének. Egyszerűen ama tökéletesség képét nyújtotta, kapitány úr, melyet egyedül csak a szeretett nőben fedezünk fel; hiszen, hogy szerethessük, nem kell-e megtalálnunk benne az előre elképzelt, megálmodott szépség vonásait? Ha szóltam hozzá, egyszerűen válaszolt, túlzott élenkség és álszemérem nélkül, s nem is sejtette, milyen gyönyörűséget okoz hangjának, szép külsejének harmóniája. A szív egyazon jelek alapján ismeri fel ezeket az angyali lényeket: hangjuk lágyságáról, tekintetük gyengédségéről, bőrük fehérségéről, mozdulataik kecsességéről. E tulajdonságok összhangba olvadnak, s együttesen bájlnak el, de senki sem tudná megmondani, miben rejlik a varázsuk. Mozdulataikból sugárzik az isteni lélek. Szenvedélyesen szerettem. Ez a szerelem felélesztette, kielégítette a bennem dúló érzéseket: az érvényesülés, a gazdagság vágyát, egyszerűen minden álmomat! Szép volt, nemes, gazdag és jól nevelt - magáénak mondhatta mindazokat az előnyöket, amelyeket a világ okvetlenül megkövetel egy nőtől abban a társadalmi körben, ahová el akartam jutni; műveltsége révén szellemes ékesszólással fejezte ki gondolatait, ami

egyszerre ritka és mégis gyakori eset Franciaországban, ahol igen sok asszony legszebb szavai is üresen csengenek, míg az ő szelleméből sugárzott a mély értelem. De főleg saját méltóságának érzete volt az, amely tiszteletet parancsolt; el sem tudok képzelni szebb tulajdonságot egy hitvesben. Nem folytatom, kapitány úr; az ember mindig csak tökéletlen képet tud festeni a szeretett nőről; közte és közöttünk már eleve olyan titok lappang, amelyhez semmiféle elemzés nem tud közel férközni. Titkomba hamarosan beavattam öreg barátomat, aki bemutattott a családnak, és tiszteletre méltó tekintélyével támogatott. Bár eleinte hűvös, udvarias-sággal bántak velem, olyan, zárkózott életet élő emberek módjára, akik sohasem hagyják el azt, akit egyszer barátjukká fogadtak -, később sikerült meghitt viszonyba kerülnöm velük. A becsülésnek ezt a megnyilvánulását kétségkívül az adott helyzetben tanúsított viselkedésemnek köszönhettem. Égő szenvedélyem ellenére semmi olyat nem tettem, ami lealacsonyított volna önnön szememben: nem szívélyeskedtem szolgálai módon, nem hízelegtem azoknak, akiktől sorsom függött, hanem olyannak mutatkoztam, amilyen voltam: mindenekelőtt embernek. Miután jellememet alaposan megismerték, öreg barátom, aki, mint jómagam, szeretett volna véget vetni szomorú társtalanságomnak, beszélt reményeimről is, s szavait kedvezően fogadták. Ám nem tudta levetközni a társasági emberek jellegzetes fondorlatosságát, s abbeli törekvésében, hogy nyélbeüsse a *jó házasságot* (ezt az oly ünnepélyes aktust e szó kereskedelmi ügyletté süllyeszti, amelyben mindkét házastárs be akarja csapni a másikat), óvatosan hallgatott arról, amit ő ifjúkorom ballépésének nevezett. Ha megtudnák, hogy van gyermekem, úgymond, ez olyan erkölcsi ellenszenvet váltana ki belőlük, amely mellett eltörpülnek a vagyoni kérdések, s amely szakítást idézne elő. Igaza volt. „Ez a kérdés - biztatott - majd elrendeződik ön és a felesége között, aki szívesen és könnyen megadja a bűnbocsánatot.” Hogy aggodalmaimat elnémítsa, egytől egyig felsorolta mindazokat a megtévesztő érveket, melyeket a világban szerzett szokásos bölcsesség sugall. Bevallom, uram, az volt az első érzésem, hogy ígéretem ellenére mindent őszintén elmondjak a család fejének, de merevsége láttán gondolkodóba estem, s elrémültem e vallomás várható következményeitől; gyáván megalkudtam hát a lelkiismeretemmel, s elhatároztam, várok addig, míg választottam elegendő jelét nem adja vonzalmának ahhoz, hogy boldogságom ne kerüljön veszélybe e szörnyű vallomás miatt. Mindent bevallok egy alkalmas pillanatban, biztattam magam, s ez az elhatározás igazolta a világ és az óvatos öreg csavaros okoskodását. A szülők tehát, a ház barátainak tudtán kívül, lányuk jövődöbelijéül fogadták. E vallásos családok megkülönböztető tulajdonsága a határtalan tapintat: mindenről hallgatnak, még a közömbös dolgokról is. Nem is hinné, uram, mennyire elmélyíti az érzelmeket ez a szelíd komolyság, mely a leg-egyszerűbb ténykedésüket is áthatotta. Minden elfoglaltságuk hasznos célt szolgált; az asszonyok fehérneműt varrtak a szegényeknek pihenőidejükben; társalgásukban nyoma sem volt a léhaságnak, jóllehet a nevetést korántsem számúzték belőle: egyszerűen, minden csípős él nélkül tréfálkoztak. E szigorú erkölcsű emberek beszéde eleinte furcsán hatott, hiányzott belőle a társaság rosszmájúságának, botrányos történeteinek fűszere; egyedül a családfő meg a nagybácsi olvasott újságot, jövődöbelim soha egy pillantást sem vetett a bennük levő cikkekre, amelyek közül a legártatlanabb is bűnökről, társadalmi visszaélésekről írt. Ámde idő múltával e tiszta légkörben elhatalmasodik a lelken az édes nyugalom, a jóleső pihenés érzése, miként a szemet is megnyugtatják a lágy színek. E család élete látszólag ijesztő egyhangúságban telt. A ház belsejének a látványa is valamiféle fagyosságot árasztott: a bútorokat - még a leghasználatosabbakat is - minden áldott nap azonos elrendezésben láttam, s a legapróbb tárgyak is egyformán ragyogtak a tisztaságtól. Mégis, erősen vonzott ez az életmód. Miután legyőztem magamban a változatosság, a fényűzés, a párizsi mozgalmasság örömeihez szokott ember kezdeti viszolygását, felismertem az előnyeit ennek az életnek. Ez az élet kibontja az eszméket a maguk teljességében, s akaratlanul is elmélkedésre késztet, ebben az életben a szív uralkodik háborítatlanul, s az ember végül észreveszi, hogy belső világa határtalanná válik,

akár a tenger. A gondolat, miként a kolostorokban, ahol szüntelenül ugyanazok a dolgok vannak előtte, szükségszerűen elszakad a környezetétől, és osztatlanul az érzelmek végtelensége felé fordul. Az olyan őszintén szerelmes ember, mint amilyen én voltam, csak további erőt merít érzelméhez a csendből, az élet egyszerűségéből, ugyanazon cselekedetek ugyanazon időben való szinte zárdai megismétlődéséből. E mélységes nyugalom hatására a legkisebb mozdulat, egy szó, egy taglejtés is bámulatos jelentőségre tesz szert. Amikor az érzelmek kifejezésében nincs semmi erőltettség, egy mosoly, egy pillantás kimeríthetetlen lehetőségeket nyújt a megértő szíveknek, hogy ecseteljék gyönyöreiket és szenvedéseiket. Ekkor értettem meg, hogy a nyelv, a legnagyobb szerűbb mondatok sora sem lehet oly változatos, oly ékesen szóló, mint a tekintetek beszélgetése és a mosolyok harmóniája. Ó, mennyiszer próbáltam elérni azt, hogy lelkem kiüljön a szemembe vagy az ajkamra, amikor egyszerre kellett eltitkolnom és kimondanom szerelmem hevét egy lány előtt, aki nyugodtan ült mellettem, s akinek még nem tárták fel ottlétem okát: szülei ugyanis azt akarták, hogy szabadon határozzon élete legfontosabb kérdésében. Ám ha igazán szeretünk, az imádott lény jelenléte nem csitítja-e le legvadabb vágyainkat? Ha mellette lehetünk, nem azt a boldogságot érezzük-e, mint a hívő keresztény Isten jelenlétében? Nézni és imádni valakit, az egy és ugyanaz, ugye? Kínszenvedésnek éreztem azt - sokkal inkább, mint más -, hogy nem fejezhetem ki szívem indulatait, s kénytelen voltam magamba fojtani lángoló szavaimat, melyek csak erőtlenül festették volna még lángolóbb érzéseimet -, ám ez a bilincsbe verő kényszer annál élénkebben juttatta kifejezésre szenvedélyemet az apró dolgokban. Így aztán a legkisebb események is rendkívüli értékre tettek szert a szememben. Órák hosszat csodáltam, lestem a válaszát és hosszasan élveztem hangjának árnyalatait, titkos gondolatokat keresve benne; figyeltem ujjának remegését, midőn a keresett tárgyat nyújtottam felé; törtem a fejem, miféle ürüggyel érinthetném meg a ruháját vagy a haját, foghatnám meg a kezét, bírhatnám szóra ismét - az ilyen apróságok nagy dolgok voltak. Az elragadtatásnak ezekben a pillanataiban a szem, a mozdulat, a hang segítségére sietett a léleknek, hogy vallomást tehessen szerelméről. Csak így beszélhettem érzéseimről, mert mást nem engedett a leány hűvösen szűzies tartózkodása. Magatartása nem változott, mindig úgy viselkedett velem, mintha a húgom lett volna; ám minél szerelmesebb lettem, annál szembeszökőbb lett az ellentét az én szavaim és az övéi, az én tekintetem és az övé között; azután rájöttem, hogy e félénk hallgatás az egyetlen eszköz, amellyel e fiatal leány kifejezhette érzelmeit. Nem volt-e mindig a szalonban, amikor megérkeztem? Nem maradt-e ott a várva várt és talán előre megérezett látogatásom egész ideje alatt? Nem tárta-e fel ez a hallgatag hűség ártatlan lelke titkát? S végül, nem hallgatta-e szavaimat leplezetlen gyönyörűséggel? Viselkedésünk őszintesége, szerelmünk édes bújája végül nyilván türelmetlenné tette a szülőket, akik kedvező véleményt alkottak rólam, s méltónak tartottak megbecsülésükre. Az apa és az anya megnyilatkoztak öreg barátomnak, s a leghízelgőbben beszéltek rólam; fogadott fiuknak tekintettek, s főleg érzelmeim erkölcsösségét csodálták. Újra fiatal lettem. Ebben a vallásos és tiszta világban a harminckét éves férfi megtalálta reményteli ifjúságát. A nyár elmúlt, s a család, szokása ellenére, elfoglaltságai miatt Párizsban maradt; csak szeptemberben utaztak el auvergne-i birtokukra. Az apa megkért, hogy töltsék el velük két hónapot a Cantal-hegységben meghúzó-dó ódon kastély falai között. E baráti meghívás elhangzása után nem válaszoltam azonnal. Habozásom eredményeképp tanúja lehettem a legédesebb, a legelragadóbb pillantásnak, mellyel egy szerény fiatal lány akaratlanul elárulja szívének titkait. Evelina... Istenem! - kiáltott fel Benassis, majd némán gondolataiba merült.

- Bocsásson meg, Bluteau kapitány -, folytatta hosszú hallgatás után. - Tizenkét esztendeje már, hogy nem ejtettem ki a számon azt a szót, mely örökké a fülemben cseng, s melyet gyakran hallok kiáltani álmaimban. Nos, Evelina - ha már kimondtam a nevét -, felkapta a fejét, s mozdulatának hirtelensége ellentétben állt viselkedésének vele született szelídségével;

minden büszkeség nélkül, de fájdalmas nyugtalansággal nézett rám; majd elpirult, s lesütötte a szemét. A lassúság, amellyel azután felnézett, addig ismeretlen, kimondhatatlan gyönyörűséget okozott. Fojtott hangon, dadogva tudtam csak válaszolni. Szívem felindulása ékesen beszélt a szívéhez, ő pedig édes, csaknem könnyes tekintettel mondott köszönetet. Mindent elmondtunk egymásnak. Elkísértem a családot a birtokára. Attól a naptól fogva, hogy szíveink megértették egymást, a tárgyak új színben tűntek fel körülöttünk; semmit sem szemléltünk többé közömbösen. Az igazi szerelem sohasem változik ugyan, de gondolatainktól új meg új formákat kölcsönöz, s ezért váltakozva hol hasonlít, hol nem hasonlít önmagához. Ez minden olyan embernél így van, akinek a szerelem az egyedüli érzés, amelyben kifejeződnek vonzalmai. Csak a filozófus meg a költő tudja igazán, milyen mély értelmű a szerelemnek ez a már közhellyé vált meghatározása: önzés kettesben. Önmagunkat szeretjük *a másikban*. A szerelem - igaz - oly sokféleképpen nyilatkozik meg, hogy amióta a világ világ, nem volt két egyforma szerelmespár, ám kibontakozásában azonos törvényszerűséget követ. Ezért van az, hogy még a legvallásosabb, a legszüziesebb leányok is ugyanazt a nyelvet beszélik, s csak gondolataik bájában különböznek egymástól. Évelina azonban érzelmeinek ártatlan bevallását, ami mások szemében természetesnek tetszett volna, engedménynek tekintette, amelyet a vallásos fiatalsága megszokott nyugalmán eluralkodó zavaros érzéseknek tett; úgy érezte, legártatlanabb pillantását is a szerelme zsarolta ki belőle. A szíve és az elvei közt dúló állandó harc következtében, látszólag nyugodt, ám mély érzésektől háborgó életének legkisebb megnyilvánulása is határozott erőről árulkodott, amely jóval fölötte állt az olyan lányok túlzásainak, akiknek viselkedését könnyen megrontották a nagyvilági erkölcsök. Utazás közben Évelina új meg új szépségeket fedezett fel a természetben, s elragadtatással beszélt róluk. Ha úgy véljük, nincs jogunk kifejezésre juttatni a szeretett lény jelenlétéből fakadó boldogságunkat, akkor szívünk túlesorduló rajongását átvisszük a külvilág tárgyaira, melyeket rejtett érzéseink megszépítenek. A szemünk előtt elvonuló tájak költészetének jelbeszédét mindketten megértettük, s midőn lelkesen beszéltünk róluk, saját szerelmünk titkait tártuk fel. Évelina anyja többször is zavarba hozta a lányát női csipkelődésével: „Drága gyermekem, legalább hússzor jártál már ebben a völgyben, s eszedbe sem jutott megcsodálni” - csóválta a fejét, Évelina túlságosan lelkendező szavai hallatára. „Bizonyára azért, mert még túl fiatal voltam ahhoz, hogy értékelni tudjam az ilyen szépségeket.” Bocsásson meg ezért az ön számára közömbös részletért, kapitány úr, de ez az egyszerű válasz kimondhatatlan gyönyörűséget okozott, főleg pedig a rám vetett tekintet, amely kísért. Egy-egy falu, melyet bevilágítottak a kelő nap sugarai, egy-egy repkénnyel benőtt rom, melyben együtt gyönyörködtünk, mind arra szolgált, hogy az emlékkép révén még inkább elmélyítse lelkünkben azokat a gyöngéd érzelmeket, melyektől egész jövőnk függött. Megérkeztünk a családi kastélyba, ahol több mint egy hónapot töltöttem. Ez az egyetlen időszaka életemnek, uram, amikor az ég jóvoltából tökéletes boldogságban volt részem. A városi emberek számára ismeretlen gyönyörűségeket ízeletem. A boldogság tetőfokán érzik magukat a szerelmesek, ha egy fedél alatt lakhatnak, egy levegőt szívhatnak, ha együtt járhatják a mezőket, ha néha magukra maradhatnak, ha egy kedves kis völgy mélyén leülhetnek egy fa alá, ha elnézegethetnek egy öreg malmot, ha vallomást húzhatnak ki egymásból, tudja, az olyan édes beszélgetések közben, amelyek révén mindennap jobban kiismerik a másik szívét. Ó, uram, a szabadban töltött napok, az ég és a föld szépségei mily csodálatos összhangban vannak a lélek tökéletességével és emelkedettségével! Ha egymásra mosolyogva a felhőket nézzük, ha egyszerű szavainkat összevegyítjük a harmatos lombok között megbújó madarak dalával, ha lassú léptekkel hazafelé sétálva, hallgatjuk a harangszót, mely túl hamar hív vissza bennünket, ha együtt csodáljuk a táj egy-egy apró részletét, ha figyeljük egy rovar szeszélyes útját, vagy nézünk egy törékeny, aranyos bogarat a tiszta és szeretett lány kezén - vajon nem emelkedünk mindennap magasabbra az egekben? Ez az egy hónapi boldogság az egész életemet beragyogó emlékeket hagyott

bennem, melyek annál is inkább szépek és boldogítók, mert soha azóta nem találtam megértésre. Ma is, valahányszor egy egyszerű, de a megtört szívem számára jelentőségteljes kép tárul elém, eszembe jut hamvadó, de soha el nem feledett szerelmem. Nem tudom, megfigyelte-e, hogyan világította meg a lenyugvó nap a kis Jacques kunyhóját? Az égővörös napsugarak az egyik pillanatban szinte lángra gyújtották a természetet, majd a táj hirtelen komor sötétségbe süllyedt. E két, olyannyira különböző látvány hű képet nyújtott életemnek erről a szakaszáról. Uram, megkaptam tőle azt az első, egyedüli és fenséges bizonyosságot, melyet egy ártatlan leány csak adhat; s minél bizalmasabb és titkosabb ez a bizonyosság, annál inkább lekötelez: édes szerelmi zálog, a boldogság világának emléke! Miután biztos voltam szerelmében, megesküdtem, hogy mindent elmondok, és nem lesz titkom előtte; égetett a szégyen, amiért oly sokáig késlekedtem, s nem beszéltem vele bánatomról, melyet magam szereztem magamnak. Szerencsétlenségemre e szép napot követő reggelen fiam nevelőjétől levelet kaptam, mely aggodalommal töltött el. Váratlanul elutaztam tehát, anélkül, hogy felfedtem volna titkomat Évelinának, s a család előtt is csak fontos kötelezettségeimre hivatkoztam. Távollétemben a szülőket elfogta a kétkedés. Attól tartottak, valamilyen szerelmi ügy szólított el, s írtak Párizsba, hogy értesüléseket szerezzenek rólam. Vallási elveiket sutba dobva, nem bíztak többé bennem, s még azt sem tették lehetővé, hogy eloszlathassam gyanújukat; egy barátjuk, tudomon kívül, tájékoztatta őket ifjúságom viselt dolgairól, rosszindulatúan eltúlozta hibáimat, közölte velük, hogy van egy fiam, akinek létezését, úgymond, szándékosan eltitkoltam. Írtam jövődöbeli szüleimnek, nem válaszoltak; miután visszatértek Párizsba, felkerestem őket, de nem fogadtak. Aggodalmamban elküldtem hozzájuk öreg barátomat, hogy tudja ki az okát viselkedésüknek, melyből semmit sem értettem. Midőn felvilágosították, a jó öreg nemeslelkűen magára vette a felelősséget hallgatásomért, igazolni próbált, de semmit sem ért el. Az érdekeknek, az erkölcsi megfontolásoknak túl nagy jelentőséget tulajdonítottak e család tagjai, s előítéleteikhez sokkal görcsösebben ragaszkodtak, semhogy jobb belátásra tudtak volna térni. Kétségbeesésem nem ismert határt. Előbb megpróbáltam elhárítani a vészt; leveleimet felbontatlanul kaptam vissza. Mindent elkövettem, ami emberileg lehetséges, de a lány szülei kimondták a végső szót öreg barátomnak, szerencsétlenségem szerzőjének, hogy sohasem fogják hozzáadni a lányukat egy olyan férfihoz, akinek egy asszony halála és egy törvénytelen gyermek élete nyomja a lelkét, még akkor sem, ha maga Évelina könyörögne nekik térden állva. Ekkor uram, csak az utolsó reménység maradt meg nekem, vékony, mint a szalmaszál, amelybe a szerencsétlen vízbefúló kapaszkodik. Abban bizakodtam, hogy Évelina szerelme erősebbnek bizonyul majd apja elhatározásánál, s le tudja győzni szülei hajthatatlanságát; lehetségesnek tartván, hogy apja nem mondta meg neki a szerelmünket megölő visszaütés okát, azt akartam, ő döntsön sorsom felől, az okok ismeretében. Írtam hát neki. Könnyek és fájdalom közepette, kegyetlen kétségeimmel küszködve írtam meg, uraim, életem egyetlen szerelmes levelét. Ma már csak homályosan emlékszem, mit diktált tollamnak a kétségbeesés. Bizonyára elmondtam Évelinámnak, hogy ha igaz és őszinte volt, nem szerethetett, nem volt szabad szeretnie mást, csak engem; ha életét elhibázta volna, ő is kénytelen lett volna talán hazudni jövődöbeli férjének vagy nekem; hogy megtagadná női mivoltát, ha félreismert szerelmesétől megvonná azt az odaadást, amelyben részesítette volna, ha a szívünkben létrejött házasság ünnepélyesen is megkötetik. Megkérdeztem, van-e olyan nő, aki nem vágyik inkább a szív kötelékeire, mint azokra, melyeket a törvény rak reá? Próbáltam igazolni hibáimat, hivatkozva a tiszta ártatlanság érzéseire, s nem feledkeztem meg semmiről, ami meglágyíthat egy nemes és nagylelkű szívet. S ha már mindent bevallok önnek, megmutatom a választát, meg az én utolsó leveletem - mondta Benassis, s a szobájába ment.

Rövidesen visszatért, kezében kopott irattárcával, melyből, mély megindultságával küszködve, rosszul összehajtogatott papírokat szedett elő reszkető kézzel.

- Íme, a végzetes levél - szólott. - A gyermek, aki írta e sorokat, nem tudta, mit jelent számomra ez a gondolatait tartalmazó papírlap. Ez pedig - mutatott egy másik levelet -, az utolsó sikoly, melyet szenvedésem kitépett belőlem. Mindjárt megíthatja, öreg barátom vitte el könyörgő leveletem, titokban adta át, s ősz fejét lehajtva kérte Évelinát, olvassa el és feleljen rá. Íme a válasz: „Uram...”

- Engem, akit szűziesen tiszta szerelmétől indítatva annak idején a szelíd *kedvesem* szóval illetett, most *uramnak* szólított! Ebből mindent megértettem. De hallgassa a levelet.

- „Kegyetlen csapás egy fiatal leány számára, ha megtudja, hogy kétszínű az a férfi, akire életét akarta rábízni; de meg kellett bocsátanom önnek, hiszen oly esendőek vagyunk valamennyien! Sorai meghatottak, de ne írjon többé; levele olyan gyötrelmeket okoz, melyeket nem bírok elviselni. Utaink örökre szétváltak. Okai meggyőztek, elnyomták azokat az ellenérzéseket, melyek ön ellen támadtak lelkemben; pedig úgy szerettem volna tisztának tudni! De gyengének bizonyultunk atyám előtt mindketten, ön is meg én is. Igen, uram, szólni mertem az érdekében. Könyörögtem szüleimnek, s ezért le kellett küzdenem a legnagyobb félelmet, melyet valaha is átéltem, s csaknem megtagadnom életem szokásait. Most még egyszer engedek kérésének, bár vétkezem, midőn atyám tudtán kívül válaszolok önnek; de anyám tud róla: elnéző jósága - midőn megengedte, hogy néhány percre még egyszer egyedül maradjak önnel - meggyőzött arról, hogy mennyire szeret, s megerősített a család akarata iránti tiszteletemben, jóllehet közel voltam ahhoz, hogy fellázadjak ellene. Így hát, uram, először és utoljára írok önnek. Minden hátsó gondolat nélkül megbocsátok a szerencsétlenségért, amelyet életemben okozott. Igaza van, az első szerelem emléke nem mosódik el soha. Nem vagyok többé tiszta leány, s nem lehetek szűzies hitves. Nem tudom, milyen sors vár rám. Tudja meg, uram, hogy az az esztendő, amelyet betöltött az életemben, még sokáig hullámokat fog verni a lelkemben; de nem vádolom. Mindig szeretni fog! Miért mondta ezt nekem? Azt hiszi, meg fogják nyugtatni e szavak egy szegény magányos leány háborgó lelkét? Nem veszem-e el máris egész életemre, olyan emlékektől zaklatottan, amelyek mindig fel fognak tolni bennem? Ha most már csak Jézusé lehetek, vajon elfogadja-e összetört szívemet? De nem hiába mérte rám ezt a bánatot: ő tudja, mire jó ez; bizonyára magához akart szólítani. Most már csak ő az én egyetlen menedékem. Uram, semmim sem maradt ezen a földön. Ön, hogy elnémitsa bánatát, követheti a férfiak természetes becsvágyát. Ez nem szemrehányás, csak egy vallásos nő vigasza. Ha mindketten nyomasztó terhet viselünk, azt hiszem, az enyém a nehezebb rész. AZ, akibe minden reménységemet vetettem, összekötötte életünk fonálát; akarata szerint szét is tudja oldani. Úgy látom, az ön vallásossága nem azon az élő és tiszta hiten alapszik, amely hozzásegít bennünket, hogy elviseljük földi megpróbáltatásainkat. Uram, ha Isten meghallgatja állhatatos és forró könyörgésemet, akkor részesíteni fogja önt világosságának adományában. Isten önnel, akinek istápolómmá kellett volna lennie, akit büntetlenül *kedvesemnek* nevezhettem, s akiért még most is szégyenkezés nélkül imádkozhatom. Isten rendelkezik életünk felett, s meglehet, kettőnk közül előbb önt szólítja magához; ha egyedül maradnék, akkor, uram, bízva rám a gyermekét.”

- Ez a nemes érzelmekről tanúskodó levél véget vetett reménységeimnek - szólt Benassis. - Eleinte fájdalomra hallgattam, s csak később vettem észre, hogy a leány, önmagáról megfeledkezve, gyógyírt próbált hinteni lelkem sebére. De akkor, kétségbeesésem sugallatára, kissé ridegen írtam neki.

„Kisasszony, ebből az egyetlen szóból is megértheti, hogy lemondok önről, és engedelmeskedem! Egy férfit akkor is valamilyen kegyetlenül édes érzéssel tölti el az engedelmeskedés vágya, ha a szeretett lény azt parancsolja neki, hogy hagyja el. Önnek igaza van: önmagam felett mondom ki az ítéletet. Annak idején visszaéltem egy leány odaadásával, most az én

érzelmeimet éri ugyanez a sors. Csak azt nem álmodtam, hogy az az egyedüli nő vállalja magára e bosszú művét, akinek odaadtam volna egész lelkemet. Sohasem gondoltam volna, hogy ennyi keménység - talán erény - rejtezik abban a szívben, amelyet oly gyengédnek és oly szeretőnek hittem. Megismertem szerelmem egész mélységét: túlélte a fájdalom legszörnyűbbikét - a megvetést, mellyel akkor sújtott, midőn kíméletlenül eltépte a bennünket egyesítő kötelékeket. Isten önnel, örökre. A megbánás alázatos büszkeségével a szívemben fogom keresni az utamat, hogy azon járva, levezekeljem hibáimat, melyek miatt ön - egyedüli szószólóm az égben - irgalmatlanul büntetett. Isten talán megbocsátóbb lesz, mint ön. Szenvedek majd, s közben önre gondolok, ez lesz a büntetése sebzett szívemnek, mely mindig vérezni fog a magányban. A sebzett szívéké az árnyék és a csend. Soha többé nem fogok szeretni, senkinek a képe nem fog belevésődni a lelkembe. Bár nem vagyok nő, éppúgy megértettem, mint ön, hogy a *szeretlek* szót kimondva egész életemre elköteleztem magam. Igen, e szó, melyet *kedvesem* fülébe súgtam, nem volt hazugság, s ha megváltoznám, jogosan sújthatna megvetésével; ámde ön örökre bálványa marad magányomnak. Megbánás és szerelem: e kettőből fakad minden más erény, így hát - a bennünket elválasztó szakadék ellenére - mindig ön lesz cselekedeteim mozgatója. Jóllehet szívemet csordultig töltötte keserűséggel, nem lesz benne egy csepp sem, ha önre gondolok; mert akár rá se lépjek további utamra, ha nem tisztítom meg lelkemet minden salaktól. Búcsúzom hát öntől, az egyedüli szívtől, amelyet szeretek ezen a világon, s amelyből kiűzettem. Soha búcsú nem volt még ennyire teli mély érzéssel, gyengédséggel; egy lélek, egy élet mond istenhozzádot, és senkinek nincs hatalma feléleszteni. Búcsúzom, legyen a béke önnel, s vélem a bánat!”

Miután a két levél elhangzott, Genestas és Benassis egymásra néztek, de szomorú gondolataikat nem cserélték ki egymással.

- Elküldtem hát ezt az utolsó levelet - folytatta az orvos -, amelynek fogalmazványát, mint láthatja, megőriztem, és amely mindmáig elhervadt örömeimre emlékeztet, s utána kimondhatatlan levertség fogott el. A kötelékek, melyek ezen a földön egy embert az élethez fűznek, mind ehhez a tiszta, de azóta szétfoszlott reménységhez kapcsolódtak. Búcsút kellett mondani a megengedett szerelem gyönyörűségeinek; hadd hervadjanak el a szívemben virágzó nagyszerű gondolatok. Egy szépre, jóra, becsületre szomjazó, bűnbánó lélek könnyörgését utasították el olyan emberek, akik igazán vallásosak. Uram, ez első pillanatokban a legvadabb elképzelések kergetőztek agyamban, de felmerült előttem a fiam képe, s szerencsére elhomályosította őket. S ekkor éreztem, hogy iránta való szeretetemet csak fokozzák mindazok a szerencsétlenségek, amelyeknek ő volt az ártatlan oka, de amelyekért csak magamat vádolhattam. Ő lett minden vigaszom. Harmincnégy éves koromban még remélhettem, hogy hasznára lehetek hazámnak, s elhatároztam, híres ember leszek, s dicsőséggel vagy a hatalom ragyogásával fogom eltörölni azt a hibát, mely fiam születésén foltot ejtett. Mennyi szép érzést köszönhetek neki, és mily nagy életerőt öntött belém azokban a napokban, amikor jövőjének gondja foglalkoztatott! Megfűlok - kapott a torkához Benassis. - Tizennégy év múltán sem tudok visszagondolni e gyászos esztendőre... Elvesztettem a gyermekemet, uram.

Az orvos elhallgatott, arcát tenyerébe rejtette, majd, miután egy kissé megnyugodott, leejtette a kezét. Genestas nem nézhette felindulás nélkül a házigazdája szemét elborító könnyeket.

- Uram, ez a villámcsapás először ledöntötte az életemet - folytatta Benassis. - Csak midőn elfordultam a világtól, s más talajba eresztettem gyökeret, ragyogott fel bennem az egészséges erkölcs világossága. Csak később ismertem fel az Isten kezét szerencsétlenségemben, s akkor már, az égi szózatra hallgatva, bele tudtam törődni a sorsomba. De ez nem ment könnyen: szertelen természetem szükségképp fellázadt; még egy utolsó viharban kitomboltam indulataim utolsó maradványát. Hosszasan tétováztam, mielőtt rátértem volna arra az egyedüli

útra, amelyet egy hívő ember választhat. Eleinte öngyilkos akartam lenni. Életem eseményei túlságosan erősen kifejlesztették bennem a búskomorság érzését, s hideg fejjel készülődtem kétségbeesett tettemre. Úgy gondoltam, el szabad hagynunk az életet, ha az élet is elhagyott bennünket. Az öngyilkosság természetes dolognak látszott számomra. A gyötrelmek éppolyan pusztítást vihetnek véghez az emberi lélekben, mint az elviselhetetlen fájdalom a testben; nos, egy lelki bánattól sújtott értelmes lénynek éppen olyan joga van megölni magát, mint a megkergült birkának, amely nekirohan a fának, s összezúzza a fejét. Vagy talán a lélek baját könnyebb gyógyítani, mint a testét? Kétkedem benne. Nem tudom, két ember közül ki a gyávább: amelyik mindig remél, vagy amelyik nem remél többé. Az öngyilkosság egy erkölcsi kór utolsó krízisének tűnt a szememben, mint ahogy a természetes halál is végső állomása egy testi betegségnek; de miután az erkölcsi élet alá van vetve az emberi akarat sajátos törvényeinek, megszűnésének nem kell-e vajon összhangban lennie az értelem megnyilvánulásaival? Így hát a gondolat öl, nem a pisztoly. Egyébként a véletlen, amely életünk zavartalanul boldog pillanataiban egyetlen csapással leterít bennünket, nem menti-e fel azt az embert, aki nem hajlandó elviselni szerencsétlen életét? Ezek az elmélkedések azonban, melyek a gyász napjaiban foglalkoztattak, magasabb megfontolások felé irányítottak. Egy ideig az antik pogányság nagyszerű tanításaiba mélyedtem el; de miközben a modern idők vívmányainak fényénél új jogokat kerestem bennük az emberek számára, úgy véltem, hogy az antik bölcseknél mélyebbre hatolok azokban a kérdésekben, melyeket hajdanta rendszerekbe foglaltak. Epikurosz megengedte az öngyilkosságot. De vajon nem volt-e ez filozófiájának szükségszerű velejárója? Epikurosz mindenáron az érzéki élvezetekre törekedett; e feltétel híján megengedett és jó dolognak tartotta, ha a lélekkel rendelkező lény visszatér megpihenni a lélektelen természethez; miután az ember egyedüli életcélja a boldogság vagy a boldogság reménye, a halál jótéteménnyé válik annak, aki reménytelenül szenved, s a józan ész utolsó cselekedetét hajtja végre az, aki önként távozik az életből. E tettet nem magasztalta és nem is ítélte el; s miközben áldozatot mutatott be Bakchosznak, csak ennyit mondott: *A halálon nincs mit nevetni, és nincs mit sírni.* Zénón és sztoikus követői sokkal inkább erkölcsi alapokon állottak, és sokkal inkább át voltak hatva az ember kötelességeinek tudatától, mint az epikureusok; ők bizonyos esetekben elő is írták az öngyilkosságot a sztoikusoknak. Így okoskodtak: az ember abban különbözik az állattól, hogy szabadon rendelkezik személyével: vonjátok meg tőle ezt a jogot, amely önnön életének és halálának urává teszi; az emberek és az események rabszolgájává alacsonyítjátok. Az élet és a halál helyesen értelmezett joga hatásosan ellensúlyoz minden, természettől és társadalomtól eredő bajt; ám ha valaki ezt a jogot embertársaival szemben is gyakorolja, a zsarnokság mindenféle fajtájának válik a szülőjévé. Az ember csak akkor lehet hatalmas, ha cselekvési szabadsága korlátlan. Menekülni kell egy helyrehozhatatlan hiba megalázó következményeitől? A közönséges ember lenyeli a szégyent és él tovább, a bölcs kiissza a méregpoharat és meghal. Köszvénytől kínozza, ráktól elroncsolt arccal kell eltölteni az élet hátralevő részét? A bölcs, kiválasztva az alkalmas pillanatot, elkergeti a kuruzslókat, s végső búcsút mond barátainak, akiket csak elszomorított létezésével. Mit tegyen az ember, ha hatalmába jut a zsarnoknak, aki ellen fegyverrel a kezében küzdött? Előtte az írás - vagy behódol, vagy aláírja halálos ítéletét: az ostoba a hóhér bárdját választja, a gyáva behódol, a bölcs egy utolsó szabad cselekedettel válaszol, s önmaga ellen fordítja fegyverét. „Ti szabad emberek - kiáltotta régen a sztoikus -, tanuljatok meg szabadok maradni! Legyetek szabadok a szenvedélyektől, feláldozva azokat a kötelességnek, szabadok embertársaiktól, kivonva magatokat közülük a törrel vagy a méreggel, szabadok a sorstól, megszabván a határt, amelyen túl már nem lehet hatalma rajtatok, szabadok az előítéletektől, nem tévesztvén őket össze a kötelességekkel, szabadok minden állati rettegéstől, tudván fölébe emelkedni a durva ösztönöknek, melyek annyi szerencsétlent láncolnak az élethez.” Miután kibányásztam ezt a okfejtést az antikok filozófiai limlomja közül, azt hittem,

keresztény formát adhatok neki, felhasználva a szabad akarat dogmáját, melyet azért adott nekünk az Úr, hogy egy napon megítélhesse a trónszéke előtt álló embereket. S ezt mondtam magamban: „Védekezni fogok!” Ám ezek az okoskodások arra kényszerítettek, uram, hogy elgondolkodjam: mi következik a halálom után? S akkor szembekerültem saját régi, megingott hiedelmeimmel. Az emberi életben minden fontos lesz, ha az örökkévalóság súlya nehezedik a legegyszerűbb elhatározásunkra is. Ha ez a gondolat megragadja egy ember lelkét, s megéreztet vele valami megfoghatatlanul hatalmasat, ami érintkezésbe hozza a végtelennel, a dolgok sajátos módon megváltoznak. Ebből a szempontból nézve feltárul előttünk az élet minden nagysága és kicsinysége. Tudatában voltam hibáimnak, de mégsem gondoltam az égre, amíg maradtak földi reményeim, s amíg valamilyen társadalmi elfoglaltsággal könnyíthettem bajaimon. Szeretni akartam, egy asszony boldogságán munkálkodni, családot alapítani - vajon nem gyötrő vétkeim levezekelésére vágytam-e ezekkel a nemes törekvésekkel? Miután próbálkozásom kudarcot vallott, nem volt-e vezeklés az is, hogy egy gyermeknek szenteltem magam? Amikor pedig - e két erőfeszítése után - a megvetés és a halál következtében örök gyászba borult a lelkem, amikor egyszerre minden érzelmem sebet kapott, s már semmi sem érdekelt ezen a földön, az ég felé emeltem szemem, és rátaláltam Istenre. Mindazonáltal megkísértem, hogy a Vallást részessé tegyem halálomban. Újra elolvastam az evangéliumokat, s egyetlen mondatot sem találtam benne, amely tiltaná az öngyilkosságot; ámde olvasás közben megértettem az emberek Megváltójának isteni gondolatát. Igaz, egy szót sem szól a lélek halhatatlanságáról, viszont atyjának boldog országáról beszél; sehol sem tiltja az apagyilkosságot, viszont elítéli mindazt, ami bűn. Evangélistáinak dicsőségét és küldetésük bizonyítékát nem annyira az adja, hogy törvényeket alkottak, hanem inkább az, hogy elterjesztették a világon az új törvények új szellemét. S ekkor beláttam, hogy egy öngyilkos a tette véghezviteléhez szükséges bátorságával tulajdonképp önmagát ítéli el: ha érzi magában az erőt a halálhoz, akkor kell legyen ereje a harchoz is. A szenvedés visszautasítása nem erő, hanem gyengeség; s aki csüggedésében elveti magától életét, az megtagadja a keresztény hitet, melynek alapjává Jézus e fenséges szavakat tette: *Boldogok, akik szenvednek!* Az öngyilkosságot tehát nem tartottam megbocsáthatónak semmiféle válságban, még az olyan ember számára sem, aki a lelki nagyságot helytelenül értelmezve, egy pillanattal előbb végez magával, mielőtt a hóhér bárdja lesújt. Nem arra tanított-e bennünket Jézus Krisztus, amikor meghalt a kereszten, hogy engedelmeskedjünk az emberi törvényeknek, még ha igazságtalanul alkalmazzák is őket? A *Lemondás* keresztre vésett szava, melyet mindenki megért, akinek van szeme a szent írások olvasásához, a maga isteni tisztaságában tűnt elém. Volt még nyolcvanezer frankom: eleinte messze akartam kerülni az emberektől, hogy egy eldugott vidéken sínylődvé morzsoljam le hátralevő napjaimat; ám az embergyűlölet, mely tulajdonképp mogorvaság máza alá rejtezett hiúság, egyáltalán nem katolikus erény. Az embergyűlölő szíve nem sajog, hanem kiszárad - az enyémből pedig bőven ömlött a vér. Az egyház törvényeire gondoltam meg a vigaszra, melyet a bánattól sújtottaknak nyújt, s a magány, az imádság szépségét átérezve, elhatároztam, hogy - eleink szép kifejezésével élve - Istennek szentelem magam. Bár eltökéltségem szilárd volt, élni akartam azzal a lehetőséggel, hogy előbb megvizsgálom a célom eléréséhez vezető eszközöket. Pénzzé tettem vagyonom maradékát, s majdhogynem nyugodtan indultam útnak. *Békesség az Úrban* - erre törekedtem, s reményemben nem csalatkozhattam. Eleinte Szent Bruno szerzete vonzott, s meg is érkeztem a Grande-Chartreuse-be, gyalogszerrel, komor gondolatok közepette. Ünnepe volt számomra ez a nap. Nem számítottam a fenséges látványra, melyet ez az út nyújtott: emberfeletti hatalom érezte jelenlétét lépten-nyomon. A kiszögellő sziklák, a szakadékok, a csöndben zajosan csobogó hegyipatakok, a magas hegyek közé zárt és mégis korlátatlan magány, a menedék, ahová az embert csak meddő kíváncsisága hajtja, e vadon, melynek zordságát a természet legfestőibb alkotásai enyhítik, az évszázados fenyők és az egy napig élő kis virágok - mindez komorrá teszi az

embert. Aligha van nevethetnékje, ha áthalad Szent Bruno pusztaságán, mert ott a mélabú érzése az úr. Láttam a kolostort, sétáltam néma, ódon boltívei alatt, s hallgattam az árkdok árnyékában a forrás cseppjeinek csobbanását. Beléptem egy cellába, hogy felmérjem kicsinységemet, töltekeztem a mélységes békével, melyet elődöm, élvezett, s meghatottan olvastam a felírást, melyet a kolostor szokásai szerint az ajtó fölé rótt; jövődő életem minden szabálya ebben a három latin szóban sűrűsödött össze: *Fuge, late, tace...*⁵

Genestas bólított, mint aki megértette.

- Döntöttem - folytatta Benassis. - A fenyőfával burkolt cella, a kemény fekhely, a magány: minden a lelkembe markolt. A karthauziak a kápolnában voltak, és én is együtt imádkoztam velük. Ám itt semmivé foszlott az elhatározásom. Uram, nem akarom megítélni a katolikus egyházat: nagyon is hagyománytisztelő vagyok, hiszek műveiben és törvényeiben. De amikor hallottam ezeket a világ számára ismeretlen, a világ számára meghalt zsolozsmázó aggastyánokat, beláttam, hogy a kolostori élet tulajdonképp fenséges önzés. Ez a visszavonultság, melyből csak az egyénnek van haszna, nem egyéb hosszú öngyilkosságnál, de nem török pálcát felette, uram. Ha már az Egyház megnyitotta ezeket a sírokat, akkor bizonyosan szűksége is van rá néhány, a világ számára teljességgel haszontalan kereszténynek. Úgy véltem, jobban teszem, ha bűnbánatomat a köz javára fordítom. Visszafelé jövet egyre csak azon törtem a fejem, miképpen válthatnám valóra a lemondásra tett fogadalmamat. Elképzeltem magam mint egyszerű matrózt; s arra gondoltam, hogy a legutolsó sorban szolgálom a hazámat, lemondva minden szellemi megnyilvánulásról; ám ez a munkával és odaadással teli élet mégsem látszott eléggé hasznosnak. Nem húzom-e ezzel keresztül Isten számításait? Ha valamelyes képességgel, lelkierővel ajándékozott meg, akkor nem az-e a kötelességem, hogy ezt az adományt embertársaim érdekében használjam fel? Meg aztán, ha szabad nyíltan beszélnem, a kitárulkozás bennem élő vágya nem fért össze a tisztán gépies tevékenységgel. Úgy láttam, a tengerészéletben nem nyílik semmiféle tér a jóság számára, amely éppúgy hozzátartozik lelki alkatomhoz, mint minden egyes virághoz a maga sajátos illata. Mint már mondtam önnek, kénytelen voltam itt tölteni az éjszakát. Elgondolkodtam e szegény vidék állapotán, s együttérző törődésemben Isten parancsát láttam. Már megízleltem az anyaság kegyetlen gyönyörűségeit, s elhatároztam, hogy teljesen az anyai érzésnek szentelem magam; egy egész vidék gondozója leszek, s csak a szegények sebeinek gyógyításával törődöm. Isten ujjának félreismerhetetlen nyomát véltem felfedezni abban, hogy gyermekkorom első komoly tetteként az orvosi pályára adtam a fejem; elhatároztam hát, hogy itt fogom gyakorolni mesterségem, gyógyítani fogok. *A sebzett szívek az árnyék és a csend* - ezt írtam a levelemben: s amit megfogadtam, végre is akartam hajtani. A hallgatás és a lemondás útjára léptem. A karthauziak hitvallása - *fuge, late, tace* - lett az én jeligém is. Munkám nem egyéb, mint tevékeny imádság, s érzelmi öngyilkosságom életet ad e járásnak; két kézzel szórom a boldogságot meg az örömet, amiben nekem nem lehet részem. Egész valóm átalakult: a parasztok életét élem, távol a világtól. Arcvonásaim megváltoztak, bőröm megráncosodott, megkeményedett a tűző napon. Úgy járok-kelek már én is, mint a falusiak, az ő nyelvüket beszélem, felvettem szokásaikat, s éppúgy nem törődöm a túlzott finomságokkal, mint ők. Párizsi barátaim vagy a divatos hölgyek, akik körül legyeskedtem, rá sem ismernének régi magamra, arra az elkényeztetett, elpuhult szépfiúra, aki bolondja volt Párizs cifraságainak, fényűzésének és finnyás élvezeteinek. Ma már a külsőségekre ügyet sem vetek, mint mindenki, aki egyetlen gondolat jegyében él és dolgozik. Nincs többé más célom az életben, csak az, hogy békén elaludjam; nem késleltetem, de nem is sürgetem a véget. Sajnálkozás

⁵ Menekülj, rejtőzz el, hallgass (latinul)

nélkül fogadom majd a halált, ha eljő az ideje. Ez hát, uram, életem őszinte története; így éltem, mielőtt letelepedtem ezen a vidéken. Nem tagadtam le semmit; bűneim nagyok, jóllehet akadnak mások is, akiknek hasonló vétkek terhelik a lelkét. Sokat szenvedtem, s most is állandóan szenvedek; de úgy látom, enélkül nem lehet boldog a jövő. Vannak azonban kínok, amelyekkel szemben, lemondásom ellenére, erőtlenség vagyok. Ma is csaknem összerogytam a titkos gyötrelmekről, az ön jelenlétében, anélkül, hogy tudta volna...

Genestas felugrott a székéről.

- Igen, Bluteau kapitány, az ön jelenlétében. Nem ön hívta-e fel figyelmemet Colas anyó fekhelyére, amikor lefektettük Jacques-ot? Nem bírok ránézni egy gyermekre sem anélkül, hogy eszembe ne jutna elvesztett angyalom; képzelheti hát, micsoda gyötrelmek közepette fektettem ágyába ezt a halálra ítélt fiúcskát! Nem tudok hideg, közömbös lenni egyetlen gyermek láttán sem.

Genestas elsápadt.

- Igen, édes szőke fejűk, ártatlan lényük mindig emlékezetembe idézi szerencsétlenségeimet, s felébreszti lelkiismeretemet. Szörnyű elgondolni, hogy oly sokan hálálkodnak azért a kevéske jóért, amit e járásban teszek, holott ez csak lelki gyötrelmeim eredménye. Ön az egyetlen ember, kapitány úr, aki ismeri életem titkát. Boldog volnék, ha vétkeim tudatánál tisztább érzelmemből meríthettem volna lelkierőmet és bátorságomat, ám akkor semmit sem mesélhettem volna önnek magamról.

5 Elégiák

Miután Benassis befejezte elbeszélését, meglepődve vette észre, hogy a tiszt arca mélységesen gondterhelt kifejezést ölt. Elérzékenyült ekkora megértés láttán, s szinte megbánta, hogy elszomorította vendégét.

- De Bluteau kapitány - kezdte -, az én bánatom...

- Ne szólítson Bluteau kapitánynak - vágott közbe Genestas felugorva székéről, s heves mozdulata belső elégedetlenségről árulkodott. - Bluteau kapitány nem létezik... alávaló ember vagyok!

Benassis megütődve nézett Genestasra. A tiszt úgy száguldott fel s alá, mint egy kétségbeesetten röpdöső dongó, amelyik véletlenül beszorult a szobába és kiutat keres.

- De hát akkor kicsoda ön, uram? - kérdezte az orvos.

- Vártam ezt a kérdést! - válaszolt a tiszt, s megállt az orvos előtt, de nem mert ránézni. - Félrevezettem önt! - folytatta elváltozott hangon. - Először hazudtam életemben, s meg is bűnhődtem érte, mert most már nem mondhatom meg önnek sem látogatásom, sem átkozott kémkedésem célját. Mióta beleláttam a lelkébe, inkább eltűrném, hogy felpofozzon, mintsem hogy Bluteau kapitánynak nevezzen! Ön megbocsáthatja ezt a galádságot; de én, Pierre-Joseph Genestas, aki, hogy az életemet megmentsem, még a haditörvényszék előtt sem hazudnék, nem bocsátom meg magamnak soha.

- Ön Genestas őrnagy? - kiáltotta Benassis, felemelkedve székéről. Megfogta a tiszt kezét, s azt melegen megszorítva, így szólt: - Uram, mint az imént mondotta, barátok voltunk, mielőtt megismertük volna egymást. Már akkor égtém a vágytól, hogy láthassam, amikor Gravier úr mesélt önről. Plutarkhosz tollára méltó férfi - így jellemezte.

- Hol vagyok én Plutarkhosztól! - legyintett Genestas. - A nyomába sem léphetek önnek. Szeretném falba verni a fejemet. Őszintén be kellett volna vallanom a titkomat. De nem! Inkább álarcot öltöttem, s idejöttem, hogy kutassak ön után. Most már tudom, hogy hallgatnom kell. Ha őszinte vagyok, bánatot okoztam volna önnek. Attól pedig Isten őrizzen, hogy akárcsak a legkisebb fájdalom is érje miattam!

- Nem értem, uram, miről beszél.

- Kár a szóért. Nem vagyok beteg, egy szép napot töltöttem itt, s holnap elmegyek. Ha ellátogat Grenoble-ba, egy baráttal többet fog ott találni, s ezt nem tréfából mondom. Pierre-Joseph Genestas erszénye, kardja, vére az öné. Szavai nem maradtak hatástalanok. Ha nyugdíjba megyek, én is félrevonulok egy isten háta mögötti zugba, elöljáró leszek, s megpróbálok az ön nyomdokain járni. Nem tudok annyit mint ön, de tanulok majd.

- Igaza van, uram, a gazda, aki azzal tölti idejét, hogy helyrehozzon valamilyen apró hibát egy falu gazdaságában, legalább annyi hasznót tud hajtani a köznek, mint a legjobb orvos; az egyik néhány ember fájdalmát csillapítja, a másik a haza sebeit gyógyítja. Ám alaposan felébresztette kíváncsiságomat. Lehetek a hasznára valamiben?

- A hasznomra?! - szólt a katonatiszt megindult hangon. - Nagy ég! Kedves Benassis úr, szinte a lehetetlennel határos az, amit kérek öntől. Higgye meg, jó néhány keresztényt elküldtem a másvilágra életemben, de ha ő is az ember, attól még lehet jó szíve; bármily durvának látszom is, azért sok mindent meg tudok érteni.

- Mondja hát, mi nyomja a szívét.

- Nem, nem akarok önnek szántsándékkal fájdalmat okozni.

- Ugyan, őrnagy úr, sok mindent kibírok én.

- Uram - szólt a tisztt, minden ízében reszketve -, egy gyermek életéről van szó.

Benassis összeráncolta a homlokát, de csak intett Genestasnak, hogy folytassa.

- Egy gyermekről - folytatta az őrnagy -, akit állandó és gondos ápolással meg lehet még menteni az életnek. De hol van olyan orvos, aki képes rá, hogy egyetlen betegnek szentelje magát? Városban biztosan nem akad ilyen. Hallottam beszélni az ön kiváló tulajdonságairól, de féltem, hogy áldozatul esem a jogtalanul szerzett hírnév csillogásának. Éppen ezért elhatároztam, hogy mielőtt rábíznom gyermekemet, kiismerem ezt a Benassis urat, akiről annyi jót meséltek. S most...

- Elég - szólt közbe az orvos. - Öné a gyermek?

- Nem, kedves Benassis úr, nem az enyém. Hogy megmagyarázhassam e titkot, el kell mesélnem önnek egy történetet, melyben nem éppen a legvonzóbb szerepet játszottam; ám ha ön rám bízta a titkát, én is bizvást elmondhatom az enyémet.

- Legyen egy cseppet türelemmel, uram - szólt az orvos, majd Jacquotte-ot hívta, s teát kért tőle. - Látja, őrnagy úr, késő este, amikor mindenki nyugszik, az én szememre nem jön álom!... Gyötör a bánat, s a teában próbálok feledést találni. Ez az ital ideges mámort okoz, s elbódít: nélküle nem is bírnám az életet. Még mindig nem kér belőle?

- Többre tartom azt a jófajta bort, amelyikből az előbb ittam - válaszolt Genestas.

- Ahogy kívánja. Jacquotte - kérte Benassis a szolgálot -, hozzon be bort meg süteményt.

- Most legalább lesz, ami tartsa bennünk a lelket éjszakára - fordult vendégéhez az orvos.

- Ez a tea bizonyára nem tesz jót önnek - jegyezte meg Genestas.

- Szörnyű köszvényes rohamokat idéz elő, de mégsem tudok lemondani róla: esténként szerez viszont néhány olyan pillanatot, amikor az élet nem nyomaszt többé. De hallgatom elbeszélését, uram. Szavai talán elmosásák életem emlékeinek túlságosan friss benyomását.

- Kedves uram - tette le üres poharát a kandalló párkányára Genestas -, a Moszkva alóli visszavonulás után ezredem egy lengyelországi kisvárosban tért pihenőre. Drága pénzen lovakat vásároltunk, s ott vártuk meg a Császár visszatértét. Úgy látszott, rendbejött a szénánk. Hozzá tartozik a történethez, hogy volt akkor egy barátom. A visszavonulás idején többször is megmentette az életemet egy Renard nevezetű altiszt gondoskodása; sok minden olyat tett értem, ami után - eltekintve a szolgálat kötelmeitől - két férfi testvérré fogadja egymást. Egy házban volt a szállásunk, amolyan fából való patkánylyukban, ahol egy egész család szorong, bár azt hinné az ember, hogy egy ló sem fér bele. A rozoga viskó egy zsidó családé volt, amelynek tagjai mindennel kereskedtek az égvilágon; az idős családfő, akinek az uja egyáltalán nem fázott, ha aranyat kellett számolnia, visszavonulásunk idején alaposan megszédte magát. A ház alatti kis pinceodúban zsúfolták össze gyermekeiket, köztük egy leányt is, aki olyan szép volt, amilyen szép csak egy zsidó lány lehet, ha ápolja magát és nem szőke. Valóban tökéletes teremtes volt, a maga tizenhét évével; bőre fehér, mint a hó, szeme

mint a bársony, szempillája fekete, mint a korom, haja oly tömött és ragyogó, hogy az embernek kedve támadt beletúrní! Mindezt, uram egy este vettem észre, amikor a háziak azt hitték, hogy már alszom, holott nyugodtan pipázgatva, sétáltam az utcán. A gyermekek nyüzsögve, egymás hegyen-hátán hemperegtek, akár a kölyökkutyák. Kedves látvány volt. Az apjuk meg az anyjuk együtt evett velük. Ahogy néztem őket, az apa pipájának gomolygó füstjén át megpillantottam a fiatal zsidólányt, aki olyan volt, mint vadonatúj arany egy halom rézgaras között. Addig, kedves Benassis úr, sohasem jutottam hozzá, hogy elgondolkodjam a szerelemről; e lány láttán azonban megértettem, hogy azelőtt csak természetes ösztöneimnek engedtem; szerelmes voltam tetőtől talpig, fejemmel, szívemmel, minden porcikámmal. Nem volt menekvés! Ott álltam, rágtam a pipa szárát, s néztem a lányt, míg el nem fújta a gyertyát és le nem feküdt. Képtelen voltam lehunyni a szemem! Egész éjjel virrasztottam, mihelyt elszívtam a pipám, újra megtömtem, s róttam az utcát. Még sohasem esett meg velem ilyesmi. Ez volt az egyetlen alkalom az életemben, hogy nősülésre gondoltam. Alig hajnalodott, megnyergeltem a lovamat, s jó két óra hosszat ügettem keresztül-kasul a környéken. Észre sem vettem, hogy csaknem agyonhajszoltam a szegény állatot...

Genestas megállt, s nyugtalan pillantást vetve új barátjára, így folytatta:

- Bocsásson meg, Benassis úr, de nem vagyok szónok: úgy beszélek, ahogyan a szavak a nyelvemre jönnek. Társaságban feszélyezve érezném magam, de kettesben magával, itt vidéken...

- Folytassa csak - biztatta az orvos.

- Amint visszaértem a szobámba, Renard-t nagy munkában találtam: a pisztolyait tisztogatta. Azt hitte, megöltek párbajban, s azon törte a fejét, hogy beleköt abba, aki engem a másvilágra küldött... S ekkor áldozatul estem lehetetlen természetemnek! Bevallottam szerelmemet Renard-nak, s megmutattam a gyerekek rejtekhelyét. Renard értette zagyvalék-nyelvüket, megkértem hát, beszéljen szándékaimról a lány apjának meg az anyjának, s próbálja elérni, hogy találkozassam Judithtal. Igen, Judithnak hívták. Két héten át úsztam a boldogságban, mert az öreg meg a felesége engedélyével minden este együtt vacsoráztunk Judithtal. Ön átélte ezt az érzést, nem untatom vele; de ha nem dohányzik, nem tudhatja, micsoda gyönyörűséget érez egy becsületes férfi, ha barátjának és a lány apjának társaságában pipázgatva, kedvére nézheti szíve hercegnőjét. El sem tudok gondolni kellemesebbet. De meg kell mondanom, hogy Renard elkényeztetett polgárcsmete létére, nem tagadta meg párizsi mivoltát. Apja, akinek nagy fűszerkereskedése volt, fiskálisnak nevelte, így hát tudott egyet s mást; ám mikor sor alá került, búcsút kellett mondania az aktáknak. Jól illett rá az egyenruha, s lányos arcával ugyancsak értette a módját, hogyan lopja be magát az emberek szívébe. Judith bele is szeretett annak rendje és módja szerint, s velem annyit sem törődött, mint ló a sült csirkével. Miközben egyik elragadtatásból a másikba estem, s Judithot bámulva a fellegekben jártam, Renard⁶ barátom nem tagadta meg a nevét, s lenn maradt a földön; a galád áruló összeszúrta a levelet a lánnyal, méghozzá olyan alaposan, hogy a vidék szokása szerint össze is házasodott vele, mert az engedély megszerzése túl sokáig tartott volna. De megígérte, hogy francia törvény szerint is elveszi, ha a házasságot nem tekintenék érvényesnek. Végül azonban Renard-néből Franciaországban megint Judith kisasszony lett. Ha ezt tudom, megölöm Renard-t, hogy nyikkanni sem marad ideje, ám az apa, az anya, a lány meg az én barátom mind egy követ fújnak, s kitűnően megértették egymást. Miközben pipázgattam, s úgy imádtam Judithot, mint az oltári szentséget, Renard barátom légyottokra járt, s ügyesen folytatta kisdéd játékait. Ön az

⁶ Róka (franciául)

egyetlen, akinek elmondom ezt a történetet, melyet gyalázatosnak tartok; sohasem fért a fejembe, hogyan lophatta el más választottját, hogyan tehette tönkre barátja boldogságát és életét egy olyan ember, aki belehalna a székelybe, ha egy aranyat kellene elemelnie. Galambjaim férj-feleség lettek és turbékoltak, én meg minden este együtt vacsoráztam velük, bámultam Judithot, mint egy fajankó, és negédesen mosolyogtam, valahányszor csábosan rám nézett, hogy félrevezessen. Ám drága árat fizettek hamisságukért. Becsületemre mondom, Isten sokkal jobban törődik e világ dolgaival, mint hinnők. Megindulnak ellenünk az oroszok: kezdődik az 1813-as hadjárat. Az ellenség megrohan bennünket. Egy szép napon jön a parancs, hogy megadott időre legyünk a lützeni csatatéren. A Császár jól tudta, miért a sietség. Az oroszok bekerítették bennünket. Ezredesünk előbb el akar búcsúzni egy lengyel nőtől, aki a várostól alig pár lépésnyire lakott: a kozákok előőrse elcsípi, embereivel együtt. Csak annyi időnk van, hogy lóra pattanjunk, felfejlődjünk a város szélén, nekimenjünk az oroszoknak és visszaverjük őket. Így juthattunk csak lélegzethez, hogy aztán az éj leple alatt elvonuljunk a városból. Három óra hosszat rohamoztunk, s derekas dolgokat vittünk véghez. Míg harcoltunk, a lőszer és kocsik meg a szekerek egérutat nyertek. Volt jó néhány ágyúnk meg nagymennyiségű lőszerünk, ami úgy kellett a Császárnak, mint egy falat kenyér, bármi áron el kellett juttatni hozzá. Ellenállásunk megzavarta az oroszokat: azt hitték, egy egész sereg van mögöttünk. De a kémek felvilágosították őket, hogy csak egy lovassági ezred meg a hozzátartozó gyalogság áll velük szemben. Estefelé aztán elsöprő támadásba kezdtek: meleg volt a helyzet, s jó néhányan otthagytuk a fogunkat. Körülfogtak bennünket. Renard-ral az első sorokban verekedtünk; barátom úgy harcolt, mint az oroszlán, hiszen a feleségéről volt szó. Neki köszönhető, hogy visszajutottunk a városba, melyet betegeink ostromállapotba helyeztek. Szánalmas látvány volt. Utolsónak érkezünk. Látjuk ám, hogy egy csapat kozák zárja el az utunkat: nekik rohanunk. Az egyik fel akar nyársalni a pikájával, Renard észreveszi, s közibénk ugrat, hogy elhárítsa a döfést; szegény hátasa - szavamra, gyönyörű állat volt - kiadja páráját, s összerogyva magával rántja Renard-t meg a kozákot. Megölöm a rusnyát, Renard-t pedig a hóna alatt megragadva magam elé fektetem a nyeregbe, mint a liszteszákot.

„Ég áldja, kapitány, vége mindennek - szól Renard.”

„Nyugalom - mondom -, majd meglátjuk.”

Beérek a városba, leszálok a lóról, s lefektetem Renard-t a legközelebbi ház sarkánál egy nyaláb szalmára. Feje összezúzódott, kilátszott az agyveleje, de még maradt ereje a szólásra. Kemény, Büszke legény volt.

„Nem tartozunk egymásnak - mondja. - Elvettem Judithot, odaadtam az életemet. Legyen gondja rá meg a gyermekére, ha lesz neki. Vegye el feleségül.”

Uram, első felindulásomban otthagytam, mint a kutyát; amint dühöm elszállt, visszamentem... halott volt. A kozákok felgyújtották a várost. Eszembe jutott Judith, megkerestem, felvettem magam mögé, s hála lovam gyorsaságának, utolértük az ezredet, mely lóhalálában vonult vissza. A zsidónak meg a családjának hűlt helye volt; eltűntek, mint a patkányok. Egyedül Judith várta vissza Renard-t. Eleinte egy szót sem szóltam neki, megértheti. Az 1813-as hadjárat minden viszontagsága közepette törődnöm kellett ezzel az asszonnyal, el kellett szállásolnom, gondoznom, ellátnom; azt hiszem, nem is sejtette, micsoda nehéz helyzetben voltunk. Ügyeltem rá, hogy mindig tíz mérfölddel előttünk járjon, Franciaország irányában; s miközben Hanaunál harcoltunk, megszülte a fiát. Ebben az ütközetben megsebesültem, s csak Strasbourg-ban találkoztam Judithtal, majd Párizsba indultunk, ugyanis a franciaországi harcok idején balszerencsémre az ágyat nyomtam. Ha nincs ez a sajnálatos véletlen, a Gárda gránátosai közé kerülhettem volna, mert a Császár előléptetett. Ott álltam, uram: gondjaimra bízva egy asszony meg egy gyerek, aki nem is az enyém, s három bordám betört! Képzelterti, a

zsoldommal nem sokra mentem. Renard apja, ez a fogatlan, vén zsugori, hallani sem akart a menyéről; Judith apja meg eltűnt, mint a kámfor. Szegény asszony csak senyvedt bánatában. Egy reggel sírva cserélte ki a kötésemet.

„Judith - mondom neki -, sanyarú sors vár a gyermekére.”

„Rám is” - bólintott.

„Fel a fejjel - biztattam -, megszerezzük a szükséges papírokat, megesküszünk, s elismerem a magaménak...”

Nem tudtam kiejteni Renard nevét. Kedves uram, mindent megért az a túlvilági pillantás, amellyel Judith köszönetet mondott; rádöbbenem, hogy még mindig szeretem, s e pillanattól fogva szívembe zártam gyermekét is. Miközben a papírok meg a lány apja és anyja útban voltak Franciaország felé, a szegény asszonyból kiszállt az élet. Halála előtti napon összeszedte maradék erejét, felöltözött, kicsinosította magát, végigszenvedte a szokásos formáságokat, aláírta az összes papírokat; majd, miután gyermekének már volt neve és apja, újra ágynak dőlt. Megcsókoltam a kezét meg a homlokát, s meghalt. Ez volt az én menyegzőm. Két nap múlva, miután megvettem azt a pár lábnyi földet, amelybe a szegény lányt eltemettem, egyedül álltam a világban egy árvával, akit az 1815-ös hadjárat idején dajkaságba adtam. Attól fogva, hogy véget ért a háború, úgy gondoztam a szegény porontyot, mintha a sajátom volna. Senki sem ismeri történetemet, amelyet hiába is meséltem volna el bárkinek. Nagyapja tönkrement, s családjával együtt valahol Perzsia és Oroszország között bolyong. Van reménye rá, hogy meggazdagodik, mert ért a drágaköskereskedéshez. Kollégiumba adtam a gyereket; legutóbb matematikára fogtam, hogy bejuthasson a Politechnikai Főiskolába, s hogy jó eredménnyel végezhesse el, de szegény feje belebetegedett a sok tanulásba. Gyenge a tüdeje. A párizsi orvosok szerint, ha a hegyek közé viszem, és egy lelkiismeretes ember állandóan gondozza, van még remény a felépülésére. Önre gondoltam, s idejöttem, hogy megismerjem a nézeteit, az életmódját. Bar jó barátok vagyunk most már, mégsem tudnék bánatot okozni önnek azok után, amit elmesélt nekem.

- Őrnagy úr - szólt Benassis pillanatnyi hallgatás után -, hozza el Judith gyermekét. Bizonyára Isten akarja, hogy elviseljem ezt az utolsó megpróbáltatást. Ki fogom bírni. Szenvedéseimet felajánlom Istennek, akinek fia meghalt a kereszten. S vajon nem kedvező jel-e az, hogy elbeszélését nyugodtan, együttérzéssel hallgattam?

Genestas lelkesen megszorította az orvos mindkét kezét, s nem tudta visszatartani a szemét elhomályosító könnyeket, melyek végiggördültek cserzett arcán.

- Őrizzük meg ezt a titkot - szólt.

- Rendben van, őrnagy úr. Hát mégsem ivott?

- Nem vagyok szomjas - felelt Genestas. - Gyalázatosan érzem magam.

- Mikor hozza a gyereket?

- Akár holnap, ha úgy gondolja. Két napja érkezett Grenoble-ba.

- Akkor induljon holnap reggel és siessen vissza. A Sírásólánynál várom majd, s ott ebédelünk mind a négyen.

- Helyes - bólintott Genestas.

A két barát jóéjszakát kívánt egymásnak, s nyugovóra tért. A szobájukat elválasztó előtérbe érve, Genestas letette a gyertyáját az ablakpárkányra, s Benassishoz lépett.

- A teringtét! - szólt gyermekes lelkesedéssel - nem válok el öntől ma este addig, míg ki nem mondom, ami a szívemen fekszik: ön a harmadik ember ezen a világon, aki megértette velem, hogy odafönt van valaki. - S felfelé mutatott az ujjával.

Az orvos mélabús mosollyal válaszolt, s nagyon melegen kezét szorította az őrnaggyal.

Másnap Genestas még sötétben elindult a városba, s dél tájban már jött is visszafelé a Grenoble-ból a falu felé vezető országúton, s megállt annál az ösvénynél, amely a Sírásólány házához visz. Könnyű, egylovas kocsin ült, amelyet gyakran látni mindenfelé e hegyes vidék útjain. Sovány, beteges fiú volt vele; nem látszott többnek tizenkét esztendősnél, jóllehet már a tizenhatodik évében járt. A tiszt, mielőtt leszállt volna, körülnézett, hátha meglát egy parasztot, aki elvállalná, hogy visszavigye a kocsit Benassisnak. A szűk ösvényen ugyanis csak gyalogszerrel lehetett eljutni a Sírásólány házáig. A mezőőr szerencséjére éppen akkor bukkant ki az útra, és kísérette Genestast a bajból. Így hát az őrnagy fogadott fiával együtt elindulhatott a találkozóra a hegyi ösvényen.

- Nem örülsz, hogy egy álló esztendeig járhatod ezt a szép vidéket, megtanulhatsz vadászni, lovagolni, ahelyett, hogy a könyveid fölött görnyednél? Nézd csak!

Adrien a beteg gyermekek módján bágyadt tekintetet vetett a völgyre, majd, mint minden fiatalember, a természet szépségei iránt közömbösen, így szólt, le sem lassítva lépkeit:

- Apám, ön oly jó hozzám!

Genestas szíve elfacsarodott e beteges közönyösség láttán, s a Sírásólány házáig egy szót sem szólt a fiához.

- Őrnagy úr, ön a pontosság mintaképe - emelkedett fel Benassis a padról, amelyen várakozott.

De aztán hamarosan visszaült, gondolataiba mélyedt Adrien láttán; aprólékosan szemügyre vette sárgás bőrét, fáradt vonásait, s önkéntelenül is csodálta e nemes, szépmetszésű, hosszúkás arcot. A fiú eleven képmása volt az anyjának, tőle örökölte bőrének olajos csillogását, szép fekete szemét, értelemről ragyogó, bánatos tekintetét. A lengyel zsidónő szépségének minden jellegzetessége rányomta bélyegét e dúshajú fejre, mely a vézna testhez képest túlságosan is erőteljes volt.

- Jól szokott aludni, kisember? - fordult felé Benassis.

- Igen, uram.

- Mutassa a térdét. Túrja fel a nadrágját.

Adrien elpirulva kioldotta a harisnyakötőjét, az orvos pedig gondosan megtapogatta a térdét.

- Helyes. Most beszéljen. Kiáltson erősen, teli torokból!

Adrien kiáltott.

- Elég! Adja ide a kezét...

A fiatalember odanyújtotta mind a két kezét, mely lágy és fehér volt, s kéken erezett, mint az asszonyoké.

- Melyik iskolába jár Párizsban?

- A Szent Lajos gimnáziumba.

- Az igazgatója nem olvas breviáriumot esténként?

- De igen, uram.

- Egyszóval, nem szokott azonnal elaludni? Minthogy Adrien nem válaszolt, Genestas az orvoshoz fordult és így szólt:

- Ez az igazgató igen derék pap; ő mondta, hogy egészségi okokból vegyem ki egy időre kis katonámat az iskolából.

- Semmi baj - bólintott Benassis, mélyen belenézve Adrien nyugtalan szemébe. - Van orvosság. Igen, embert fogunk faragni ebből a gyerekből. Úgy élünk majd együtt, mint két barát, jó? Korán fekszünk, korán kelünk. Megtanítom lovagolni a fiát, őrnagy úr. Tejkúrával egy-két hónap alatt rendbehozom a gyomrát, azután fegyverviselési meg vadászengedélyt szerzek neki, s Butifer gondjaira bízom. Együtt fognak zergére vadászni. Négy-öt hónapi falusi élet után rá sem ismer a fiára, őrnagy úr. Butifer kiugrik a bőréből örömeiben! Ismerem a fickót, mint a tenyeremet: elviszi majd egész Svájcig, kis barátom, az Alpokon keresztül, fel a hegycsúcsokra, s hat hónap alatt hüvelyknyit fog nőni; arca megszínesedik, idegei megerősödnek, s elfelejti majd iskolai rossz szokásait. Akkor majd folytathatja a tanulást, s ember lesz magából. Butifer becsületes legény, nyugodtan rábízhatjuk a bolyongáshoz meg a vadászathoz való szükséges pénzt; a felelősségtudat egy fél évre megkomolyítja, s öneki is csak haszna lesz a dologból.

Genestas arca az orvos minden szava után egyre jobban felderült.

- Menjünk ebédelni. A Sírásólány türelmetlenül vár bennünket - szólt Benassis, s megpaskolta Adrien arcát.

- Nem tüdőbajos hát? - vont a földre Genestas az orvost karjánál fogva.

- Éppoly kevésbé, mint ön vagy én.

- Akkor mi a baja?

- Nem veszélyes - legyintett Benassis. - A korával jár ez az egész.

A Sírásólány megjelent a küszöbön, s Genestas meglepődve nézte egyszerű, de csinos öltözkét. Egyáltalán nem az előző nap látott parasztlány állt előtte, hanem egy elegáns és kecses párizsi nő, akinek pillantásaival szemben védtelennek érezte magát. A tiszt tekintete egy terítő nélküli diófaasztalra esett, mely úgy ragyogott a tisztaságtól, mintha fényezve lett volna: rajta tojás, vaj, pástétom meg illatos erdei szamóca. A szegény leány mindenüvé virágot rakott, jelül annak, hogy ez a nap ünnep a számára. E látványra a tiszt akaratlanul is vágyakozva gondolt arra, hogy jó lenne ebben a pázsit övezte, egyszerű házban lakni, s olyan pillantást vetett a lányra, amely egyszerre éreztette reménységeit és kételyeit; majd Adrien felé fordult, akit a Sírásólány éppen tojással kínált, hogy leplezze zavarát.

- Őrnagy úr, remélem, sejti, mi az ára a vendéglátásnak - szólalt meg Benassis. - Mesélnie kell a Sírásólánynak a katonaéletről.

- Hadd ebédeljen meg előbb nyugodtan az úr, majd ha megitta a kávéját...

- Nagyon szívesen megteszem - bólintott az őrnagy -, de nekem is van egy feltételem: el kell mondania valamilyen emléket.

- De uram - pirult el a lány -, az én életemben nem történt semmi olyan, amit érdemes lenne elmesélni. Kér még egy kis pástétomot, kis barátom? - fordul Adrienhez, látva, hogy üres a tányérja.

- Igen, kisasszony.

- Kitűnő ez a pástétom - jegyezte meg Genestas.

- Mit mond majd akkor, ha megkóstolja a haboskávét! - kiáltotta Benassis.

- Szívesen hallgatnám már csinos vendéglátónkat.

- Rosszul fog a dologhoz, Genestas - rázta a fejét Benassis. - Hallgass ide, leányom - fogta meg az orvos a Sírásólány kezét -, ez a tiszt úr, aki melletted ül, szigorú külseje ellenére arany szívű ember; kedvedre beszélhetsz hát előtte. Nem erőszakolunk: beszélj vagy hallgass, ahogy jobbnak látod. Édes gyermekem, ha valaki meghallgat és megért ezen a világon, akkor mi hárman, akik most itt vagyunk, megértünk téged. Beszélj hát régi szerelmeidről; ezzel még nem árulod el, mi rejlik most a szívedben.

- Itt hozza Mariette a kávét - válaszolt a leány. - Ha megitták mindnyájan, szívesen beszélek szerelmeimről. De remélem, az őrnagy úr nem fog megfélekezni az ígérteiről - tette hozzá, szerény s egyben kihívó pillantást vetve Genestasra.

- Eszem ágában sincs, kisasszony - válaszolt tiszteletteljesen az őrnagy.

- Tizenhat esztendő koromban - kezdte a Sírásólány - Savoie útjain bolyongva kellett koldulnom a kenyeremet, soványka lány létemre. Jászolban aludtam, a szalma között. A fogadós, aki szállást adott, jó ember volt, de a felesége nem szenvedhetett, s folyton csak szidott. Ez nagyon fájt, mert nem voltam rossz leány; reggel-este imádkoztam az Istenhez, nem loptam, az ég akarata szerint éltem, kéregetve, mert nem értettem semmihez, és valóban beteg voltam, nem bírtam sem kapálni, sem fonni. Végül elüldöztek a fogadóstól, egy kutya miatt. Nem voltak szüleim, nem voltak barátaim, s születésem pillanatától fogva nem akadt senki, aki javamat akarta volna; nevelőszülőm, a jólelkű Morinné, meghalt: ő igazán törődött velem, de nem nagyon kényeztetett; a szegény öreg úgy dolgozott, akár egy férfi; s ha szólt is néhány jó szót hozzám, azért csak ráütött a kanállal a kezemre, ha túl gyorsan ettem levesünket a közös tányérból. Szegény öregasszony! Nincs nap, hogy ne foglalnám imáimba a nevét! Adja a Jóisten, hogy ott fenn boldogabb élete legyen, mint amilyen itt volt, s főleg jobb ágya; mindig panaszkodott arra a silány fekhelyre, amelyen együtt aludtunk. El sem tudják képzelni, jó uraim, hogyan gyötrődik az ember lelke, ha csak sértésekben, gorombaságokban van része, meg olyan pillantásokban, melyek úgy fájnak a szívnek, mintha késsél hasogatnák. Ismertem öreg koldusokat, akik már fel sem vették az ilyesmit, de én nem erre az életre születtem. Egy *nem* hallatára mindig sírva fakadtam. Minden este szomorúbban tértem haza, s csak akkor nyugodtam meg, ha elmondtam az imádságomat. Isten napja alatt nem akadt egyetlen szív sem, amelyen megpihenhetett volna az enyém! A kék ég volt az egyetlen barátom. Mindig boldogság fogott el, valahányszor a felhőtlen, kék égre tekintettem. Ha a szél elfújta a felhőket, lefeküdtem valahol a sziklák tövében, és élveztem a szép időt. Arról ábrándoztam ilyenkor, hogy előkelő hölgy vagyok. S ahogy merőn néztem az eget, úgy éreztem, mintha fürödnék a kékjében; gondolatban ott fenn éltem, nem nyomott semmi, csak szálltam, szálltam felfelé, könnyedén, boldogan. De rátérek a szerelmeimre. A fogadós kutyája megkölykezett; s volt köztük egy aranyos, fehér szőrű, fekete foltos kis jószág: még most is mintha előttem állna - csak éppen meg nem szólalt. Ez a szegény állat volt az egyetlen élőlény, aki azokban az időkben barátságosan nézett rám. Félretettem neki a legjobb falatokat, ő megismert, esténként elébem szaladt, nem húzódott nyomorúságomtól, hanem felugrált rám, s nyalta a lábam: szeméből olyan jóság, ragaszkodás sugárzott, hogy gyakran sírva fakadtam a láttán. „Mégis-csak van valaki, aki szeret” - mondogattam magamban. Télen a lábamnál aludt. Ha megverték, szörnyen szenvedtem, s inkább megtanítottam, hogy ne lopjon a házaknál csontot, hanem elégedjék meg a kenyermel. Ha szomorú voltam, megállt előttem, s rám nézett hűséges szemével, mintha azt mondta volna: „Bánatos vagy, szegény Sírásólány?” Valahányszor az utasok odavetették néhány garast, összeszedte a porból, s odahozta nekem a derék állat. Amióta volt barátom, nem éreztem magam olyan szerencsétlennek. Mindennap félretettem

egy-két sout, hogy összekuporgassak ötven frankot: meg akartam ugyanis vásárolni Manseau apótól. A felesége észrevette, mennyire szeret a kutya, s úgy tett, mintha ő is élne-halna érte. De a kutya nem szívelhette. Az állatok megérzik ám, ki milyen! Tudják, ki szereti őket igazán. Volt már egy húszfrankos aranyam, belevarrva a szoknyám korcába, odaálltam hát Manseau apó elé, s így szóltam: „Kedves Manseau apó, úgy gondoltam, hogy egy évig összegyűjtöm a pénzemet, s megveszem a kutyáját; mielőtt a felesége magának akarná megtartani, bár egyáltalán nem törődik vele, adja ide nekem húsz frankért: itt van a pénz.” „Nem kell, kicsikém - azt mondja -, tartsd csak meg a húsz frankodat. Isten őrizzen attól, hogy elvegyem a szegények garasait! Legyen a tiéd a kutya. Ha a feleségem veszekedik, hagyj itt bennünket.” Az asszony nagy jelenetet rendezett a kutya miatt... Istenem! úgy kiabált, mintha a ház égett volna a feje fölött. S tudják-e, mit agyalt ki? Láttam, hogy a kutya hozzám ragaszkodik, és semmiképp sem lehet az övé, inkább megmérgezte. Szegény kiskutyám a karomban múlt ki; úgy megsirattam, mint a saját gyermekemet. Egy fenyőfa alatt temettem el. Fogalmuk sincs, mi mindent zárt magába ez a gödör. Ott ültem a fa alatt, s arra gondoltam, hogy én már mindig csak egyedül leszek ezen a világon, hogy nekem semmi sem sikerül, hogy megint magányos leszek, mint azelőtt, és hogy senki sem fog szerető pillantást vetni rám soha. Egész éjjel ott virrasztottam, fölöttem ragyogtak a csillagok, s kértem az Istent, hogy könnyörüljön meg rajtam. Amint visszamentem az útra, megpillantottam egy tíz év körüli szegény gyereket, akinek nem volt keze. Meghallgatott a Jóisten, gondoltam. Soha olyan forrón nem imádkoztam, mint ezen az éjszakán. Gondjaimba veszem ezt a szegény fiút, határoztam el magamban, együtt fogunk koldulni, s az anyja leszek; kettesben jobban boldogulunk; ha róla van szó, talán bátrabb leszek, mintha csak magamról! A gyerek eleinte elégedettnek látszott, s nehéz is lett volna nem annak lennie, hiszen mindent megtettem, amit csak kívánt, mindenből neki adtam a legjobbat, egyszóval a rabszolgája voltam, ő pedig zsarnokoskodott rajtam; de ez még mindig jobbnak tűnt, mint a magányosság. Hiába! A kis iszákos megtudta, hogy húsz frankot rejtegetek a ruhámban, kibontotta, és ellopta az aranyamat, szegény kiskutyám árát! Misét akartam mondatni belőle. Egy nyomorék gyermek! Még elgondolni is szörnyű. Ez az eset jobban elkésértett, mint bármi az életben. Akármit szerettem, minden semmivé vált a kezem között. Egy alkalommal látok egy könnyű hintót, amint felfelé haladt a hegyoldalban. Benne egy kisasszony, szépséges, mint a Szűz Mária, mellette egy fiatalember, hozzá hasonló. „Nézd csak milyen szép leány!” - szólt a fiatalember, nekem pedig egy pénzdarabot dobott. Egyedül ön tudhatja, Benassis úr, milyen boldoggá tett ez a bók, az egyetlen, amelyet valaha is hallottam: de az a fiatalúr jobban tette volna, ha nem dobja oda azt a pénzt. Ezernyi ostoba gondolat kergetőzött az agyamban, s elkezdtem rohanni az ösvényeken, toronyiránt; s fel is értem az Échelles szikláira, jóval előbb, mint a lassan haladó hintó. Újra láthattam az ifjút, aki ugyancsak meglepődött, hogy megint találkozott velem. Szívem a torkomban dobogott, s valami kimondhatatlan érzés vonzott feléje; de amikor meglátott, megint csak nekiiramodtam, jól sejtve, hogy a kisasszony meg ő megállnak majd a couz-i vízesésnél. Amint odaértek, újra megpillantottak az útmenti diófák alatt, s úgy látszik, felkeltettem érdeklődésüket, mert szóba elegyedtek velem. Soha életemben nem hallottam szelídebb hangot, mint ezé a szép fiatalemberé meg a nővééré, mert holtbiztos, hogy a nővére volt; egy esztendeig csak rájuk gondoltam, reménykedve, hogy visszatérnek. Oly szeretetre méltónak tűnt az utas, hogy két évet adtam volna az életemből csak azért, hogy még egyszer láthassam! Ezek voltak hát életem nagy eseményei addig a napig, amíg meg nem ismertem Benassis urat; az úrnőmet, aki elkergetett, mert felvettem azt a hitvány báli ruháját, csak sajnáltam, és megbocsátottam neki; becsületes lány létemre őszintén megmondom, hogy hiába volt grófnő, azért én sokkal többre tartottam magamat önála.

- De most már láthatja - szólt Genestas rövid hallgatas után -, hogy kegyeibe fogadta az Isten; úgy él itt, mint hal a vízben.

E szavak közben a Sírásólány hálás tekintettel nézett Benassisra.

- Ó, hogy szeretnék gazdag lenni! - sóhajtott fel a tiszt.

Mély csend uralkodott el a szobában.

- Tartozik még egy történettel - szólalt meg végül a Sírásólány, hízogő hangon.

- El is mondom - bólintott Genestas. - A friedlandi csata előtti napon történt - kezdte elgondolkozva -, hogy Davoust tábornokhoz küldtek szolgálattételre, és amint éppen visszafelé mentem a táborhelyemre, egy útelágazásnál szemtől szembe találkozom a Császárral. Napóleon rám néz: „Te vagy Genestas kapitány?” kérdezi. „Igen, Felség,” „Jártál Egyiptomban?” „Igen, Felség.” „Ne menj tovább ezen az úton - mondja - fordulj balra, úgy hamarabb érsz a csapatodhoz.” El sem tudják képzelni, milyen jószágosan szólt hozzám a Császár, pedig volt neki gondja-baja elég. Éppen a vidéket járta, hogy megismerje a csatateret. Azért mesélem el ezt a történetet, mert azt akarom, hogy legyen fogalmuk róla, mi mindenre emlékezett, s tudják, hogy egyike voltam azoknak, akiket személy szerint ismert. 1815-ben letettem az esküt. Ha nem követem el ezt a hibát, ma már talán ezredes vagyok. Sohasem akartam én elárulni a Bourbonokat, ám akkoriban csak az járt az eszemben, hogy meg kell védeni Franciaországot. A Császári Gárda őrnagya lettem, s bár sokat szenvedtem a sebesülésem miatt, a waterlooi csatából derekasán kivettem a részemet. Amikor mindennek vége volt, elkísértem a Császárt Párizsba; majd, bár megtiltotta, Rochefort-ba is követtem. Boldog voltam, hogy vigyázhattam rá, nehogy valami baja essék útközben. Amint a tengerparton sétált, ott örködtem tíz lépésnyire tőle. „Nos, Genestas - lép oda hozzám -, hát nem haltunk meg?” Szavai hallatára majd a szívem szakadt meg. Ha ott lettek volna, éppúgy megborzongtak volna tetőtől talpig, mint én. Azután rámutatott a kikötőt elzáró, átkozott angol hadihajóra, s így szólt: „Ezt látva, sajnálom, hogy nem fulladtam bele gárdistáim vérébe!” Igen - nézett Genestas merően az orvosra meg a Sírásólányra -, szó szerint ezt mondta. „Azok a generálisok, akik nem engedték, hogy Felséged maga induljon rohamra - mondom neki -, s akik a kocsijába ültették, nem voltak a barátai.” „Gyere hát velem - kiáltott fel élénken -, nincs még vége a játéknak.” „Felség, én szívesen mennék, de egy anyátlan árvának kell gondját viselnem, nem tehetem.” Láthatják, Adrien miatt nem kísérhettem el Szent Ilonára. „Várj csak - mondja -, neked még nem adtam semmit, mert nem tartoztál azok közé, akiknek az egyik marka mindig tele volt, a másikat meg üresen nyújtogatták felém; fogd ezt a tubákos szelencét, ezt használtam a mostani hadjárat idején. Maradj Franciaországban, ott is szükség van hősökre! Szolgálj tovább, és tarts meg emlékezetedben. Te vagy az utolsó egyiptomi harcos a seregemből, akit élve láttam Franciaországban.” Azután odaadta a kis tubákos szelencét. „Véssd rá: *becsület és haza* - szólott -, ez a története két utolsó hadjáratunknak.” Ekkor odaértek kíséretének tagjai, s velük töltöttem az egész délelőttöt. A Császár fel-alá járkált a parton, nyugodt volt, csak néha ráncolta össze a szemöldökét. Dél tájban bebizonyosodott, hogy lehetetlen hajóra szállnia. Az angolok tudták, hogy Rochefort-ban van: vagy a kezükre kellett adnia magát, vagy vissza kellett térnie Franciaországba. Valamennyiünket emésztett a nyugalanság! A percek óráknak tündek. Napóleon egérfogóba került: egyik oldalon a Bourbonok, akik azonnal puskacső elé állították volna, a másikon a becsstelen angolok, akik sohasem fogják lemosni magukról azt a gyalázatot, hogy ellenségüket, aki menedéket kért tőlük, egy elhagyott sziklára száműzték. Ezekben az izgalmas pillanatokban valaki a kíséretéből odaviszi hozzá Doret kapitányt. A tengerész elmondja neki, hogyan menekülhetne át Amerikába. A kikötőben volt egy kétárbocos hadihajó meg egy kereskedelmi vitorlás. „Kapitány - kérdezi tőle a Császár -, hogyan képzei a dolgot?” „Felséged - hangzott a válasz - felszáll a kereskedelmi hajóra, én meg a hadihajóra kitűzöm a fehér zászlót, s megbízható embereimmel nekimegyek az angolnak, tüzet nyitok, felrobbantom magunkat, Felsé-

ged pedig elsiklik mellettünk.” „Önnel tartunk, kapitány!” - kiáltottam. Napóleon végignézett mindnyájunkon, és így szólt: „Doret kapitány, itt marad Franciaországban.” Ez egyszer láttam Napóleont meghatottnak. Azután intett a kezével, s elment. Csak akkor indultam útnak, amikor láttam, hogy felszáll az angol hajóra. Tudta, hogy elveszett. Volt a kikötőben egy áruló, aki jelekkel értesítette az ellenséget, hogy ott a Császár. S ekkor Napóleon az utolsó eszközhöz folyamodott, úgy tett, ahogyan a csatamezőn szokott: elébük ment, nem engedte, hogy azok lepjék meg őt. Az imént ki-ki a maga bánatáról mesélt, mégsem tudják elképzelni, mekkora kétségbeesés vett erőt rajtunk, akik annyira szerettük őt.

- S hol van a szelence? - kérdezte a Sírásólány.

- Grenoble-ban, egy dobozban tartom - válaszolta a tisz.

- Elmegyek, megnézem, ha megengedi. Ha elgondolom, hogy van egy emléke tőle, amit az ő uja érintett... Szép keze volt?

- Nagyon szép.

- Igaz-e hát, hogy meghalt? - kérdezte a lány. - Mondja meg a való igazságot.

- Igen, biztos, hogy meghalt, gyermekem.

- Olyan kicsi voltam 1815-ben, hogy csak a kalapját láthattam Grenoble-ban, de még így is majdnem agyonnyomott a tömeg.

- Nagyszerű ez a haboskáv - szolt Genestas. - No, Adrien, tetszik-e a vidék? Eljössz-e majd meglátogatni a kisasszonyt?

A fiú nem válaszolt, s nem mert a Sírásólányra pillantani. Benassis nem vette le a tekintetét a gyerekről, akinek úgy olvasott a lelkében, mint a nyitott könyvben.

- Biztos, hogy meglátogatja - bólintott Benassis. - De induljunk hazafelé, lóra kell ülnöm, mert hosszú út áll még előttem. Amíg távol leszek, mindent elrendeznek majd Jacquotte-tal.

- Tartson velünk - fordult Genestas a Sírásólányhoz.

- Szívesen - hangzott a válasz -, úgys kell vinnem egyet s mást Jacquotte-nak.

Felkerekedtek hát mindnyájan, s a Sírásólány, akit felvidített a társaság, olyan ösvényeken vezetete vendégeit, ahonnan a hegyvidék legfestőibb részleteiben gyönyörködhetek.

- Őrnagy úr - törte meg a lány a csendet -, semmit sem mesélt önmagáról. Szeretném hallani valamilyen háborús kalandját. Szívesen hallgattam azt is, amit Napóleonnól mondott, de megfájdult tőle a szívem... Ne tagadja meg a kérésemet...

- Igaza van - kapott a szón Benassis -, valóban elmesélhetné valamelyik érdekes kalandját, amíg megyünk hazafelé. Rajta, olyasfélére vagyok kíváncsi, mint amilyen a berezinai gerenda esete.

- Nincs nekem sok emlékem - szabódott Genestas. - Vannak emberek, akikkel sok minden történik, de én sohasem lehettem hőse semmiféle kalandnak. Ám egy bolondos história csak megesett velem, hallgassák meg. 1805-ben még csak hadnagy voltam a Nagy Hadseregben. Austerlitznél álltunk. Ulm bevétele előtt jó néhány csatát kellett megvívunk, amelyekben a lovasság derekasán kitett magáért. Akkoriban Murat alatt szolgáltam, aki ugyancsak, kemény legény volt. Még a hadjárat elején elfoglaltunk egy vidéket, ahol volt néhány szép birtok. Estefelé az ezred egy parkban ütött tábor; a hozzátartozó szép kastélyban egy fiatal csinos grófnő lakott; természetesen nála szálltam meg, s rohantam, hogy elejét vegyem minden fosztogatásnak. Abban a pillanatban értem a szalonba, amikor az egyik altisztem ráfogja a

fegyverét a grófnőre, és erőszakosan olyasmit követel tőle, amit az nem adhatott meg neki, lévén az altiszt csúf, mint az ördög; kardommal felülöm a puskáját, a fegyver elsül, s a golyó egy tükröt talál el; utána a kardlappal ráhúzok egyet az emberemre, a földre terítem. A grófnő sikoltására meg a puska lövésre berohannak a szolgák és fenyegetően közelednek felém. „Megálljatok - szól rájuk németül, nehogy ellássák a bajomat -, ennek a tisztnek köszönhetem az életem!” Támadóim eltakarodtak. Ő meg nekem adta a keszkenőjét, egy szép, hímzett keszkenőt, melyet még most is őrzök, meg azt is mondta, hogy birtoka mindig menedékem lesz, s bármi bánat érne, benne odaadó nővérré és baráttra talállok; egyszerűen: mindenféleképpen szédített. Vakítóan szép volt ez az asszony, akár a nap, s hízelgő, akár egy kismacska. Együtt vacsoráztunk. Másnap már szerelmes voltam belé, mint az ágyú; de csatasorba kellett állni, ha jól emlékszem, Günzburgnál; így hát a keszkenővel felszerelve, továbbálltam. Megkezdődik a csata, s én azt mondom magamban: „Erre, ti golyók! Istenem, csak úgy röpködtek a levegőben, s egyikőtök sem tud eltalálni?” A világért sem akartam súlyosan megsebesülni, mert akkor nem térhettem volna vissza a kastélyba. Nem voltam életunt, csak egy kis sebet kívántam a karomra, hogy a grófnő kötözgethessen, kényeztethessen. Mint az oroszlan, úgy rohantam rá az ellenségre. De nem volt szerencsém, ép bőrrel kerültem ki a csatából. A grófnő volt-nincs, tovább kellett menni, így történt.

Amint a társaság megérkezett Benassis házába, az orvos lóra ült, és azonnal útnak indult. Mire visszatért, a szakácsné, akire Genestas rábízta a fiát, már gondjaiba is vette Adrient, s Gravier úr nevezetes szobájába helyezte el. Ugyancsak meglepődött, amikor gazdája utasította, hogy a fiú részére egyszerű tábori ágyat állítson be a saját szobájába, s mindezt olyan parancsoló hangon mondta, hogy Jacquotte tiltakozni sem tudott. Vacsora után az őrnagy visszaindult Grenoble-ba, könnyű szívvel, mert az orvos még egyszer biztosította, hogy a fiú rövidesen meggyógyul.

December első napjaiban, nyolc hónappal azután, hogy rábízta fiát az orvos gondjaira, Genestast kinevezték alezredesnek egy Poitiers-ben állomásozó ezredhez. Éppen tudósítani akarta távozásáról az orvost, amikor levelet kapott tőle, melyben barátja Adrien teljes gyógyulásáról adott hírt.

„A gyermek - hangzott a levél - megnőtt, megerősödött, nagyszerűen érzi magát. Butifer derekas munkát végzett: a fiú, amióta nem látta, vadászatban nem marad el semmivel sem a vadorzónk mögött; gyors és ügyes, kitartó gyalogló, jó lovas. Teljesen megváltozott. E tizenhat éves fiúról, aki azelőtt tizenkettőnek látszott, most senki sem mondaná, hogy nincs húsz esztendő. Tekintete büszke, magabiztos. Férfi lett belőle, akinek jövőjéről most már ideje gondoskodnia.”

„Holnap indulok, meglátogatom Benassist, s megkérdem a véleményét, hogy milyen pályára adjam a fiút” - határozta el Genestas, majd elindult a búcsúvacsorára, melyet tisztársai rendeztek tiszteletére; ugyanis néhány napon belül indulnia kellett új állomáshelyére.

Amikor az alezredes hazatért lakására, a szolgája levelet nyújtott át neki. Egy küldönc hozta, úgymond, s sokáig várt a válaszra. Bár a tisztek pohárköszöntőitől ugyancsak zúgott a feje, Genestas megismerte a fia írását, de azt híván, hogy valamilyen ifjú szeszély teljesítését kéri, letette a levelet az asztalára. Csak másnap reggel bontotta fel, amikor a champagne-i borok gőze kitisztult a fejéből.

„Drága jó apám...”

„Ahá! kis ravasz, gondolta az alezredes, mindig hízeleg, ha valamit akar tőlem!” Aztán folytatta az olvasást, s ezekre a szavakra esett a tekintete:

... „a jó Benassis úr meghalt...”

Genestas kiejtette a kezéből a papírlapot, s csak hosszú idő múltán olvasott tovább.

„Ez a szerencsétlenség gyászba borította az egész vidéket, minket pedig annál is inkább váratlanul ért, mert Benassis úr kitűnően érezte magát előző este, nyoma sem volt rajta a betegségnek. Két nappal előbb, mintha csak sejtette volna a végét, végiglátogatta az összes betegeit, még a legtávolabb lakókat is, s mindenkinek, akivel csak találkozott, így köszönt: Isten veletek, barátaim. Szokása szerint öt óra tájban tért haza, hogy együtt vacsorázzunk. Jacquotte úgy találta, az arca egy kissé vörös meg lilás, de minthogy hideg volt, nem készített neki lábfürdőt, amit pedig sohasem engedett el, ha látta, hogy fejébe szállt a vér. Szegény feje azóta is egyre csak zokog: - „Ha akkor adtam volna neki lábfürdőt, még most is élne!” Benassis úr éhes volt, sokat evett, sokkal vidámabb hangulatban, mint máskor. Rengeteget neveltünk, pedig sohasem láttam nevetni. Vacsora után, úgy hét óra tájt, egy Saint-Laurent-du-Pont-i ember sürgősen beteghez hívta. Azt mondta nekem: „Mennem kell, pedig nem is pihentem; ilyenkor nem szeretek lóra ülni, főleg hideg időben; kész öngyilkosság!” De azért útnak indult. Goguelat, a levélhordó, kilenc óra tájban levelet hozott Benassis úrnak. Jacquotte lefeküdt, mert fáradt volt a nagymosástól, s ideadta a levelet. Még arra is megkért, hogy a szobánkban, Benassis úr kandallójánál készítsen el a teát, mert még mindig egy szobában aludtam vele, a tábori ágyamon. Eloltottam a tüzet a szalonban, s felmentem, hogy ott várjam meg drága barátunkat. Mielőtt letettem a levelet a kandalló párkányára, önkéntelen kíváncsiságból megnéztem rajta a bélyeget meg a címezést. Párizsból jött, s úgy rémlett, mintha nő írta volna. Azért mondom el ezt, mert e levél nagy hatással volt az eseményekre. Tíz óra felé meghallottam Benassis úr lovának dobogását. Azt mondta Nicolle-nak: - „Farkasordító hideg van, nem érzem jól magam.” „Fölkeltem Jacquotte-ot?” - kérdezte Nicolle. „Nem, nem kell!” Azután feljött. „Elkészítettem a teáját” - mondtam neki. „Köszönöm, Adrien!” - válaszolta mosolyogva, szokása szerint. Utoljára mosolygott. Kigombolta gallérját, mintha fuldokolna. „Meleg van itt!” - mondta. Azután ledobta magát egy karosszékre. „Levele érkezett, drága barátom. Itt van” - nyújtottam feléje. Elvette, megnézte a címezést és felkiáltott: - „Istenem! Talán szabad!” Hátravetette a fejét, keze reszketett; azután gyertyát tett az asztalra, és kibontotta a borítékot. Oly szívettépőn kiáltott fel, hogy merőn néztem, amíg olvasott: közben egészen elöntötte a pirosság és sírt. Aztán hirtelen lezuhant, fejjel előre; felemeltem, s láttam, hogy az arca egészen elkékült. „Meghalok - dadogta, s szörnyű erőfeszítéssel megpróbált felállni. - Eret vágni! Vágjon eret rajtam! - ragadta meg a kezemet. - Adrien, égesse el a levelet!” Felém nyújtotta, én meg a tűzbe hajítottam. Kiabáltam Jacquotte-nak meg Nicolle-nak, de csak Nicolle hallotta meg; felrohant, s együtt fektettük le Benassis urat az én ágyamra. Drága barátunk már nem hallott semmit! Ettől fogva csak nézett, nézett, de már nem látott. Nicolle elvágatott Bordier úrért, a sebészért, s közben fellármázta a községet. Az egész falu egy pillanat alatt talpon volt. Janvier úr, Dufau úr, meg a többiek, akiket mind ismer, érkeztek elsőnek. Benassis úr haldoklott, nem volt már segítség. Bordier úr a talpát égette, de hiába, nem adott semmi életjelt. A köszvényroham és a gutaütés egyszerre végzett vele. Híven beszámolok mindezekről a részletekről, mert tudom, drága apám, mennyire szereti Benassis urat. Ami engem illet, nagyon-nagyon szomorú és bánatos vagyok. Elmondhatom, hogy apám kivételével nincs senki, akit jobban szerettem volna. Esténként, ha beszélgettem a jó Benassis úrral, többet tanultam, mint az iskolában. Másnap reggel, amikor már mindenki megtudta Benassis úr halálának hírét, leírhatatlan jelenet zajlott

le. Az udvar, a kert megtelt síró, jajveszékelő emberekkel. Senki sem dolgozott, ki azt mesélte, hogy mit mondott neki Benassis úr, mikor utoljára találkozott vele, ki meg azt, hogy mi jót cselekedett; a kevésbé érzékenyültek mások helyett beszéltek; a tömeg óráról órára nőtt, és mindenki látni akarta. A szomorú hír sebesen terjedt; a környékeliek, de még a távolabb lakók is egyet gondoltak; férfiak, nők, gyermekek sereglettek a községbe, tíz mérföldnyi körzetből. Amint a menet kialakult, a koporsót a falu négy legöregebb embere vitte a templomba, a legnagyobb nehézségek közepette, mert Benassis úr háza és a templom között vagy ötezer ember gyűlt össze, s a legtöbben térdeltek, mint a körmenetkor. A templomba nem fért be a tömeg. Ahogy a mise megkezdődött, olyan mély csend lett az általános sírás ellenére, hogy a csengettyűszót meg az éneket a főutca másik végén is meg lehetett hallani. S amikor arra került a sor, hogy a holttestet elvigyék az új temetőbe, melyet szegény Benassis úr létesített a község számára, nem is sejtve, hogy őt fogják elsőnek oda temetni, mindenki hangosan zokogni kezdett. Janvier úr sírva mondta az imádságot, s aki csak ott volt, könnyezett. Végül eltemették. Estére széteszlott a tömeg, s ki-ki hazatért az otthonába, gyásszal, bánattal a szívében. Másnap reggel Gondrin, Goguelat, Butifer, a mezőőr meg többen mások hozzáláttak, hogy Benassis úr sírja felett húsz lábnyi földpiramist emeljenek, melyet majd fűvel ültetnek be; a munkából mindenki kiveszi a részét. Ilyen események zajlottak le itt, drága apám, három nap óta. Benassis úr lezáratlan végrendeletét Dufau úr találta meg az íróasztala fiókjában. Szeretett barátunk úgy rendelkezett javairól, hogy ezzel - ha lehetséges - még inkább növelte az iránta érzett ragaszkodást és a halála keltette bánatot. Édes jó apám, küldje el a válaszát Butiferrel, aki ezt a levelet viszi, és írja meg benne, mit tegyek. Várjam-e, míg ide jön, vagy induljak Grenoble-ba? Akármilyen kívánsága, nyugodt lehet feltétlen engedelmességgem felől. Isten áldja, Apám. Ezerszer öleli szerető fia

Adrien Genestas.”

- Indulnom kell, percnyi késedelem nélkül - kiáltotta az alezredes.

Felnyergeltette a lovát, és útnak indult. Nyomasztó decemberi reggel volt; az eget szürke felhőfüggöny borította, a szél pedig nem volt elég erős ahhoz, hogy elűzze a ködöt, amelyben a kopasz fák meg a nedvességtől csillogó házak elvesztették megszokott körvonalait. A csönd néma volt: van ugyanis ékesszóló csönd is. Ha szép az idő, a legapróbb nesz is vidámságot kelt, ám ha sötét és komor, a természet nem csöndes, hanem néma. A köd hozzátapad a fák koronájához, nedvességgé sűrűsödik, s mint a könny, lassan, koppanva hullik levélről levélre. Minden zaj elhal a levegőben. Genestas alezredes szívében a halál és a mélységes gyász ütött tanyát, együttértett hát a szomorú természettel. Önkéntelenül is eszébe jutott a ragyogó tavaszi égbolt meg a völgy, amely első ittjártakor oly vidám képet nyújtott, s ezt az emléket összehasonlította a mélabút árasztó ólomszürke fellegekkel, a zöldjüktől megfosztott hegyoldalakkal, melyek még nem öltötték fel vonzó hóruhájukat. A kopár föld fájdalmas látvány egy olyan embernek, aki friss sírhoz megy; úgy érzi, mindenütt sírhalmot lát. A hegy-csúcsokat itt-ott borító fekete fenyők a gyász képeit elegyítették mindahhoz, ami megragadta a katonatiszt lelkét; valahányszor teljes hosszában végigtekintett a völgyön, akarva-akaratlan a járásra nehezédő fájdalom jutott az eszébe meg az üresség, melyet egy ember halála okozott. Genestas hamarosan odaért arra a helyre, ahol első útja idején egy bögre tejet ivott. Amikor megpillantotta a füstjét a kunyhónak, melyben a menhelyi gyerekek nevelkedtek, megint csak Benassis jótékonyága jutott az eszébe, s mindenképp be akart térni, hogy az orvos helyett alamizsnát adjon a szegény asszonynak. Lovát hozzákötötte egy fához, majd kopogtatás nélkül benyitott a ház ajtaján.

- Adjon Isten, anyó - köszönt rá az öregasszonyra, aki a tűz mellett ült, guggoló gyermekektől körülvéve -, megismer-e még?

- Hogyne ismerném meg, jó uram! Egy szép tavaszi napon járt nálunk, és két aranyat adott.
- Fogja ezt, anyó, tegye el magának meg a gyerekeknek!
- Köszönöm, jó uram, az Isten fizesse meg!
- Ne nekem köszönje, hanem szegény Benassis úrnak.

Az öregasszony felemelte a fejét, s Genestasra nézett.

- Ó, uram, hiába adta mindenét szegény járásunknak, s hiába vagyunk valamennyien az örökösei, a legnagyobb kincsünket mégis elvesztettük, hiszen mindent ő fordított itt jóra.
- No, Isten áldja, anyó, imádkozzon érte! - búcsúzott Genestas, miután sorra meglegyintette a gyerekeket a lovaglóstorával.

A gyerekek meg az öregasszony kikísérték a ház elé: a tiszt lóra ült és tovább indult. A völgyi úton haladva elért a Sírásólányhoz vezető széles ösvényig. Felkaptatott az emelkedőn, ahonnan látni lehetett a házat; s nem minden aggodalom nélkül vette észre, hogy az ajtaja meg a zsuglúgátereit mind csukva vannak. Majd visszatért az országútra, melynek két oldalán lombjukvesztetten sorakoztak a nyárfák. Ahogy kibukkant az útra, észrevette a már ismerős öreg földművest, amint egyedül, szerszámok nélkül baktatott, ünneplőben.

- Adjon Isten, Moreau apó.

- Adjon Isten az úrnak is! No, most már emlékszem - tette hozzá az öreg egy kis idő múlva. - Az úr a mi boldogult előjárónk barátja! Bizony, őhelyette magához vehetett volna a Jóisten egy olyan köszvényes vénembert, amilyen én vagyok. Én nem sokat érek, ő meg a szemefénye volt mindenkinek.

- Tudja-e, apó, miért nincs otthon senki a Sírásólánynál?

Az öreg felnézett az égre.

- Nem mondaná meg az úr, hány az óra? Mert hogy nem látni a napot - fűzte hozzá.

- Tíz.

- No, akkor vagy misén van, vagy a temetőben. Mindennap ott ül. Ötszáz frank járadékot örökölt tőle, s megkapta a házat is élete végéig, mégis kis híján belezavarodott a bánatába.

- Hová tart, jóember?

- Unokaöcsémnek, a kis Jacques-nak a temetésére. Szegény gyerek tegnap reggel halt meg. A drága Benassis úr tartotta benne a lelket. Ezek a fiatalok, ezek a fiatalok... Sorra kidőlnek! - tette hozzá félig panaszos, félig csúfondáros hangon.

A falu szelén Genestas megállította a lovát, mert észrevette Gondrint meg Goguelat-t, amint ásóval, lapáttal a vállukon igyekeznek valahová.

- Hé, öreg bajtársaim - kiáltotta oda nekik -, elvesztettük hát a mi...

- Ne is folytassa, őrnagy úr - válaszolta Goguelat mogorván -, bár ne így volna; éppen gyepet akarunk vinni, a sírjára.

- Az ő életéről is lehetne mesélni egyet s mást - szólt Genestas.

- Bizony - bólintott Goguelat. - Ő a mi völgyünk Napóleonja, csak éppen nem háborúzott.

A parókia elé érve, Genestas Butifert meg Adrient pillantotta meg az ajtóban, amint éppen Janvier úrral beszélgettek; a plébános az imént fejezhette be a misét. Butifer odalépett a lovához, és míg a tiszt leszállt, a kantárt tartotta, Adrien pedig nyakába ugrott az apjának. Genestas, bár elérzékenyítette ez a fogadtatás, erőt vett magán, és így szólt:

- Alaposan rendbejöttél, Adrien! Magasságos ég! Hiszen valóságos férfi lett belőled, szegény barátunk jóvoltából! De nem feledkezem ám meg Butiferről, a tanítómesteredről sem.

- Nagyon kérem, ezredes úr - szólta Butifer -, vegyen be az ezredébe! Amióta az előljáró úr meghalt, félek magamtól. Nem ő akarta-e, hogy katona legyek? Teljesítem hát a kívánságát. Ön megtudta tőle, ki vagyok, talán elnéző lesz irányomban...

- Kezet rá, barátom - csapott Genestas a legény tenyerébe. - Légy nyugodt, jó beosztásba helyezlek.

- És ön, plébános úr...

- Ezredes úr, engem éppúgy lesújtott jótevőnk halála, mint a járás valamennyi lakóját, csak éppen mélyebben érzem, micsoda helyrehozhatatlan veszteség ért bennünket. Ez az ember valóságos angyal volt! Még szerencse, hogy nem szenvedett sokat. Isten jóságos kézzel szabta ki a végét annak az életnek, mely állandó jótétemény volt a számunkra.

- Megkérhetem, hogy kísérjen ki a temetőbe? Szeretnék elbúcsúzni tőle.

Butifer meg Adrien is elindultak, Genestas és a plébános néhány lépéssel előttük haladtak társalognak. Amint kiértek a faluból, a kis tó felé vezető útról, az alezredes falakkal körülvett kavicsos területet pillantott meg a hegyoldalon.

- Ott a temető - szólalt meg a plébános. - Három hónappal ezelőtt öneki jutott eszébe, milyen nehézségek származnak abból, hogy a temető a templom tözsomszédságában van; és, hogy érvényt szerezzen a törvénynek, mely szerint a temetőnek bizonyos távolságban kell lennie a házaktól, maga ajándékozta ezt a területet a községnek - s lám, ő lett benne az első lakó. Ma egy szegény kisfiút temetünk: így hát elsőnek az Ártatlanság és az Erény kerül a temetőbe. Vajon jutalom-e a halál? Vagy tanítani akar-e Isten bennünket, midőn két ilyen tökéletes teremtményt szólított magához? Avagy nem hozzá térünk-e meg, ha zsenge korunkban a testi szenvedés, érett korunkban pedig a lelki szenvedés tesz próbára minket? Nézze csak ott azt az egyszerű, falusi síremléket, ezt emeltük neki.

Genestas észrevette a mintegy húsz lábnyi magas földpiramist, melynek még kopár oldalai itt-ott zöldellni kezdtek néhány falubeli szorgos munkája nyomán. A Sírásólány tenyerébe támasztott fejjel, sírva ült, a hatalmas, hántolatlan fenyőfából ácsolt kereszt tövében, az odahordott köveken. A tiszt elolvasta a fába vésett, csupa nagybetűs szavakat:

DICSÉRTESSÉK AZ ÚR NEVE!

ITT NYUGSZIK

A JÓ BENASSIS ÚR

MINDNYÁJUNK ATYJA

IMÁDKOZZATOK LELKÉÉRT!

- Tisztelendő úr - szólalt meg Genestas -, ugye ön...

- Nem - válaszolta a pap -, csak azt írtuk ide, amit mindenki érez, a hegyektől egészen Grenoble-ig.

Genestas néhány pillanatig csendesen állt, majd közelebb lépve a Sírásólányhoz, aki észre sem vette, így szól a plébánoshoz:

- Mihelyt nyugdíjba kerülök, eljövök önök közé, hogy itt töltssem el hátralevő napjaimat.

1832 október - 1833 július.